

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«Одеська юридична академія»

НАУКОВІ ПРАЦІ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Том ХХІІ

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

У збірнику наукових праць Національного університету «Одеська юридична академія» опубліковано статті провідних учених НУ ОЮА, докторів та кандидатів наук, а також відомих правників з інших вузів України.

Збірник статей розрахований на фахівців, що працюють у сфері юриспруденції, студентів-юристів, а також юристів-практиків, які цікавляться тенденціями розвитку правового життя сучасного суспільства.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» 22.03.2023 р. (протокол № 6).**

Редакційна колегія:

Ю. В. Цуркан-Сайфуліна, д-р юрид. наук, проф. (*головний редактор*);

М. Р. Аракелян, д-р юрид. наук;

Л. І. Аркуша, д-р юрид. наук, проф.;

В. В. Дудченко, д-р юрид. наук;

Т. А. Латковська, д-р юрид. наук, проф.;

В. О. Туляков, д-р юрид. наук, проф.;

Г. О. Ульянова, д-р юрид. наук, проф.;

Є. О. Харитонов, д-р юрид. наук, проф.;

О. І. Харитонова, д-р юрид. наук, проф.;

Lauri Mälksoo, PhD (Естонія);

Emre Sencer, PhD (США).

Сайт видання: www.naukovipraci.nuoua.od.ua

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

УДК 343.982

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v32.2023.1>

В. С. Бондар

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНІ СТ. 111-1 КК УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Згідно зі статистичними даними станом на 01.04.2023 судами першої інстанції за вчинення колабораційної діяльності (ст. 111-1 Кримінального кодексу України – далі – КК України) засуджено 160 осіб, до 30 – застосовано конфіскацію майна.

За вчинення вказаних кримінальних правопорушень покарання у виді реального позбавлення волі призначено 42 особам (Херсонська (11), Харківська (9), Чернівецька (4), Донецька (4), Запорізька (4), Івано-Франківська (3), Луганська (2), Тернопільська (2), Волинська, Закарпатська та Одеська (по 1). Покарання у виді арешту, виправних робіт та штрафу призначено судами 3 особам.

До позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, як основного покарання, засуджено 114 осіб (Харківська – 40, Дніпропетровська – 22, Донецька та Миколаївська – по 10, Житомирська – 8, Одеська – 5, Закарпатська, Луганська, Херсонська та Чернігівська – по 3, Київська – 2, Запорізька, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька – по 1); як додаткового покарання – 41 особу (Херсонська – 11), Харківська – 10, Донецька, Запорізька – по 5, Чернівецька – 4, Луганська, Тернопільська – по 2, Миколаївська, Одеська – по 1).

За результатами судового розгляду судами засуджено 7 осіб за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 111, ч. 7 ст. 111-1, ч. 2 ст. 260 КК України та 1 особу за вчинення злочину, передбаченого ч. 6 ст. 111-1 цього Кодексу, до покарання у виді реального позбавлення волі із позбавленням права обіймати посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в органах, що надають публічні послуги, з конфіскацією майна.

Шляхом затвердження судами угоди про визнання винуватості до відповідальності притягнуто 74 осіб.

Проте в судовій практиці виникають певні труднощі доказування, вирішення яких потребує додаткової уваги учасників процесу під час реалізації повноважень як на стадії досудового розслідування, так і під час судового провадження. *Наприклад, вироком Петропавлівського районного*

суду Дніпропетровської області від 29.09.2022 затверджено угоду про визнання винуватості, укладену між прокурором Лисичанської окружної прокуратури Луганської області та ОСОБОЮ_1, підозрюваною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 28, ч. 7 ст. 111-1 КК України, якого визнано винним та призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України у виді 12 років позбавлення волі з конфіскацією майна.

Згідно з вироком місцевого суду, починаючи з 15.03.2022 ОСОБА_1, надавав збройним формуванням держави-агресора допомогу у веденні бойових дій проти Сил оборони України.

Зокрема ОСОБА_1 на території міст Привілля та Рубіжне здійснював збір інформації щодо місць розташування української військової техніки, її пересування, чисельності особового складу, видів озброєння та за допомогою телефону передав вказану інформацію противнику.

Однак, незважаючи на те, що ОСОБОЮ_1 вчинено особливо тяжкий злочин за попередньою змовою групою осіб, у мотивувальній частині вироку суд, обгрунтовуючи законність укладення угоди про визнання винуватості не врахував вимоги п. 3 ч. 4 ст. 469 КПК України та не навів доводів щодо наявності у кримінальному провадженні доказів про викриття підозрюваним інших осіб. Водночас саме ця умова є підставою для укладення відповідної угоди у разі вчинення особливо тяжкого злочину. Проте суд у рішення послався лише на п. 1 ч. 4 вказаної статті, згідно з яким угода про визнання винуватості може бути укладена у кримінальному провадженні щодо тяжких злочинів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблематики доказування у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність присвятили свої наукові розвідки Н. Антонюк [1, с. 63], О.П. Бабіков [2], М.С. Бондаренко, І.В. Гловюк [7; 8, с. 149–156], В.А. Завтур [9, с. 149–156], А.В. Коваленко, О.В. Козаченко [12, с. 407–411], Б.І. Кішак [11, с. 56–61], О.О. Кравчук [13, с. 198–204], Є.О. Письменський [16, с. 8–16] та інші. Втім, проблематика та особливості доказування у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність в умовах воєнного стану поширеного дослідження не отримала.

Метою статті є науково обгрунтовані результати щодо особливостей доказування у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України, а також формулювання на їх підставі науково обгрунтованих пропозицій і рекомендацій із вдосконалення правозастосовної діяльності суб'єктів доказування.

Виклад основного матеріалу. За структурою ст. 111-1 КК складається з вісьмох частин: частини 1–7 передбачають основні склади кримінального правопорушення, а ч. 8 – кваліфікований склад, а також з чотирьох приміток із тлумаченням деяких термінів колабораційної діяльності. Відповідно до класифікації кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості діяння, відповідальність за які встановлена у ст. 111-1 КК, поділяються на такі види: кримінальний проступок (частини 1, 2 ст. 111-1 КК); нетяжкий злочин (частини 3, 4 ст. 111-1 КК); тяжкий злочин (ч. 5 ст. 111-1 КК); особливо тяжкий злочин (частини 6, 7, 8 ст. 111-1 КК).

Проведене досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 111-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) можливо вважати здійсненим швидко, повно і неупереджено, якщо було встановлено всі обставини, які складають предмет доказування та мають значення для кримінального провадження (ст. 91 КПК України).

Авторами Коментаря цілком слушно виокремлено класифікацію форм колабораційної діяльності, яка включає:

а) ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: здійснення пропагандистської та іншої інформаційної діяльності, спрямованої на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України тощо (частини 1, 3 і 6);

б) адміністративний та воєнно-політичний колабораціонізм: участь у діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (частини 2, 5 і 7);

в) господарський (економічний) колабораціонізм: матеріале та інше забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (ч. 4) [15, с. 75].

Оскільки перелік обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні, викладених у ч. 1 ст. 91/ч. 1 ст. 298-1 КПК України є універсальним, при їх доказуванні слідчий (дознавач) та прокурор повинні виходити з того, що всі вони є рівнозначними, тому недоведеність хоча б однієї з них, викликає визнання всієї сукупності доказів недостатньою для прийняття підсумкового рішення.

У структурі предмета доказування (послідовності розміщення і обґрунтування обставин), сформованої в законі, насамперед знаходить відображення склад кримінального правопорушення. Перші два пункти вказаних у ст. 91 КПК (подія кримінального правопорушення, вина), а також частина третього та четвертого (обставини, які характеризують особу обвинуваченого, розмір шкоди) у своїй основі – це факти, з яких складається кримінально-протиправне діяння і яке охоплює об'єктивні та суб'єктивні елементи складу кримінального правопорушення.

Водночас, процесуальні рішення, які приймаються слідчим суддею під час судового контролю на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, процесуальні рішення прокурора, які впливають з його повноважень, пов'язаних із наглядом за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, а також процесуальні рішення слідчого (детектива), вирішують питання, які виникають відносно співвідношення приватних та публічних інтересів у кожному випадку застосування заходів забезпечення кримінального провадження, розгляді питань стосовно надання дозволу на проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій щодо збирання сторонами, передусім стороною обвинувачення доказів, щодо розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора тощо. Предмет доказування для кожного з цих питань є специфічним і може включати як фактичні обставини інкримінованого особі діяння, так і обставини процесуального характеру, які мають бути здобуті шляхом доказування, які підстави прийняття проміжних (допоміжних) рішень.

О.П. Бабіков, слушно звертає увагу на те, що в ухвалі слідчого судді, який здійснює на підставі п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України судовий контроль за дотриманням прав і законних інтересів осіб у кримінальному провадженні, оцінюючи надані йому матеріали кримінального провадження та пояснення особи, яка звернулася з клопотанням повинен врахувати низку обставин, які мають ключове значення для прийняття рішення, наприклад, тривалість перебування особи під контролем правоохоронного органу, так мають бути враховані обставини кримінального провадження та відомості про особу – суб'єкта розробки, групу осіб чи організації. Якщо питання стосується розвідки, контрозвідки, дій особи, професійно обізнаної з навичками конспірації, яка володіє методикою виявлення і припинення злочинів, неможливість одержання протягом перших місяців інформації, яка має значення для провадження, може мати своє об'єктивне пояснення [2, с. 24].

Як слушно наголошує В.А. Завтур рекомендується взяти до уваги, що при формулюванні підстав прийняття окремих рішень законодавець вдається до визначення вичерпного або орієнтовного кола фактичних обставин, що мають бути при цьому встановлені [9, с. 149–156].

Особливості предмету доказування у кримінальних провадженнях про злочини зазначеної категорії можна охарактеризувати наступним чином:

1) доказування у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення розглядуваного виду в окремих випадках являє собою різновид доказування про сукупність злочинів, основне «ядро» яких можуть складати як однорідні за кримінально-правовими ознаками та тотожні за елементами кримінального процесуального предмету доказування, за криміналістичними засобами та прийомами виявлення їх джерел злочини. Наприклад, «Здійснення збройної агресії проти України» (ч.ч. 1, 3 ст. 111-1 КК України, діяльність «органів влади, створених на тимчасово окупованій території» (ч.ч. 2, 5, 7 ст. 111-1 КК України), «збройні чи воєнізовані формування, створені на тимчасово окупованій території» (ч.ч. 4, 7 ст. 111-1 КК України можуть у певних ситуаціях поєднуватися зі «збройним конфліктом» у першій формі державної зради (ст. 111 КК України), «умови воєнного стану» (ч. 2 ст. 111 КК України), що є підставою для кваліфікації вчиненого за сукупністю цих кримінальних правопорушень. У випадках, коли присутній умисел на державну зраду при вчиненні дій, передбачених у ч. 6 ст. 111-1 КК України, надання допомоги як форма державної зради може поєднуватись у межах сукупності кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 та ч. 6 ст. 111-1 КК України послідовно, з позиції суб'єктивної сторони складу. Послідовне вчинення першої та третьої форм державної зради та дій, передбачених ч. 6 ст. 111-1 КК України не виключає їх сукупності з позиції об'єктивної сторони. Крім того, у випадках вчинення кримінальних правопорушень у формах виправдовування, визначення правомірною, глорифікації учасників агресії російської федерації проти України, передбачених ч. 1 ст. 436-2 КК України – сукупність кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 436-2 КК України. Слід погодитися зі обґрунтованою позицією Є.О. Письменського та Р.О. Мовчана, відповідно до якої, «Якщо

виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікацію її учасників здійснює громадянин України в межах пропаганди в закладах освіти (один із складників такої пропаганди), то кваліфікація вчиненого має відбуватися за ч. 3 ст. 111-1 КК згідно з правилами кваліфікації кримінального правопорушення у разі конкуренції частини та цілого, відповідно до яких перевага надається кримінальному правопорушенню у цілому. Водночас, урахувавши, що норма про «частину» становить більш небезпечне діяння, то вчинене потребує кваліфікації за сукупністю ч. 3 ст. 111-1 КК та відповідної частини ст. 436-2 КК» [16, с. 8–16].

В єдиний предмет доказування можуть входити не тільки, наприклад, участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора (ч. 7 ст. 111-1 КК), а й участь в об'єднанні, створеному з метою здійснення терористичних актів та/або терористичної діяльності, що створює ідеальну сукупність кримінальних правопорушень, передбачених ч. 7 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 258-3 КК України;

2) оскільки елементами систем, які являють собою серійні злочини є окремі злочини, вчинені підозрюваним, та в зв'язку з кожним з цих злочинів відкривалися кримінальні провадження, в подальшому об'єднані в одному провадженні, доказування здійснюється по кожному з них, адже вони мають власний предмет. Насамперед, це стосується фактів вчинення злочинів зазначеної категорії, які кваліфікуються за ознаками реальної сукупності (наприклад, злочинів, передбачених ч. 5 та ч. 6 ст. 111-1 КК).

До обставин, які підлягають встановленню (доказуванню) у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, можна віднести:

1) подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення), тобто переважно обставини, які підпадають під ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Час, місце, спосіб та інші обставини вчинення правопорушення встановлюються незалежно від того, чи зазначені вони як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення в законі про кримінальну відповідальність. Питання, наскільки точно повинен встановлюватись цей комплекс обставин, залежить від конкретних складів кримінальних правопорушень:

– *спосіб вчинення злочину*, як комплекс дій правопорушника, послідовність яких призводить до протиправного результату.

Під час кваліфікації діянь, пов'язаних з передачею, пересиланням, поширенням інформації про розташування воєнізованих формувань України, необхідно враховувати зміст інформації, яка передається, періодичність, систематичність, спосіб та потенційні наслідки такої передачі чи поширення, коло осіб, які таку інформацію отримують, умисний або необережний характер дій особи, її мети та мотиви;

– *обстановку злочину*. Для дій у межах ідеологічного та культурно-освітнього колабораціонізму обстановка є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу, що проявляється в їх вчиненні публічно. Згідно

з приміткою 1 ст. 111-1 КК України публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема в мережі Інтернет або за допомогою ЗМІ: виступи на зборах, мітингах, демонстраціях, інших масових заходах. Установлюючи ознаку публічності, необхідним є урахуванням сукупності обставин, що характеризують час, місце, обстановку здійснення відповідних закликів. Кількість (коло) осіб, яка може характеризувати публічність мінімально має становити не менше двох осіб [15];

– *місце вчинення злочину*, котре є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони *адміністративного та воєнно-політичного колабораціонізму* (крім п'ятого, шостого та восьмого видів дій), яким є тимчасово окуповані території України, інша територія України, територія інших держав, зокрема держави-агресора. Місцем вчинення злочинів, передбачених частинами 4 і 6 ст. 111-1 КК, може знаходитися і за межами України.

Тільки на тимчасово окупованій території України (місце вчинення) може бути вчинено кримінальні правопорушення, передбачені частинами 2, 3, 5 (крім публічних закликів до проведення незаконних виборів і референдумів на тимчасово окупованій території) і 7 (склад злочину добровільне зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території матиме місце, в разі зайняття лише тих посад в таких незаконних органах, що передбачають наявність організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. Зайняття посад, що не передбачають таких функцій, належить кваліфікувати за ч. 2 ст. 111-1 КК. Для цього складу злочину важливим для кваліфікації є місце його вчинення – тимчасово окупована територія України, для решти складів, передбачених ч. 7 ст. 111-1 КК, місце вчинення значення не має) ст. 111-1 КК.

Наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22 грудня 2022 року № 309 визначено перелік територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокування). Слідчий (дізнавача) згідно з зазначеним переліком має встановити, чи перебуває певна визначена територія під тимчасовою окупацією та оточенні (блокуванні) з боку рф та незаконного збройного формування, так званого «лнр»/«днр».

Для третього та четвертого видів дій у межах *ідеологічного та культурно-освітнього колабораціонізму місце злочину*, яким визначено заклади освіти є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони [15].

Встановленню підлягає місце, де були затримані особи, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення (за відсутності відомостей у матеріалах провадження щодо місця затримання). Також у процесуальному сенсі місце вчинення кримінального правопорушення має значення для визначення (зміни) підслідності та територіальної підсудності (ст.ст. 32, 218 КПК).

Місцем вчинення кримінального правопорушення, передбаченого частиною четвертою статті 111-1 КК України може бути як на тимчасово окупованій території, так і на іншій території України.

Місцем вчинення дій, відповідальність за які передбачена ч. 6 ст. 111-1 КК України можуть бути вчинені як на тимчасово окупованій території України, так і території України в межах кордону України.

– *час вчинення кримінального правопорушення*. Важливість визначення часу вчинення кримінального правопорушення, наприклад, впливає зі змісту ч. 2 ст. 4 КК, згідно з якою злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння. Так само це має значення при вирішенні питання про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність у часі та про застосування строків давності (ст.ст. 5, 49 КК). Частини 1–6 ст. 111-1 КК, становлячи положення закону, який пом'якшує кримінальну відповідальність, повинен мати зворотну дію у часі, тобто поширюватися на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності. Положення ч. 7 ст. 111-1 КК, будучи такими, що посилюють кримінальну відповідальність, не мають зворотної дії в часі (ст. 5 КК).

Час вчинення не є обов'язковою ознакою для складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. Проте якщо родове поняття колабораційної діяльності пов'язувати з окупацією території України, то час відповідає періоду окупації території, тому в процесуальних документах час має бути визначений у відповідний спосіб. Подібної логіки доцільно дотримуватись під час опису часу як елементу процесу доказування. Наприклад, якщо йдеться про призначення на якусь посаду в окупаційній адміністрації, час повинен встановлюватись якомога більш точно (в 16 годин 5 серпня 2022 року), тоді як у кримінальних провадженнях про триваючі злочини, наприклад, незаконне виготовлення вогнепальної зброї, час вчинення даних дій може бути визначений менш чітко (в червні-липні 2018 року) залежно від форми діяння (ч. 1 – ч. 7 ст. 111-1 КК України).

Наявність у структурі ст. 111-1 КК України кваліфікованого складу (ч. 8), який утворюють ознаки, що визначають суспільно небезпечні наслідки у вигляді загибелі людей, як наслідку поведінки осіб, що визначена у ч. 5, ч. 6 та ч. 7 ст. 111-1 КК, а також можливість вчинення колабораційної діяльності у співучасті (як у простій (група осіб), так і складеній (організована група, злочинна організація) формах (ч. 2, 3, 4 ст. 28 КК України), в умовах дії воєнного стану, також залежить від часу вчинення злочину. Наприклад, час досягнення змови є ключовим моментом у кримінально-правовій ознаці попередньої змови групи осіб. Домовленість може бути досягнута як за тривалий час до вчинення суспільно небезпечного діяння, так і за кілька годин, хвилин чи секунд [6, с. 74], а детальна та елементарна попередня змова може охоплювати домовленість щодо часу вчинення злочину. Крім того, об'єднаність єдиним планом, відомим усім учасникам організованої групи є обов'язковою кримінально-правовою ознакою цього об'єднання, закріпленою у ч. 3 ст. 28 КК України, а план, як засіб вчинення злочину може містити інформацію про час учинення злочину.

Крім того, встановлюється час затримання осіб, підозрюваних у скоєнні злочину, у випадку затримання законного затримання без ухвали слідчого судді, суду, постанови керівника органу прокуратури уповноваженою

службовою особою (ст. 208 КПК) та будь-якою іншою особою будь-яку особу (за винятком осіб, зазначених ст. 482 КПК України – судді й народного депутата) (ч. 2 ст. 207 КПК) при наявності визначених в законі підстав;

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форму вини, мотив і мету вчинення кримінального правопорушення:

– довести *винуватість* – означає зібрати докази, на підставі яких може бути *винуватість*, яка в загальному плані означає необхідність зібрання доказів, на підставі яких може бути сформульований категоричний висновок про те, що кримінальне правопорушення вчинене конкретною особою. Особа підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, вважається встановленою, якщо орган досудового розслідування виконав відповідний алгоритм проведення слідчих (розшукових) дій, за допомогою яких особу було ідентифіковано як таку, що вчинила це кримінальне правопорушення. Наприклад, було проведено тимчасовий доступ до банківської таємниці за рахунками, відкритими підозрюваним (обвинуваченим) в банківській установі, за результатами якого вилучено копію її паспорта громадянина Україна, огляд наявної в мережі «Інтернет» інформації про причетність підозрюваного (обвинуваченого) до колабораційної діяльності, за результатами якого було знайдено особу з відповідними даними (фотозображення особи жіночої статі, зовні схожої на підозрюваного, та інформація про її ім'я і домашню адресу), висновок судово-портретної експертизи;

– *суб'єктивну сторону* складу кримінального правопорушення. Обов'язковим при цьому є доведення вини. Слід урахувати, що відсутність (недоведеність) вини виключає кримінальну відповідальність.

Вчинення колабораційної діяльності з прямим умислом зазвичай є характерним для тих громадян України, які у співпраці з ворогом (окупантом) мають політико-ідеологічну мотивацію. Водночас вчинення таких дій з непрямым умислом більш властиве для іншої категорії осіб, які діють із корисливих мотивів та інших меркантильних або низьких переконань (наприклад, деяких осіб приваблювала досить легка можливість побудувати кар'єру, що з'явилась з урахуванням переміщення з окупованої території найбільш професійно успішної частини населення).

Поряд із доказуванням вини підлягає встановленню *мотив і мета* вчиненого кримінального правопорушення, що впливають на визначення ступеню тяжкості вчиненого діяння, ступінь вини особи у скоєному і тим самим – на індивідуалізацію покарання. Особливо це актуально для правопорушень, вчинених у співучасті (ст. 29 КК). Мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони таких видів колабораційної діяльності, як:

а) здійснення пропаганди у закладах освіти, метою якої визначено сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утворенню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України (ч. 3 ст. 111-1 КК);

б) будь-які дії, метою яких є впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК);

в) організація та проведення заходів політичного характеру, метою яких є підтримка держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України (ч. 6 ст. 111-1 КК);

г) здійснення інформаційної діяльності, метою якої є підтримка держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України (ч. 6 ст. 111-1 КК) [15].

Для інших форм колабораційної діяльності ані мета, ані мотив не є обов'язковими ознаками, що визначають наявність складу правопорушення, проте вони неодмінно потребують установлення, оскільки здобувають чимале значення інших кримінально-правових та кримінальних процесуальних питань (насамперед, пов'язаних із призначенням покарання);

– відомості, які характеризують особу підозрюваного (обвинуваченого).

На цей час судами напрацьовується практика щодо врахування як обставини, яка обтяжує покарання, вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України).

Вироком Луцького міськрайонного суду Волинської області від 13.02.2023 у справі № 161/12980/22 до 15 років позбавлення волі з конфіскацією всього майна засуджену ОСОБУ_1, який, поділяючи ідеї військово-політичного керівництва рф щодо політичної, ідеологічної, національної нетерпимості та ненависті до Української нації і державності, відокремлення від України частини її території та населення, а також з корисливих мотивів та хибного почуття кар'єризму в травні 2022 року вирішив використати факт встановлення окупаційної влади на території Марківської територіальної громади Старобільського району Луганської області у своїх особистих інтересах та обійняв посаду в незаконно створеному органі, наділеному функціями незаконного правоохоронного органу – «прокуратурі Марківського району ЛНР» (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

Тобто судом призначено максимальне основне покарання в межах санкції ч. 7 ст. 111-1 КК України. Під час призначення покарання судом враховано, у тому числі, обтяжуючу обставину, передбачену п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, а саме вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій.

Урахування судом вказаної обставини, що обтяжує покарання, узгоджується з правовою позицією Верховного Суду, викладеною у постанові від 14.12.2022 у справі № 725/1658/22, у якій касаційний суд погодився із застосуванням п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України судами першої та апеляційної інстанції під час призначення покарання за вчинення особою шахрайських дій у період з 24.02.2022 по 08.03.2022.

Отже, складання обвинувальних актів про вчинення особою після початку дії правового режиму воєнного стану кримінального правопорушення,

у якому вчинення діяння в умовах воєнного стану не є кваліфікуючою ознакою (ч. 4 ст. 67 КК України), за наявності відповідних ознак слід враховувати обставину, що обтяжує покарання, передбачену п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, а саме вчинення злочину з використанням воєнного стану.

Слід також ураховувати і вікові обмеження, які встановлено законодавством для зайняття посад державної служби та місцевого самоврядування.

Шевченківським районним судом м. Запоріжжя 19.09.2022 засуджено ОСОБУ_1, 28.09.1951 року народження, за ч. 1 ст. 111-1 КК України до десяти років позбавлення права обіймати посади в органах державної влади, місцевого самоврядування та в органах, що надають публічні послуги на строк 10 років.

З огляду на досягнення ОСОБОЮ_1 семидесятидворічного віку на час ухвалення стосовно нього вироку, обвинувачений відповідно до ч. 4 ст. 83 Закону України «Про державну службу» та ч. 3 ст. 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», і без встановлення судових обмежень, не має права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Висновки. Визначення обставин, які підлягають встановленню (доказуванню) під час розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії, має важливе методичне значення, сприяючи конкретизації окремих задач розслідування та вибору вірних напрямів роботи з їх вирішення на основі системного підходу до цієї діяльності, з тим, аби:

1) виокремити факти, які підлягають дослідженню в якості елементів обставин, котрі складають предмет доказування по кожному епізоду, що розслідується;

2) виявити основні ознаки цих фактів;

3) конкретизувати сфери та засоби діяльності з виявлення джерел на носіїв інформації про ці факти.

Література

1. Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 63.

2. Бабіков О.П. Негласні слідчі (розшукові) дії: правове регулювання, організація проведення, тактика, зразки процесуальних документів; наук. Дослід. Ін-т публіч. права. Київ: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2022. 392 с.

3. Бондар В.С., Кривонос М.В. Зміст та особливості предмета доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3 (83). С. 195–209.

4. Бондар В.С., Ріпа Ф.В. Взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність у виявленні та розслідуванні колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сферах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 461–466.

5. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 17 жовтня 2022 року. Справа № 577/2669/22. Провадження № 1-кп/577/309/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106828264>

6. Вознюк А.А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій: монографія. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 74.

7. Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 2. Електронне видання. Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022. Станом на 03 травня 2022. с. 32–33.

8. Гловюк І.В. Питання доказування за ст. 111-1 КК України: аналіз вироків. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму*. Одеса, 2022. С. 28–33.

9. Завтур В.А. Методологічні та праксеологічні засади вчення про локальний предмет доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. № 19. 2019. С. 149–156.

10. Кишак Б.І. Особливості доказування злочинів, пов'язаних з колабораційною діяльністю. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Вип. 37. 2023. С. 56–61.

11. Козаченко О.В., Мусиченко О.М. Окремі аспекти кваліфікації та застосування кримінально-правових заходів за колабораційну діяльність в Україні, передбачену ч. 1 ст. 111-1 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 407–411.

12. Кравчук О.О., Бондаренко М.С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 198–204.

13. Кримінальний процес України: Академічний курс: у 3 т. Т. 1: Загальна частина / [В.Т. Нор, Н.Р. Бобечко, М.В. Багрій та ін.]; за ред. акад. НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В.Т. Нора, д-ра юрид. наук, проф. Н.Р. Бобечка. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.

14. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: науко-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін.; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

15. Письменський Є., Мовчан Р. Ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: окремі проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 8–16.

16. Хоменко І.В. Оцінка вихідних даних під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах особливого режиму досудового розслідування. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. № 12. 2022. С. 50056.

Анотація

Бондар В. С. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України. – Стаття.

Статтю присвячено особливостям доказування у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України.

Обґрунтовано, що а) в єдиний предмет доказування можуть входити не тільки, наприклад, участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора (ч. 7 ст. 111-1 КК), а й участь в об'єднанні, створеному з метою здійснення терористичних актів та/або терористичної діяльності, що створює ідеальну сукупність кримінальних правопорушень, передбачених ч. 7 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 258-3 КК України; б) оскільки елементами систем, які являють собою серійні злочини є окремі злочини, вчинені підозрюваним, та в зв'язку з кожним з цих злочинів відкривалися кримінальні провадження, в подальшому об'єднані в одному провадженні, доказування здійснюється по кожному з них, адже вони мають власний предмет. Насамперед, це стосується фактів вчинення злочинів зазначеної категорії, які кваліфікуються за ознаками реальної сукупності (наприклад, злочинів, передбачених ч. 5 та ч. 6 ст. 111-1 КК).

Встановлено неоднозначність судової практики щодо правозастосування у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність. Рекомендовано під час складання обвинувальних актів про вчинення особою після початку дії правового режиму воєнного стану кримінального правопорушення, у якому вчинення діяння в умовах воєнного стану не є кваліфікуючою ознакою (ч. 4 ст. 67 КК України), за наявності відповідних ознак слід враховувати обставину, що обтяжує покарання, передбачену п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, а саме вчинення злочину з використанням умов воєнного стану. Рекомендовано також урахувати і вікові обмеження, які встановлено законодавством для зайняття посад державної служби та місцевого самоврядування.

Ключові слова: доказування, колабораційна діяльність, локальний предмет доказування, правовий режим воєнного стану, час вчинення кримінального правопорушення.

Summary

Bondar V. S. Circumstances to be established in criminal proceedings on criminal offenses are provided for in Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. – Article.

The article is devoted to the peculiarities of proof in criminal proceedings about criminal offenses provided for by Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine.

It is substantiated that a) the single subject of proof can include not only, for example, the participation of a citizen of Ukraine in illegal armed or paramilitary formations created in the temporarily occupied territory and/or in the armed formations of the aggressor state (Part 7 of Article 111-1 Criminal Code), but also participation in an association created for the purpose of carrying out terrorist acts and/or terrorist activities, which creates an ideal set of criminal offenses provided for in Part 7 of Art. 111-1 and Part 1 of Art. 258-3 of the Criminal Code of Ukraine; b) since the elements of the systems that represent serial crimes are separate crimes committed by the suspect, and criminal proceedings were opened in connection with each of these crimes, which were later combined into one proceeding, proof is carried out for each of them, because they have their own subject. First of all, this concerns the facts of the commission of crimes of the specified category, which are qualified according to the characteristics of a real population (for example, crimes provided for in part 5 and part 6 of article 111-1 of the Criminal Code).

The ambiguity of judicial practice regarding law enforcement in criminal proceedings on collaborative activity has been established. It is recommended that during the drafting of indictments on the commission of a criminal offense by a person after the commencement of the legal regime of martial law, in which the commission of an act under martial law is not a qualifying feature (Part 4 of Article 67 of the Criminal Code of Ukraine), in the presence of relevant features, the circumstance should be taken into account, which aggravates the punishment provided for in clause 11, part 1 of Article 67 of the Criminal Code of Ukraine, namely the commission of a crime using the conditions of martial law. It is also recommended to take into account the age limits set by the law for holding positions in the civil service and local self-government.

Key words: proof, collaborative activity, local subject of proof, legal regime of martial law, time of commission of criminal offense.

УДК 342.56

DOI <https://doi.org/10.32782/pnuola.v32.2023.2>

І. В. Бондар, Ю. М. Басюк

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ АДВОКАТАМИ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Свобода вираження поглядів адвокатами залишається дискусійною темою досить тривалий проміжок часу. Право на свободу вираження поглядів не є абсолютним та може мати певні обмеження. Наявність таких обмежень в діяльності адвоката викликані соціально-правовим статусом адвокатури та функціями, що делеговані їй державою. І хоча межі свободи вираження поглядів адвокатами окремо не передбачені відповідними нормами, проте ми презюмуємо, що вони існують і тому виникає наявна потреба їх окреслити, спираючись на практику Європейського Суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися в багатьох працях вітчизняних науковців як Н.М. Бакаянова, А.М. Бірюкова, Г.В. Бойко, Н.І. Бочуляк, Й.Л. Бронз, Т.В. Варфоломєєва, Т.Б. Вільчик, А.В. Грубський, А.В. Діхтярь, О.Р. Кібенко, Д.В. Кухнюк, О.М. Овчаренко, Н.М. Фешик, Я.В. Фляжнікова, О. Г. Яновська тощо. Вагому роль відіграють наукові дослідження, що здійснюються міжнародними інституціями, такими як Міжнародна асоціація адвокатів (ІВА), Рада адвокатів та юридичних товариств Європи (ССВЕ) тощо. Орієнтиром для досліджень у сфері свободи вираження поглядів адвокатами слугує також практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Водночас, не применшуючи значення цих та великої кількості інших досліджень, зазначимо, що сьогодні дискусійними залишаються окремі аспекти свободи вираження поглядів адвокатами. В умовах глобалізації та інформатизації всіх сфер життя постають нові виклики, зокрема й до професійної адвокатської діяльності.

Метою статті є дослідити особливості правового регулювання свободи вираження поглядів адвокатами, уніфікувати підходи до визначення меж вказаної свободи, проаналізувати практику ЄСПЛ щодо захисту прав адвоката на вираження своїх поглядів та на основі цього запропонувати перспективи вдосконалення національного галузевого законодавства у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Конституція України у ст. 34 проголошує, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне

вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [1]. Вказана конституційна норма закріплює право людини і громадянина в Україні на свободу вираження своїх поглядів. Чи є таке право абсолютним? Очевидно, що ні, оскільки закон передбачає підстави обмеження такого права. Особливо яскраво це проявляється в умовах воєнного стану, коли інформаційна безпека стала однією з основних складових національної безпеки.

Адвокатська професія є особливою за своєю природою. Враховуючи ту роль, яку виконує адвокат, до його морально-етичних якостей та до його поведінки держава і суспільство висувують високі вимоги, які певним чином опосередковані у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2] та у Правилах адвокатської етики [3].

Вказані нормативні акти прямо не врегульовують право адвоката на вираження своїх поглядів. Винятком можемо вважати адвокатську таємницю, розголошення якої прямо забороняється. Проте ми презюмуємо, що мають місце певні додаткові обмеження у вираженні своїх поглядів адвокатами.

На нашу думку, розпочати визначення ступеню обмеження права на свободу вираження поглядів адвокатами з принципу політичної нейтральності, який є обов'язковим для окремих юридичних професій для (суддів, прокурорів тощо), для працівників правоохоронних органів, для працівників державної служби тощо. Сутність принципу політичної нейтральності полягає у недопущенні впливу політичних поглядів на дії та рішення уповноваженої особи, а також в утриманні від демонстрації свого ставлення до політичних партій, демонстрацій власних політичних поглядів під час виконання посадових обов'язків.

Стосовно адвоката поняття політичної нейтральності не вживається взагалі. Лише у п. 5 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про статус народного депутата України» [4] вказано, що адвокатська діяльність є несумісною із депутатським мандатом. Проте вказане пояснюється скоріше природою правового статусу народного депутата України, аніж природою адвокатської професії. Водночас, адвокатаві не забороняється бути депутатом місцевої ради від будь-якої політично партії.

З викладеного можемо зробити проміжний висновок, що принцип політичної нейтральності не застосовується до адвокатської діяльності. Тобто адвокат має право демонструвати свої політичні погляди, бути членом політичної партії, бути депутатом місцевої ради. Вказана відмінність адвокатської професії від суміжних правничих професій, на нашу думку, пояснюється перш за все особливою природою адвокатської професії, на чому неодноразово наголошувалось. Інакше кажучи, представники адвокатської професії, не будучи працівниками органів публічної влади, керуються загальноправовим принципом диспозитивності, який проявляється, зокрема, у тому, що адвокат, за замовчуванням, може відмовитися від прийняття доручення на виконання, може самостійно обирати собі клієнтів та спосіб захисту їхніх прав та інтересів. Саме це різке відрізняє адвокатів від прокурорів і суддів, які відповідно до конституційних приписів зобов'язані

діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Обмеження свободи вираження поглядів адвокатами, які все ж таки мають місце, обумовлені зовсім іншим підґрунтям. Ст. 12 Правил адвокатської етики прямо вказує на те, що адвокат повинен з повагою ставитись до адвокатської професії. Вказана норма перераховує особливості діяльності адвоката, що повинні утверджувати повагу до адвокатської професії. З-поміж іншого вказується, що адвокат не повинен вчиняти дій, спрямованих на обмеження професійних прав адвокатів, незалежності адвокатської професії, честі, гідності та ділової репутації своїх колег, підрив престижу адвокатури та адвокатської діяльності.

Екстраполюючи вказану норму на тему нашої наукової розвідки, слід зазначити, що адвокат не має права допускати висловлювання, які так чи інакше наносять шкоду окремому адвокату, адвокатури в цілому, престижу адвокатської професії тощо. Подібні висловлювання або вираження таких думок адвокатом іншим чином (наприклад у соціальних мережах) є дисциплінарним проступком, тобто підставою для притягнення такого адвоката до дисциплінарної відповідальності, що передбачена п. 3 ч. 2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2].

Правила адвокатської етики опосередковано вказують також, адвокат повинен з відповідною повагою ставитись не тільки до інших адвокатів, а й до представників інших юридичних професій. Так, ст. 46 Правил адвокатської етики встановлює особливості культури поведінки адвоката у відносинах з іншими учасниками судового провадження, серед яких необхідно виокремити тактовність, стриманість, коректність, ввічливість тощо. Ст. 48 Правил адвокатської етики вказує, що адвокату забороняється робити завідомо неправдиві заяви стосовно суті доручення, фактичних обставин, що мають до нього відношення. Ст. 50 Правил адвокатської етики містить загальні вказівки щодо етичних аспектів відносин адвоката з іншими особами.

Як бачимо, вираження поглядів адвокатами обмежено відповідними нормами галузевого закону та нормами Правил адвокатської етики на мінімальному рівні. Такі обмеження здебільшого зводяться до того, що адвокат має відповідати високим морально-етичним стандартам. Інакше кажучи, адвокати не можуть допускати висловлювання або інші вираження своїх думок, що паплюжать честь, гідність, ділову репутацію та авторитет інших адвокатів, представників інших юридичних професій, та будь-яких осіб взагалі.

Враховуючи сутність адвокатської діяльності, ми розуміємо, що нерідкими є випадки, коли адвокати у своїй професійній діяльності або поза нею допускають висловлювання, які містять критику існуючих судової та правоохоронної діяльності, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Часто такі висловлювання кваліфікуються органами адвокатського самоврядування як дисциплінарний проступок адвоката, що тягне за собою накладення дисциплінарного стягнення на адвоката. На нашу думку, така практика є досить дискусійною. У розрізі вказаного питання необхідно дослідити практику ЄСПЛ у вказаній сфері.

Право свободи вираження поглядів є одним з фундаментальних прав особи, однак професія адвоката, як і політика чи журналіста, вносить певні корективи у реалізацію даного права. У свою чергу, правова природа таких обмежень різниться. У адвокатів особлива роль у судовій системі, і як констатує ЄСПЛ у справі «Моріс проти Франції» адвокати мають право, зокрема, коментувати на публіці процес правосуддя, якщо тільки їх критика не виходить за дозволені рамки. Ці рамки обумовлені звичайними обмеженнями, які застосовуються до поведінки членів адвокатської спільноти з особливим посиленням на «гідність», «честь», «чесність» і «повагу до справедливого здійснення правосуддя». Такі обмеження спрямовані на захист судової системи від невинуватих чи необґрунтованих нападів, підтримки авторитету судової влади, забезпечення взаємоповаги суддів та адвокатів. У свою чергу, ЄСПЛ наголошує на відокремленні обґрунтованої критики та образи. Якщо єдиною метою вираження поглядів є образа суду, то накладення покарання не буде вважатися втручанням у право вираження поглядів адвокатами [5].

Також звертає на себе увагу рішення ЄСПЛ у справі «Багіров проти Азербайджану» (заяви № 81024/12 і № 28198/15). Суть вказаної справи полягає у тому, що адвокат Багіров висловлював свої погляди на жорстокість працівників поліції в окремо взятому випадку, закликав до мирних протестів проти жорстокості поліції та вказував на деякі проблеми у функціонуванні судової системи Азербайджану. Такі висловлювання адвоката були вчинені публічно, а згодом – були опубліковані у засобах масової інформації. Національні органи адвокатського самоврядування сприйняли вказані висловлювання адвоката як такі, що порушують принцип конфіденційності спілкування адвоката з клієнтом.

Спочатку адвоката було відсторонено від права на зайняття адвокатської діяльності, а згодом – позбавлено статусу адвоката. Адвокат звернувся до національних судових органів, які стали на бік адвокатського самоврядування та відмовили у задоволенні позовних вимог адвоката, незважаючи на той факт, що відомості, висловлені адвокатом, вже були публічно оголошені клієнтом адвоката. Адвокат звернувся до ЄСПЛ, який своїм рішенням від 25.06.2020 визнав наявність порушень прав адвоката, що передбачені ст.ст. 8, 10 Конвенції про захист прав та основоположних свобод.

З-поміж іншого ЄСПЛ вказав таке: втручання в діяльність адвоката шляхом відсторонення його від адвокатської діяльності та позбавлення його права на зайняття адвокатською діяльністю не було передбачене законом, з огляду на те, що адвокат не порушив жодної норми відповідного національного закону, оскільки не розголосив жодної інформації, що складає предмет адвокатської таємниці. ЄСПЛ не бачить жодного положення національного законодавства, яке б перешкоджало адвокату закликати до мирних протестів проти жорстокості поліції з метою запобігання насильству.

У процесі судового розгляду Уряд держави-відповідача визнав, що позбавлення адвоката права на зайняття адвокатської діяльності було занадто суворим заходом не є співмірним із тими висловлюваннями, які допустив адвокат.

Специфічний статус адвокатів надає їм центральне місце в здійсненні правосуддя в якості посередників між громадськістю та судами. Ця особлива роль адвокатів, як незалежних професіоналів при здійсненні правосуддя, тягне за собою низку обов'язків, особливо в тому, що стосується їхньої поведінки. Хоча адвокати підлягають обмеженням, пов'язаним з їх професійною поведінкою, яка повинна бути обачною, чесною і гідною, вони також користуються винятковими правами і привілеями, які можуть бути різними в різних юрисдикціях, але серед яких зазвичай є певна частка терпимості до доводів, які використовуються в суді [6].

Вказане рішення ЄСПЛ є показовим з огляду на те, як суд характеризує адвокатську професію та визначає особливості поведінки адвоката загалом. Формулювання, використані ЄСПЛ можуть бути імплементовані у національне законодавство шляхом внесення відповідних змін. У даному конкретному випадку цінність рішення ЄСПЛ полягає також у тому, що суд скрупульозно дослідив межі свободи вираження адвокатом поглядів та особливості віднесення окремих відомостей до предмету адвокатської таємниці. Особливості обмеження свободи вираження поглядів адвоката полягає у тому, що такі обмеження не можуть бути детально формалізовані у нормативно-правових актах.

Необхідно підкреслити наступний факт: незважаючи на те, що такі обмеження є мінімальними та загалом знаходяться у площині загальнолюдських моральних цінностей, адвокати зобов'язані дотримуватись таких обмежень постійно – як у своїй професійній діяльності, так і у громадській, публіцистичній, науковій, викладацькій діяльності та інших видах діяльності. Навіть у побуті, у родинному колі, у колі друзів, перебуваючи у відпустці, тощо адвокати зобов'язані контролювати свої висловлювання та інші вираження своїх думок з метою недопущення завдання шкоди честі, гідності, діловій репутації та авторитетові інших адвокатів, представників інших юридичних професій, та будь-яких осіб взагалі.

Більше того, вказані обмеження поширюються і на помічників адвокатів, стажистів адвокатів, та інших осіб, що перебувають у трудових відносинах із адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням.

Висновки. Свобода вираження поглядів адвокатами обмежена законодавцем та адвокатською спільнотою на мінімальному рівні, що загалом відповідає природі адвокатської професії як такої та свідчить про особливий зв'язок між адвокатурою в особі адвоката та суспільством в особі клієнта. Ні галузевий закон, ні Правила адвокатської етики не містять окремої норми, яка б визначала особливості правового регулювання свободи вираження поглядів адвокатами. Проте ми не можемо сказати, що законодавець та адвокатська спільнота взагалі не приділяють уваги цьому питанню. Так, у вказаних нормативних актах особливості свободи вираження поглядів адвокатами «розпорошені» різними статтями, що, водночас, не ускладнює значним чином дослідження свободи вираження поглядів адвокатами.

Втручання у право на свободу вираження поглядів адвоката закріплені в усталеній практиці ЄСПЛ та ґрунтуються на балансі між захистом свободи слова та захистом судової влади. Реалізуючи своє право на свободу висловлювань адвокат повинен чітко усвідомлювати можливі варіанти та

перспективи кожного сказаного слова, як у процесі здійснення своєї професійної діяльності, так і поза нею.

Література

1. Конституція України : чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 01.05.2023 : (ОФІЦІЙНИЙ ТЕКСТ). К. : Правова єдність, 2023. 79 с.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI (зі змінами та доповненнями станом на 01.05.2023). URL: <http://surl.li/bvzhp>
3. Правила адвокатської етики : затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів 09.06.2017, зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 15.02.2019. URL: <http://surl.li/bvzhu>
4. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII (зі змінами та доповненнями станом на 01.05.2023). URL: <http://surl.li/bcqbq>
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі MORICE v. FRANCE (заява № 29369/10) від 23.04.2015. URL: <http://surl.li/hfwab>
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі BAGIROV v. AZERBAIJAN (заяви № 81024/12 та № 28198/15) від 25.06.2020. 37 с. URL: <http://surl.li/hewbx>

Анотація

Бондар І. В., Басюк Ю. М. Свобода вираження поглядів адвокатами: теоретико-прикладний аспект. – Стаття.

У статті висвітлюються питання щодо застосування свободи вираження поглядів адвокатами як одного з найменш досліджених аспектів адвокатської діяльності. Свобода вираження поглядів адвокатами з одного боку полягає насамперед у гарантуванні цього конституційного права з боку законодавця. Таке гарантування ґрунтується передусім на тому, що адвокат у першу чергу є людиною і громадянином, а тому за замовчуванням користується всіма конституційними правами людини і громадянина, що встановлені законом.

У статті підкреслено, що адвокатська професія є особливою за своєю природою, що пояснюється її соціальним характером. Свобода вираження поглядів адвокатами має свої обмеження. Природа таких обмежень впливає із високих морально-етичних вимог, що встановлюються державою та суспільством. Адвокатура та кожен окремий адвокат як її представник є індикатором рівня демократії у громадянському суспільстві. Належні умови діяльності адвокатури у правовій державі є одним з основних показників рівня захищеності прав і свобод людини і громадянина.

У статті доведено, що певні обмеження свободи вираження поглядів адвокатами мають місце і опосередковано закріплюються Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правилами адвокатської етики. В сучасних умовах такі межі мають бути доповнені та деталізовані. Тим не менше у наукових колах точаться дискусії щодо характеру і природи меж свободи вираження поглядів адвокатами та доцільності введення у галузеві нормативно-правові акти, зокрема у Правила адвокатської етики, окрему норму, що встановлювала б та деталізувала б межі свободи вираження поглядів адвокатами.

У статті констатується, що випадки порушення адвокатами наявних меж свободи вираження ними своїх поглядів є непоодинокими. Випадки розголошення адвокатом відомостей, які адвокат не мав права висловлювати, негативно відображаються на адвокатурі загалом та на репутації окремого адвоката. Такі випадки мають бути мінімізовані. За розголошення таких, адвокат має неминуче притягуватись до дисциплінарної відповідальності – особливо, якщо такі відомості становлять предмет адвокатської таємниці.

У статті проаналізовано окремі правові позиції ЄСПЛ, які дозволяють зіставити та порівняти випадки, коли висловлювання адвоката знаходяться в межах конституційного права на свободу вираження поглядів і думок, та випадки, коли висловлювання адвоката негативно відображаються на авторитеті адвокатури та виходять за межі, встановлені галузевими нормативно-правовими актами. Вказані правові позиції дозволяють запровадити загальноєвропейські підходи до визначення свободи вираження поглядів адвокатами та встановлення її меж.

У статті запропоновано заходи, які дозволять вдосконалити правозастосування у сфері встановлення меж свободи вираження поглядів адвокатами шляхом уточнення та тлума-

чення наявних меж. Найбільш досконалим заходом є закріплення окремої норми у Правилах адвокатської етики, яка врегулює досліджувані суспільні відносини.

Ключові слова: адвокат, суд, адвокатська етика, свобода вираження поглядів адвокатами, межі свободи вираження поглядів адвокатами, адвокатська таємниця.

Summary

Bondar I. V., Basyuk Yu. M. Freedom of expression of views by lawyers: theoretical and applied aspect. – Article.

The article highlights issues regarding the application of freedom of expression by lawyers as one of the least researched aspects of advocacy. Freedom of expression of views by lawyers on the one hand consists primarily in the guarantee of this constitutional right by the legislator. Such a guarantee is based primarily on the fact that a lawyer is first and foremost a person and a citizen, and therefore by default enjoys all the constitutional rights of a person and a citizen established by law.

The article emphasizes that the legal profession is special in nature, which is explained by its social character. Freedom of expression by lawyers has its limits. The nature of such restrictions stems from high moral and ethical requirements established by the state and society. The Bar and each individual lawyer as its representative is an indicator of the level of democracy in civil society. Adequate conditions for the legal profession in a state governed by the rule of law are one of the main indicators of the level of protection of the rights and freedoms of a person and a citizen.

The article proves that certain restrictions on the freedom of expression of opinions by lawyers exist and are indirectly established by the Law of Ukraine «On Advocacy and Advocacy» and the Rules of Lawyer Ethics. In modern conditions, such boundaries should be supplemented and detailed. Nevertheless, there are discussions in scientific circles about the nature and nature of the limits of the freedom of expression of opinions by lawyers and the expediency of introducing a separate norm into the sectoral normative legal acts, in particular into the Rules of Advocate Ethics, which would establish and detail the limits of the freedom of expression of opinions by lawyers.

The article states that cases of violations by lawyers of existing limits of freedom of expression of their views are not isolated. Cases of disclosure by a lawyer of information that the lawyer had no right to disclose have a negative impact on the legal profession as a whole and on the reputation of an individual lawyer. Such cases should be minimized. For disclosing such information, the lawyer must inevitably be subject to disciplinary liability – especially if such information constitutes the subject of lawyer's secrecy.

The article analyzes separate legal positions of the ECHR, which allow comparing and comparing cases when the lawyer's statements are within the limits of the constitutional right to freedom of expression of views and opinions, and cases when the lawyer's statements reflect negatively on the authority of the legal profession and go beyond the limits established by legal acts. The specified legal positions make it possible to introduce pan-European approaches to defining the freedom of expression of opinions by lawyers and establishing its limits.

The article proposes measures that will improve law enforcement in the area of setting the limits of freedom of expression by lawyers by clarifying and interpreting the existing limits. The most perfect measure is to enshrine a separate norm in the Rules of Advocate Ethics, which will regulate the studied social relations.

Key words: lawyer, court, lawyer's ethics, freedom of expression of views by lawyers, limits of freedom of expression of views by lawyers, lawyer's secrecy.

УДК 343.31+343.35

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v32.2023.3>*А. В. Боровик*

МЕТА ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ОЗНАКА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ПОСЯГАНЬ НА ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ

Постановка проблеми. Однією з особливостей посягань на представників влади є наявність мотиву та/або мети вчинення зазначених деліктів, пов'язаних з виконанням потерпілими службових обов'язків. У кожному кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349, 350, 352 КК України, існує вказівка на мотив або мету з якою мають вчинятися ці делікти. Тому для складів зазначених кримінально протиправних діянь ці ознаки суб'єктивної сторони є обов'язковими. Саме вони допомагають відмежувати посягання на представників влади від інших злочинів і кримінальних проступків. Водночас із встановленням цих ознак, їх розмежуванням у правозастосвній діяльності виникає чимало труднощів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за посягання на представників влади знайшли відображення у працях Г.Є. Болдаря, Л.П. Брич, А.С. Габуди, Н.О. Гуторової, Ю.П. Дзюби, Л. В. Дороша, О.О. Дудорова, О.В. Зайцева, І.М. Залялової, О.О. Кашкарова, В.А. Клименка, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого та інших. Водночас низка питань у цій сфері залишаються недостатньо дослідженими або дискусійними, а тому потребують подальших наукових розвідок.

Мета статті полягає у дослідженні мети як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони посягань на представників влади з метою виявлення проблем у цій сфері та розроблення пропозицій щодо їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального права мету визначають як результат, якого прагне досягти винний, учиняючи посягання (В.О. Навроцький) [1, с. 301], уявну модель майбутнього результату, те, до чого прагне особа, учиняючи злочин (Р.В. Вереша) [2, с. 147] або свідоме відображення у конкретизованих і найбільш істотних рисах уявного образу бажаного майбутнього результату, який визначає загальний характер і системну впорядкованість актів злочинного діяння і може бути предметним або спрямованим на вчинення конкретного діяння (Р.В. Вереша) [3, с. 412], певне уявлення про бажаний результат, заради досягнення якого особа вчиняє суспільно небезпечне діяння (В.А. Ломако та

М.І. Панов) [4, с. 201]. Тобто це той результат якого прагне досягти особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення і заради якого фактично вчиняється кримінально протиправне діяння.

З тлумаченням цієї ознаки суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти представників влади у правозастовній діяльності виникає чимало труднощів.

Варто звернути увагу передусім на визначення мети у досліджуваних деліктах (див. таблицю).

Аналіз зазначених конструкцій засвідчує, що вони пов'язані з діяльністю представників влади і призначенні саме для відображення відповідного зв'язку між вчиненням деліктом і виконанням представником влади свої службових обов'язків.

Водночас важко не помітити, що в одних випадках для позначення такого зв'язку у диспозиції використано мету, а в других – мотив.

Посягання на представників влади можуть мати на меті:

1) примушування їх до виконання явно незаконних дій (ч. 3 ст. 342 КК України);

2) перешкоджання виконанню ними своїх обов'язків (ч. 1 ст. 343, ч. 1 ст. 344 КК України);

3) добитися від них прийняття незаконного рішення (ч. 1 ст. 343, ч. 1 ст. 344 КК України);

4) спонукання державної чи іншої установи, підприємства, організації або службової особи вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ч. 1 ст. 349 КК України).

Примушування до виконання явно незаконних дій (ч. 3 ст. 342 КК України) – це пред'явлення вимоги потерпілим всупереч їх волі вчинити дії, які абсолютно очевидно не відповідають вимогам закону.

Таблиця

Конструкції, що використовуються під час формулювання мети посягань на представників влади

Стаття КК України	Частина статті КК України	Конструкції, що використовуються під час формулювання ознак суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень
342	3	примушення осіб, передбачених ч. 1, 2 ст. 342 КК України до виконання явно незаконних дій
343	1	з метою перешкодити виконанню службових обов'язків працівником правоохоронного органу, працівником органу державної виконавчої служби чи приватним виконавцем, здійсненню судово-експертної діяльності судовим експертом або добитися прийняття незаконного рішення
344	1	з метою перешкодити виконанню державним діячем службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень
349	1	з метою спонукання державної чи іншої установи, підприємства, організації або службової особи вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника

У судовій практиці випадки кваліфікації кримінального правопорушення за ч. 3 ст. 342 КК України трапляються дуже рідко. *Наприклад, у вироку Мукачівського суду Закарпатської області від 11 грудня 2018 р. Особу-3 засуджено за ч. 3 ст. 342 КК України, оскільки він вчинив опір з метою примусити працівників поліції не складати відносно його знайомого протокол про адміністративне правопорушення [5].* Водночас в інших аналогічних випадках кваліфікація здійснюється за ч. 2 ст. 342 КК України. *Наприклад, Могилів-Подільський міськрайонний суд Вінницької області у вироку від 26 травня 2022 р. кваліфікував за ч. 2 ст. 342 КК України як опір працівникові правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків дії Особи-1, який вчинив активні дії (штовхав та ловив за руки, спричинивши легкі тілесні ушкодження), що перешкождали поліцейському Особі-4 посадити до службового автомобіля правопорушника Особу-2 (керував транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння) та доставити його до відділу поліції для складання протоколу про адміністративне правопорушення [6].*

Ще один випадок кваліфікації вчиненого за ч. 3 ст. 342 КК України мав місце у вироку Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 22 березня 2021 р. *Особу-3 визнано винуватим у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 296, ч. 3 ст. 342 КК України. Особа-3 вчинив хуліганські дії, а також відштовхував від себе працівників поліції, хапав їх за одяг, ігнорував законні вимоги припинити хуліганство, штовхав правоохоронців та активно протидіяв законній вимозі одягти кайданки, здійснював спробу вирватись. Одному поліцейському спричинено тілесне ушкодження середнього ступеню тяжкості [7].* Кваліфікації злочинів за ч. 3 ст. 342 КК України в обох вироках є сумнівною, адже правоохоронцям перешкождали виконанню своїх службових обов'язків і примус до виконання явно незаконних дій стосувався примусу до невиконання ними законних дій в межах своїх повноважень.

Перешкодити виконанню потерпілим службових обов'язків (ч. 1 ст. 343, ч. 1 ст. 344 КК України) означає не допустити початку цієї діяльності потерпілого, або зупинити вже розпочате потерпілим виконання його службових обов'язків [8, с. 1053]. Досить часто йдеться про прагнення суб'єкта кримінального правопорушення не допустити затримання та притягнення до відповідальності іншого правопорушника [9, 10], виявлення та вилучення слідів кримінального правопорушення [11, 12], встановлення і виявлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення [13, 14].

У певних випадках за ч. 1 ст. 343 КК України кваліфікують дії, які в інших випадках одержували кримінально-правову оцінку за ч. 3 ст. 342 КК України як опір, поєднаний з примушенням потерпілих до виконання явно незаконних дій. *Наприклад, у вироку Сквирського районного суду Київської області від 11 грудня 2019 р. Особу-1 визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 343 КК України за те, що вона перешкождала доставити затриманого Особу-7 до відділку поліції після вчинення ним злочину, за скоєння злочину, а саме стрільби по магазину з пневматичної зброї. Особа-1*

нецензурно виражався в адресу поліцейських, чим морально тиснув на них, відштовхував правоохоронців від автомобіля, в якому перебував затриманий Особа-7 та хапав руками поліцейських за формений одяг, тобто умисно протиправно вчиняв активні дії, пов'язані із моральним тиском на працівників поліції, з метою перешкодити їм виконанню службових обов'язків [15].

Викладене свідчить про труднощі тлумачення та розмежування окремих видів мети посягань на представників влади: примушування до виконання явно незаконних дій (ч. 3 ст. 342 КК України) та перешкодити виконанню потерпілим службових обов'язків (ч. 1 ст. 343 КК України). Це може свідчити про відсутність чітких критеріїв розмежування цієї ознаки суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 342 та ч. 1 ст. 343 КК України, або про позначення однієї і тієї ж мети цих деліктів різними конструкціями.

Прийняття незаконного рішення (ч. 1 ст. 343, ч. 1 ст. 344 КК України) – це прийняття в межах своєї компетенції рішень, які за своїм змістом суперечать чинному законодавству, або тих, які не входять до компетенції відповідної службової особи, яка є потерпілим від цього злочину [8, с. 1053]. Рішення державного діяча – це волевиявлення з використанням своїх повноважень, закріплене, як правило, у відповідному документі (нормативному акті: указі, постанові, наказі, розпорядженні тощо) і має правове значення [16, с. 773]. Незаконними є такі рішення потерпілого, які не відповідають вимогам, що містяться у законах та інших нормативних актах, а також рішення про неприйняття рішення з питання, яке він був зобов'язаний виконати [16, с. 773].

Вчиненням перешкоджання з метою прийняття незаконного рішення визнають вплив на поліцейського для нескладання останнім протоколу про адміністративне правопорушення [17, 18], вплив на поліцейського шляхом надання неправомірної вигоди для закриття кримінального провадження [19], вплив на працівника правоохоронного органу з метою безперешкодного перетину державного кордону України [20], вплив на поліцейського з метою уникнення у подальшому відповідальності за вчинення кримінального правопорушення [21].

Як бачимо окремі випадки кваліфікації кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 343 КК України з урахуванням мети «прийняття незаконного рішення» (йдеться щонайменше про вплив з метою недопущення притягнення до відповідальності) в інших випадках кваліфікуються за цією ж частиною статті, однак з вказівкою на мету – «перешкодити виконанню потерпілим службових обов'язків» або за ч. 3 ст. 342 КК України враховуючи мету «примушування до виконання явно незаконних дій». Це ще раз підтверджує висловлену гіпотезу про труднощі тлумачення та розмежування різновидів мети у ст. 342, 343, 344 КК України.

Спонування державної чи іншої установи, підприємства, організації або службової особи вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ч. 1 ст. 349 КК України) означає спонування зазначених суб'єктів до вчинення як законної, так і незаконної

дії. Вказана мета має альтернативний характер: спонукання може стосуватися як вчинення певної дії чи утримання від її вчинення.

Наприклад, відповідно до ухвали слідчого судді Печерського районного суду міста Києва від 06 листопада 2015 р. досудовим розслідуванням встановлено, що після призначення у 2014 році на посаду заступника Голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації керівника апарату Особа-7 створив у м. Дніпропетровськ злочинну організацію для вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, а саме: заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем за попередньою змовою групою осіб в особливо великому розмірі; захоплення та тримання як заручника представника влади з метою спонукання службової особи вчинити будь-які дії як умови звільнення заручника; незаконного заволодіння транспортним засобом за попередньою змовою групою осіб, що завдало значної матеріальної шкоди.

Крім того, після створення злочинної організації Особа-7 як її керівник безпосередньо приймав участь у злочинах, вчинюваних такою організацією.

Так, 14.08.2014 Особа-7 організував захоплення та тримання як заручника голови Державного агентства земельних ресурсів України Особу-11 з метою його спонукання до звільнення із займаної посади виконувача обов'язків начальника Головного управління Держземагенства у Дніпропетровській області Особу-12 та призначення на вказану посаду Особу-13. Його дії в частині захоплення Особи-11 кваліфіковано за ч. 4 ст. 28 ч. 3 ст. 27 ст. 349 КК України [22].

У контексті мети, описаної в ч. 1 ст. 349 КК України важливим є наступний випадок із судової практики. Приймаючи рішення про виправдання обвинувачених Особи-8 та Особи-9 за ст. 349 КК України, на підставі п. 3 ч. 1 ст. 373 КПК України у зв'язку з не доведенням, що в діянні обвинувачених є склад кримінального правопорушення, Луцький міськрайонний суд Волинської області виходив із того, що в судовому засіданні достатніх доказів того, що останні мали намір захопити як заручників працівників правоохоронного органу, не було. Відсутність такого наміру впливає з показань даних самими потерпілими та свідками, допитаними безпосередньо в судовому засіданні, а також з досліджених відеозаписів, зокрема, з мобільних телефонів потерпілих Особи-7, Особи-8 та з будинку АДРЕСА_3. З вказаних доказів вбачається, що обвинувачені Особи-8, Особи-9 не ставили потерпілим насильницьких вимог щодо заборони залишати відповідне місце перебування, не вчиняли заходів щодо унеможливлення цього, не спонукали працівників правоохоронних органів до скоєння будь-яких дій або утримання від скоєння таких дій, як обов'язкової умови їх звільнення, а внаслідок погрози застосування насильства змусили останніх лише залишити приміщення вказаного вище будинку [23].

Кваліфікація кримінальних правопорушень за ст. 349 КК України в обох випадках є сумнівною, оскільки відповідне спонукання адресувалося потерпілим, а не адресатам, визначеним у диспозиції цієї норми.

У тих випадках, коли адресат спонукання не міститься в диспозиції спеціальної норми, що стосується захоплення заручників, однак є в ст. 147 КК України, то вчинене пропонують кваліфікувати саме за ст. 147 КК України. Таке правило підтримують вчені в контексті кримінальної відповідальності як за ст. 349 КК України [8, с. 1065], так і за ст. 349-1 КК України [24, с. 142; 25, с. 152]. Однак як все ж таки бути, коли адресатом спонукання у ст. 147 чи 349 КК України є сам потерпілий? Такі дії очевидно слід кваліфікувати за ст. 146 КК України як незаконне позбавлення волі або викрадення людини.

Висновки. Підсумовуючи викладене варто зазначити, що законодавчі конструкції, що використовуються для позначення мети посягань на представників влади призначенні саме для відображення відповідного зв'язку між вчиненим деліктом і виконанням потерпілим своїх службових обов'язків.

Посягання на представників влади можуть мати на меті: 1) примушування їх до виконання явно незаконних дій (ч. 3 ст. 342 КК України); 2) перешкоджання виконання ними своїх обов'язків (ч. 1 ст. 343, ч. 1 ст. 344 КК України); 3) добитися від них прийняття незаконного рішення (ч. 1 ст. 343, ч. 1 ст. 344 КК України); 4) спонукання державної чи іншої установи, підприємства, організації або службової особи вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ч. 1 ст. 349 КК України).

Значна кількість варіантів мети у посяганнях на представників влади ускладнює правозастосування. Досить часто одну й ту саму мету інтерпретують по-різному. Адже, наприклад, опір працівнику правоохоронного органу чи втручання в його діяльність з метою невиконання ним обов'язку щодо притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності можна розглядати як їх явно незаконні діяння, прийняття ними незаконних рішень або перешкоджання виконання ними своїх обов'язків. Відтак, для цієї ситуації підходять усі три конструкції для позначення мети, що використовуються у ст. 342, 343, 344 КК України. З огляду на зазначене в контексті удосконалення кримінального законодавства мету в опорі представникам влади та втручанні в їх діяльність слід уніфікувати.

Література

1. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
2. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Алерта, 2014. 352 с.
3. Вереша Р.В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 583 с.
4. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, В.І. Борисов та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
5. Вирок Мукачівського суду Закарпатської області від 11 грудня 2018 р. Справа № 303/5322/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78453750>
6. Вирок Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області від 26 травня 2022 р. Справа № 138/700/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104474989>

7. Вирок Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 22 березня 2021 р. Справа №212/9520/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95684901>
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [10-те вид., переробл. та доповн.]. Київ : Дакор, 2018. 1360 с.
9. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 04 лютого 2022 р. Справа № 521/261/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102957659>
10. Вирок Київського районного суду м. Полтави від 08 лютого 2021 р. Справа № 552/4012/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94705405>
11. Вирок Рокитнівського районного суду Рівненської області від 20 січня 2022 р. Справа № 571/1658/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102606343>
12. Вирок Рокитнівського районного суду Рівненської області від 13 жовтня 2021 р. Справа № 571/1259/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100323283>
13. Вирок Зарічненського районного суду Рівненської області від 19 червня 2019 р. Справа № 561/448/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82478095>
14. Вирок Зарічненського районного суду Рівненської області від 22 жовтня 2019 р. Справа № 5 61/667/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85094693>
15. Вирок Сквирського районного суду Київської області від 11 грудня 2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86686511>
16. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : А.С.К., 2002. 968 с.
17. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 12 грудня 2019 р. Справа № 308/12826/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86287585>
18. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 05 січня 2021 р. Справа № 308/11177/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101651532>
19. Вирок Білопільського районного суду Сумської області від 21 листопада 2022 р. Справа № 573/960/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107464632>
20. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 12 вересня 2022 р. Справа № 308/10319/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105659090>
21. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 10 листопада 2021 р. Справа № 308/12973/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100953830>
22. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду міста Києва від 06 листопада 2015 р. Справа № 757/41526/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53747117>
23. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 17 вересня 2018 р. Справа № 161/18251/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76477422>
24. Посібник до навчального курсу щодо безпеки журналістів : навч. посіб. / [Вознюк А. А., Калиновський Б. В., Камінська Н. В. та ін.]. Рада Європи, 2021. 146 с.
25. Правові засади взаємодії військовослужбовців Управління державної охорони України з представниками засобів масової інформації: навчальний посібник / Горова О.Б. та ін. Ужгород: РІК-У. 2021. 224 с.

Анотація

Боровик А. В. Мета як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони посягань на представників влади. – Стаття.

У статті на підставі аналізу наукової літератури та судової практики досліджено мету як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони посягань на представників влади з метою виявлення проблем у цій сфері та розроблення пропозицій щодо їх розв'язання.

На підставі порівняльного аналізу мети кримінальних правопорушень, передбачених ст. 342, 343, 344, 349 КК України, встановлено, що законодавчі конструкції, що використовуються для позначення мети посягань на представників влади призначенні саме для відображення відповідного зв'язку між вчиненням деліктом і виконанням потерпілим своїх службових обов'язків.

Посягання на представників влади можуть мати на меті: 1) примушування їх до виконання явно незаконних дій (ч. 3 ст. 342 КК України); 2) перешкоджання виконанню ними своїх обов'язків (ч. 1 ст. 343, ч. 1 ст. 344 КК України); 3) добитися від них прийняття незаконного рішення (ч. 1 ст. 343, ч. 1 ст. 344 КК України); 4) спонукання державної чи іншої установи, підприємства, організації або службової особи вчинити або утриматися від

вчинення будь-якої дії як умови звільнення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ч. 1 ст. 349 КК України).

Значна кількість варіантів мети у посяганнях на представників влади ускладнює правозастосування. Досить часто одну й ту саму мету інтерпретують по-різному. Адже, наприклад, опір працівнику правоохоронного органу чи втручання в його діяльність з метою невиконання ним обов'язку щодо притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності можна розглядати як їх явно незаконні діяння, прийняття ними незаконних рішень або перешкоджання виконанню ними своїх обов'язків. Відтак, для цієї ситуації підходять усі три конструкції для позначення мети, що використовуються у ст. 342, 343, 344 КК України. З огляду на зазначене в контексті удосконалення кримінального законодавства мету в опорі представникам влади та втручання в їх діяльність слід уніфікувати.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; мета кримінального правопорушення; суб'єктивна сторона кримінального правопорушення; кримінальна відповідальність; посягання на представників влади; опір; працівник правоохоронного органу; втручання у діяльність.

Summary

Borovyk A. V. Purpose as a mandatory feature of the subjective side of assaults on representatives of the authorities. – Article.

According to the analysis of scientific literature and judicial practice, the article examines the goal as a mandatory feature of the subjective side of assaults on representatives of the authorities in order to identify problems in this area and develop proposals for their solution.

According to the comparative analysis of the purpose of criminal offenses provided for in Art. 342, 343, 344, 349 of the Criminal Code of Ukraine, it was established that the legislative constructions used to indicate the purpose of assaults on representatives of the authorities are intended to reflect the appropriate connection between the committed delict and the victim's performance of his official duties.

Assaults on representatives of the authorities may be aimed at: 1) to force them to perform clearly illegal actions (Part 3 of Article 342 of the Criminal Code of Ukraine); 2) to prevent them from fulfilling their duties (part 1 of article 343, part 1 of article 344 of the Criminal Code of Ukraine); 3) to get them to make an illegal decision (Part 1 of Article 343, Part 1 of Article 344 of the Criminal Code of Ukraine); 4) to induce a state or other institution, enterprise, organization or official to commit or refrain from committing any act as a condition for the release of a representative of the authorities or an employee of a law enforcement agency as a hostage (Part 1 of Article 349 of the Criminal Code of Ukraine).

A significant number of options for the purpose of assaults on representatives of the authorities complicates law enforcement. Quite often, the same goal is interpreted differently. After all, for example, resistance to an employee of a law enforcement agency or interference in his activities for the purpose of non-fulfillment of his duty to bring him to administrative or criminal responsibility can be considered as their clearly illegal actions, their making illegal decisions or preventing them from fulfilling their duties. Therefore, for this situation, all three constructions for indicating the purpose used in Art. 342, 343, 344 of the Criminal Code of Ukraine. In view of the stated in the context of the improvement of the criminal legislation, the goal of resistance to the representatives of the authorities and interference in their activities should be unified.

Key words: criminal offense; the purpose of the criminal offense; the subjective side of a criminal offense; criminal liability; encroachment on representatives of the authorities; resistance; law enforcement officer; intervention in the activity.

УДК 34.01

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v32.2023.4>*О. Б. Бунчук, О. Д. Максимюк*

ОЗНАКИ, СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ НЕДИСКРИМІНАЦІЇ

Постановка проблеми. Події ХХ ст. спонукали людство до встановлення принципу недискримінації, адже агресія породжується на ґрунті нерівності між людьми. Принцип недискримінації є важливим принципом, оскільки у поєднанні із принципом рівності дозволяє закликати людей бути терпимими, поважати різноманітність людей, тих, хто якимось чином відрізняється від тебе самого. Наразі, людство не дійшло до свого ідеалу, дискримінація досі існує у світі. Тому, актуально та необхідно досліджувати принцип недискримінації для реалізації та практичного застосування його як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Оцінка стану літератури. Питання принципу недискримінації прямо чи опосередковано розглядались у наукових дослідженнях О. Бачинської, Г. Бочевої, Д. Гудими, К. Дронової, С. Зайця, О. Копитникова, Л. Ковальчук, Л. Козуб, К. Левченко, Р. Мартиновського, С. Рабіновича, Т. Рябченко, О. Панкевича, І. Федоровича, Т. Фулей та інших.

Мета статті полягає у з'ясуванні правової природи, ознак та значення принципу недискримінації з використанням практики Європейського Суду з прав людини, визначенні поняття принципу недискримінації, його специфічних ознак та значення, аналізі форм дискримінації.

Виклад основного матеріалу. Принцип недискримінації сьогодні цілком справедливо вважається витребуваним, адже у світі мешкають люди з різними поглядами, політичним спрямуванням, ступенем освіти, фізичними можливостями тощо. Тобто, з усього багатомільярдного населення планети ми можемо виокремлювати людей за найрізноманітнішими ознаками, що вирізняють їх з-поміж інших. Саме такі відмінності між особами не можуть бути основою для їх дискримінації. Це все спонукає до того, щоб надати загальну характеристику принципу недискримінації, з'ясувати що саме розуміється під ним, які ознаки йому притаманні та його значення загалом.

Здійснюючи огляд поняття принципу недискримінації, звернемось до основних міжнародних актів, що закріплюють цей принцип. Так, у Загальній декларації прав людини у ст. 7 зазначено, що всі ми рівні перед законом і маємо право без будь-якої відмінності на рівний захист своїх прав

законом. При цьому, підкреслено, що всі особи мають право бути захищеними як від самої дискримінації, так і від підбурювання до неї з боку будь-якої іншої особи [1].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права врегульовує декілька аспектів, в яких виявляється принцип недискримінації. У ч. 2 ст. 20 Пакту врегульовано, що всі виступи на користь расової, релігійної чи національної ненависті, які при цьому є підбурюванням до вчинення дискримінації мають бути обов'язково забороненими законом. Стаття 24 Пакту стосується дітей і передбачає, що дитина має цілковите право без дискримінації на такі заходи захисту з боку сім'ї, суспільства та держави, які необхідні їй в певних конкретних обставинах. Статті 25 та 26 Пакту стосуються окремо як виборчих, політичних прав людей (без будь-якої дискримінації право кожного брати участь в управлінні державними справами, обирати та бути обраним на виборах, а також вступати на державну службу), так і загального права на захист від дискримінації і її заборони [2].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод теж закріплює принцип недискримінації. Він врегульований ст. 14, яка обумовлює заборону дискримінації. Передбачається, що користування правами та свободами, що визнані Конвенцією має забезпечуватись без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до нацменшин, майнового статусу, народження чи за іншою ознакою [3]. Це ж врегульовано Протоколом 12 до Конвенції про захист прав людини.

Як бачимо, вищезазначені міжнародні нормативно-правові акти принцип недискримінації розкривають через заборону дискримінації, передбачають право людей на захист від дискримінації. Крім того, у більшості таких нормативно-правових актів зазначаються конкретні ознаки, за якими може відбуватись дискримінація – раса, віросповідання, майновий стан, політичні чи інші погляди тощо.

Важливо розуміти, що захист від дискримінації став адекватною відповіддю на ті прояви дискримінації, які постійно переживали люди, окремі спільноти, національні меншини. Прикладом дискримінації, яка яскраво тоді існувала став антисемітизм. Саме з кінця XIX ст. у Російській імперії вчинялись погроми стосовно євреїв (тобто існувала дискримінація за релігійною та національною ознакою). Згодом, такі прояви були ще жорстокіші – така дискримінація у Європі привела до того, що нацистський режим вдався до Голокосту (систематичного, масового переслідування євреїв та ромів, а також їх знищення). Після Другої світової війни дискримінація не припинилась, що можна було побачити у показових судових процесах, насильницькому переселенні та конфіскації майна. Відтак, поняття принципу недискримінації фактично обумовлено історичними негативними подіями, до яких призвело існування дискримінації, де за основу покладено повагу до різномайття, людини, її прав та свобод, забезпечення рівності людей і не повторення трагічних подій, що існували в історії людства.

Звернемось також до доктрини. Науковці визначають принцип недискримінації як загально визнану норму міжнародного права, котра полягає у забороні розбіжності у правовому становищі осіб (коли особи неоднаково володіють правами і свободами), однак за умов, коли така дискримінація ґрунтується на природних або соціальних ознаках (раса, стать, релігія тощо) і порушує правову рівність, тобто гарантії існування рівної можливості здійснення однакового обсягу прав і свобод людини [4, с. 154]. Дуже часто принцип недискримінації розглядають також у його співвідношенні з іншим принципом – рівності. Можна зазначити, що наукове коло ще не має спільної точки у тому, як співвідносяться між собою ці два принципи, одні зазначають, що вони є тотожними, інші, що принципи абсолютно відмінні один від одного, а треті дотримуються думки, що принцип недискримінації взагалі похідний від принципу рівності. Це спонукає до розгляду поняття принципу недискримінації через таку призму.

Принцип недискримінації та принцип рівності хоч і взаємопов'язані між собою, однак їх зміст доволі різний, а тому не можна зводити їх до одного. Принцип рівності ґрунтується на створенні однакових умов для того, щоб кожна особа могла реалізувати належні їй права. В той час як принцип недискримінації має на увазі створення таких умов, за яких обмеження прав, свобод і обов'язків неприпустиме за соціальними чи природними ознаками. Такої ж думки О.М. Бачинська. Вчена зазначає, що саме існування принципу рівності зводиться до того, що абсолютно усі особи однаково володіють фундаментальними правами, тому що ці права пов'язані з ознаками людського роду. Відтак, люди є рівними у своїх правах (а не чисто формально, коли «пиріг повинен бути між усіма поділений порівну»). Саме за такого погляду, дещо зміщується акцент на принципі недискримінації, адже тепер він виглядає як заборона необґрунтованого відмінного ставлення (через встановлення відмінностей, обмежень та надання переваг) до людей, які знаходяться в однакових умовах і навпаки – заборона необґрунтованого однакового ставлення до людей, які перебувають в різних умовах [5, с. 167].

З'ясувавши що стоїть під поняттям принципу недискримінації, спробуємо окреслити ознаки, що йому притаманні, а саме:

- 1) це історично обумовлений принцип, який спрямований на шанобливе ставлення до людського різноманіття;
- 2) принцип є загально визнаною нормою;
- 3) його суть полягає у забороні дискримінації за будь-якою ознакою;
- 4) принцип передбачає захист особи як від самої дискримінації, так і від підбурювання до неї з боку будь-якого органу влади чи особи тощо.

Значення принципу недискримінації доволі обширне. У світі не так давно почали відзначати день «Нуль дискримінації», який власне і мав би нагадати людству про існування, утвердження цього принципу і його реальної дію. Головне значення принципу недискримінації – здійснити заклик суспільства до толерантності та терпимості до інших людей незалежно від раси, кольору шкіри, релігійних переконань, гендерної ідентичності, майнового становища тощо. Подолання дискримінації свідчитиме про наявні умови для розвитку демократії, самореалізації особистості, а в умовах

України ще й суттєве наближення до цінностей, що сповідує Європейське співтовариство [6].

На нашу думку, принцип недискримінації має одне з найблагородніших призначень – подолати дискримінацію як таку. Однак, поки що це не досяжна ціль, адже дискримінація досі часто зустрічається у багатьох сферах життєдіяльності людини. Тому, з огляду на сучасний стан речей значення принципу недискримінації полягає у зменшенні проявів дискримінації, спонуканні людей до проявлення толерантності та терпимості у всіх сферах та випадках, переорієнтування людства на повагу до інших. В цілому, це призведе до панування миру в нашому світі.

Кожного дня ми робимо вибір, однак, наш вибір інколи може впливати на інших. Тому, може мати місце дискримінація. Означимо, які саме форми або як їх ще називають «типи» дискримінації існують та наведемо приклади такої дискримінації. Форми відрізняються від видів дискримінації тим, що їх не так багато як останніх. Види дискримінації охоплюють всю повноту дискримінаційних проявів. В цілому, основні форми дискримінації складають пряма та непряма дискримінація. Розглянемо ці форми детальніше.

Пряма дискримінація має місце тоді, коли з однією особою/групою осіб поводяться гірше, ніж з іншою особою чи групою осіб в аналогічній ситуації. Здається, що пряма дискримінація не настільки поширена, але це лише на перший погляд. В Україні дуже часто можна зіштовхнутись із прямою дискримінацією у трудових відносинах. Наприклад, нерідко можна на дошках оголошень зустріти пропозицію від роботодавця, яка стосується посади секретаря керівника підприємства. Так, серед вимог, яким мають відповідати кандидати на посаду висувається вимога щодо статі кандидата (переважно жіночої статі). Отож, з цього впливає ситуація, коли чоловікам відмовляють у прийомі на роботу секретаря чисто через їх приналежність до чоловічої статі (пряма дискримінація за статевою ознакою).

Практика Європейського Суду з прав людини знає багато прикладів, де була констатована пряма дискримінація. Розглянемо декілька таких прикладів. 2007 року ЄСПЛ розглядав справу «Лучак проти Польщі» № 77782/01. Справа стосувалась французького фермера, якому було відмовлено у застосуванні щодо нього спеціалізованого режиму соціального забезпечення. Згаданий режим був своєрідною системою підтримки польських фермерів на випадок хвороби, виробничої травми чи інвалідності і був недоступний для громадян інших держав. Фермер вирішив оскаржити таку відмову і справа дійшла до ЄСПЛ. Суд погодився із аргументом заявника і порівняв його становище із становищем польських фермерів. Заявник, як впливало із матеріалів справи був постійним резидентом Польщі, робив регулярні внески до фонду соціального захисту, сплачував податки нарівні із громадянами Польщі, був учасником загальної програми соціального захисту тощо. Відповідач вказував, що таке різне ставлення обумовлювалось потребою захисту малорозвиненого та економічно уразливого агропромислового комплексу республіки Польща. Однак, держава-відповідач так і не надала докази, як саме відмова фермеру могла допомогти суспільним інтересам. Відтак, судом було констатовано, що законодавство

Польщі не відповідало ст. 14 Конвенції про захист прав людини, а у справі було допущено пряму дискримінацію за ознакою національної приналежності [7].

Цікавою також є справа «Азіз проти Кіпру». У справі заявник скаржився на те, що був фактично позбавлений права голосу. Все пояснюється тим, що заявник є вихідцем зі спільноти турків-кіпріотів. Законодавство Кіпру фактично передбачало, що турки-кіпріоти та греки-кіпріоти могли голосувати за представників їхніх етнічних спільнот на парламентських виборах. Однак, після того, як Туреччиною було окуповано Північний Кіпр, більшість турків покинуло Кіпр. Це призвело до того, що від турків-кіпріотів просто не було представників до парламенту у зв'язку з чим у етнічної спільноти де-факто право голосувати було відібрано. ЄСПЛ зазначив, що законодавство Кіпру тісно було пов'язано з етнічною спільнотою, але після зміни ситуації воно так і не було адаптованим, то етнічна спільнота турків-кіпріотів у порівнянні із іншими спільнотами була необгрунтовано обмежена у праві обирати кандидатів на парламентських виборах. Це вказувало на наявність прямої дискримінації на підставі етнічного походження [8].

Отже, пряма дискримінація має місце, коли: до певної особи або групи осіб ставляться гірше (у менш сприятливий спосіб); у порівнянні з тим, як ставляться або можуть ставитись до інших осіб в аналогічній ситуації; причиною подібного ставлення є наявність в особі чи групі осіб певних природних, соціальних чи інших ознак, які можна ідентифікувати (раса, колір шкіри, релігійні та інші переконання, майновий стан тощо).

Крім прямої дискримінації є ще й непрямая дискримінація. В цьому випадку існують формально нейтральні правові норми або критерії оцінки, вимоги тощо, але створюється ситуація, за якої для окремих осіб чи груп осіб за їхніми ознаками виникають менш сприятливі умови чи становище порівняно з іншими особами чи групами осіб. Слід погодитись із Т. Фулей, яка серед іншого зазначала, що непрямая дискримінація собою являє однакове відношення до людей, які перебувають у різних умовах, а тому різниця полягає саме у наслідках ставлення (відношення), які по-різному впливають на людей із різними ознаками [9, с. 22].

У практиці ЄСПЛ можна також знайти справи, які стосувались такої форми дискримінації. Показовою, на нашу думку, може бути справа «Д.Г. та інші проти Чеської Республіки». Суть справи стосувалась того, що у Чехії проводили тестування школярів-початківців для того, щоб з'ясувати рівень знань учнів та їх здібності. За результатами тестування мала б вирішуватись доля учнів. Ті, хто здавав тестування добре мали б продовжувати навчання у поточній школі, а ті, хто здасть його погано, мав бути направлений до спецшколи, яка навчала дітей із вадами розвитку та з проблемами у навчанні.

Тести були розроблені з розрахунку можливостей чеських дітей. Однак, їх проходили як діти чеської національності, так і діти ромської національності. Очікувано, що останні проходили таке тестування гірше. Відповідно до результатів тестувань до спецшкіл були направлені від 50 до 90% дітей ромського походження. Судом було з'ясовано, що кількість дітей не

ромського походження, яка була направлена до спецшкіл за результатами тестування складала лише 1,8%. Урядом такі дані не були заперечені. І хоч Суд вказував на можливо неточні дані, однак дійшов висновку, що в цьому випадку йде мова про непропорційно великий відсоток направлень дітей ромського походження. Суд дійшов до висновку про існування непрямої дискримінації, адже нейтральне законодавство мало серйозний наслідок для дітей-ромів, аніж на дітей неромського походження, що призвело врешті-решт до великої кількості направлень дітей ромського походження до спецшкіл і мало на практиці переважання частки таких дітей у спеціалізованих школах [10].

Не менш цікавою є справа «Тлімменос проти Греції». Грецьке законодавство висувало до професії бухгалтера вимоги щодо наявності у особи таких якостей як надійність та чесність. У зв'язку з чим, законодавство забороняло особам, засудженим за вчинення злочину отримати кваліфікацію бухгалтера. Доказом відсутності потрібних якостей мав слугувати вирок. Заявник був членом свідків Іегови і був засуджений за відмову носити уніформу під час проходження служби в армії. ЄСПЛ зробив висновок, що якщо злочин не пов'язаний із браком надійності та чесності, то немає жодних підстав не допускати осіб до отримання необхідної кваліфікації. Відтак, судом було констатовано наявність непрямої дискримінації, адже за наявних нейтральних норм, особа обмежувалась у праві отримати кваліфікацію без належних на те підстав [11].

Таким чином, непряма дискримінація виражається в наступних елементах: 1. Існує формально нейтральне правило або критерій чи відповідна практика. 2. Таке правило значно більше або гірше впливає на окремих осіб чи групу осіб із певною ознакою. 3. Вплив більший, ніж на інших осіб в аналогічній ситуації.

Висновки. Отже, принцип недискримінації як загальновизнана норма міжнародного права, полягає у забороні розбіжності у правовому становищі осіб (коли особи неоднаково володіють правами і свободами), однак за умов, коли така дискримінація ґрунтується на природних або соціальних ознаках (раса, стать, релігія тощо) і порушує правову рівність, тобто гарантії існування рівної можливості здійснення однакового обсягу прав і свобод людини.

Принцип недискримінації має специфічні ознаки: 1) історично обумовлений та спрямований на шанобливе ставлення до людського різноманіття; 2) є загальновизнаною нормою; 3) його суть полягає у забороні дискримінації за будь-якою ознакою; 4) передбачає захист особи як від самої дискримінації, так і від підбурювання до неї з боку будь-якого органу влади чи особи. Значення принципу дискримінації полягає у зменшенні проявів дискримінації, спонуканні людей до проявлення толерантності та терпимості у всіх сферах та випадках, переорієнтування людства на повагу до інших, а відтак і встановлення загального миру.

Література

1. Загальна декларація прав людини : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 2 жовт. 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

4. Калмикова О. Правова природа принципу недискримінації особистості. Право та інновації. 2015. 4 (12). С. 154.

5. Бачинська О.-М. Співвідношення принципів недискримінації та рівності у праві. Теорія держави і права. 2017. № 9. С. 167.

6. Подолання дискримінації – шлях до європейських цінностей – Ombudsman. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/podolannya-diskriminatsii-shlyah-do-yevropejskix-tsinnostej/>

7. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Лучак проти Польщі». Заява № 77782/01. Страсбург 27.11.2007 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-83464>

8. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Азіз проти Кіпру». Заява № 69949/01. Страсбург 22.06.2004 р. URL: <https://gm.coe.int/15-case-of-aziz-v-cyprus-ukrainian-translation-/16806b5960>

9. Фулей Т., Федорович І. Порадник із запобігання та протидії дискримінації. К. : ПП Вид-во «ФЕНІКС», 2017. С. 22.

10. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «D.H. and Others v. the Czech Republic». Заява № 57325/00. Страсбург 13.11.2007 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-2439>

11. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Thlimmenos v. Greece». Заява № 34369/97. Страсбург 6.04.2000 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561>

Анотація

Бунчук О. Б., Максимюк О. Д. Ознаки, сутність та значення принципу недискримінації. – Стаття.

У статті досліджено правову природу, ознаки та значення принципу недискримінації з використанням практики Європейського Суду з прав людини, визначено поняття принципу недискримінації, його специфічні ознаки та значення, проаналізовано форми дискримінації.

Принцип недискримінації як загальновизнана норма міжнародного права, полягає у забороні розбіжності у правовому становищі осіб (коли особи неоднаково володіють правами і свободами), однак за умов, коли така дискримінація ґрунтується на природних або соціальних ознаках (раса, стать, релігія тощо) і порушує правову рівність, тобто гарантії існування рівної можливості здійснення однакового обсягу прав і свобод людини.

Принцип недискримінації має специфічні ознаки: 1) історично обумовлений та спрямований на шанобливе ставлення до людського різноманіття; 2) є загальновизнаною нормою; 3) його суть полягає у забороні дискримінації за будь-якою ознакою; 4) передбачає захист особи як від самої дискримінації, так і від підбурювання до неї з боку будь-якого органу влади чи особи.

Значення принципу дискримінації полягає у зменшенні проявів дискримінації, спонуканні людей до проявлення толерантності та терпимості у всіх сферах та випадках, переорієнтування людства на повагу до інших, а відтак і встановлення загального миру. Формами дискримінації є пряма та непряма дискримінація. Пряма дискримінація має місце, коли до певної особи або групи осіб ставляться гірше (у менш сприятливий спосіб); у порівнянні з тим, як ставляться або можуть ставитись до інших осіб в аналогічній ситуації; причиною подібного ставлення є наявність в особи чи групи осіб певних природних, соціальних чи інших ознак, які можна ідентифікувати (раса, колір шкіри, релігійні та інші переконання, майновий стан тощо). Непряма дискримінація виражається в тому, що існує формально нейтральне правило або критерій чи відповідна практика, але воно значно більше або гірше впливає на окремих осіб чи групу осіб із певною ознакою і вплив більший, ніж на інших осіб в аналогічній ситуації.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав та основоположних свобод, юрисдикція, права людини, правосуддя, захист прав.

Summary

Bunchuk O. B. Maximyuk O. D. Signs, essence and significance of the principle of non-discrimination. – Article.

The article examines the legal nature, signs and meaning of the principle of non-discrimination using the practice of the European Court of Human Rights, defines the concept of the principle of non-discrimination, its specific signs and meaning, and analyzes the forms of discrimination.

Events of the 20th century encouraged humanity to establish the principle of non-discrimination, because aggression is generated on the basis of inequality between people. The principle of non-discrimination is an important principle because, in combination with the principle of equality, it allows you to call on people to be tolerant, to respect the diversity of people, those who are somehow different from yourself. Currently, humanity has not reached its ideal, discrimination still exists in the world. Therefore, it is relevant and necessary to study the principle of non-discrimination for its implementation and practical application both at the international and national levels.

The principle of non-discrimination is quite rightly considered to be in demand today, because people with different views, political orientation, level of education, physical capabilities, etc. live in the world. That is, from the entire multibillion-dollar population of the planet, we can single out people according to a wide variety of characteristics that distinguish them from others. Such differences between individuals cannot be the basis for their discrimination. All this prompts us to give a general description of the principle of non-discrimination, to find out what exactly is meant by it, what features are inherent in it and its meaning in general. The importance of the principle of discrimination is to reduce the manifestations of discrimination, encourage people to show tolerance and tolerance in all areas and cases, reorient humanity to respect others, and thus establish general peace.

Key words: the European Court of Human Rights, Convention for the protection of the human rights and Fundamental Freedom, human rights, jurisdiction, justice.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v32.2023.5>*М. М. Денисюк*

ЗВ'ЯЗОК ВІКТИМІЗАЦІЇ ТА БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ: КРИМІНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Переважно зародження булінгу відбувається в 6-11-річному віці, тобто бере початок з молодшої школи. У цей період відбувається перехід від дитинства до дорослості. Цей процес охоплює всі сторони розвитку підлітка, а його порушення є небезпечним для усєї подальшої життєдіяльності людини. Найбільш поширеним типом знущань є вербальна агресія. Такі прояви поведінки значно активізують процес віктимізації, а саме: перетворення підлітка на жертву несприятливих умов соціалізації. Саме тому проблема віктимності підлітків, її профілактика має безпосередній зв'язок з булінгом займає вагоме місце серед актуальних проблем навчального закладу. 18 грудня 2018 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» [1]. Варто звернути увагу, що відповідно з 01.01.2019 року і до 30.04.2023 року в Єдиному державному реєстрі судових справ, за даними параметрами пошуку справ про булінг знайдено 28 документів: 23 ухвали, 5 вироків [2]. В той час згідно з результатами анкетування, проведеного у 2023 р. від 8 по 11 клас, виявлено, що 58,3% опитаних учнів вважають насильство актуальною проблемою у власній школі; 17,7% думали коли-небудь про самогубство та жоден з опитаних не телефонував на дитячу гарячу лінію задля допомоги, консультації пов'язаною з насильством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття та змістовні складові віктимології досліджували такі вчені: Р. Гасер, М. Вольфган, В.О. Тулякова, О.М. Джужа, О.М. Литвинов, Є.М. Моїсеева, О.М. Юрченко. Вивченням проблеми шкільного булінгу займалися такі вчені, як: Д. Ольвеус, П. Хайнеманн, Д. Лейн, І. Лубенець, Н.В. Лесько, А. Чистякова.

Метою цієї статті є дослідження особливостей віктимізації підлітків, взаємозв'язок віктимізації з булінгом в освітньому закладі.

Виклад основного матеріалу. Сучасні науки кримінально-правового циклу є складними доктринами, які покликані вирішити єдине завдання – якісно знизити рівень кримінально протиправної діяльності в країні. Ювенальна віктимологія, котру наразі прийнято вважати молодим

напрямом кримінології, на перший погляд здається достатньо простою, оскільки спрямована виключно на неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень та на факультативні фактори, з цим пов'язані. Така позиція може бути піддана здоровій критиці, що зумовлено полікореляційністю віктимологічної науки. Ураховуючи вказане, доцільним, на наш погляд, розглянути визначення поняття ювенальної віктимології та її змістовних складових [1, с. 133].

Варто звернути увагу на те, що критерії періодизації виникнення, становлення та еволюції ювенальної віктимності є достатньо складними, оскільки майже не корелюються з іншими кримінально-правовими науками. Це можна пояснити тим, що, по-перше, спочатку наука про жертву кримінального правопорушення входила в систему кримінологічного знання (що частково актуально досі); по-друге, законодавець достатньо тривалий час робив акцент на кримінальному правопорушнику, оскільки життя та блага людини були визнані найвищою цінністю майже наприкінці ХХ століття. Саме тому такі критерії періодизації виникнення, становлення та еволюції ювенальної віктимності мають бути диференційовані на елементарний, базовий та факультативний. Елементарним базовим критерієм є ставлення законодавця до дитини (її права на кримінально-правовий захист); базовим критерієм – ставлення держави та суспільства до кримінального законодавства, відповідальності та суспільно небезпечного діяння; факультативним критерієм – еволюція вітчизняної кримінально-правової політики, розвиток кримінального законодавства, кримінологічної доктрини та виділення віктимології в самостійну кримінально-правову науку [3, с. 641].

Науковими змістовними складовими ювенальної віктимології є: 1) феномени ювенальної віктимності та віктимізації: віктимогенний детермінаційний комплекс, понятійно-категоріальний апарат, диференціація за видами тощо; 2) особа неповнолітньої жертви: структура, класифікація та типологія; [1, с. 137]. 3) механізм інтерації між неповнолітньою реальною / потенційною жертвою та кримінальним правопорушником; 4) емпіричний і фактологічний аналіз кримінологічної та віктимологічної ситуації, прогнозування кримінально протиправної діяльності з урахуванням особливостей групової та масової віктимності відповідно до певної місцевості; 5) стратегічне планування запобіжних віктимолого-кримінологічних заходів та засобів взаємодії з потенційними та реальними неповнолітніми жертвами кримінальних правопорушень [1, с. 138].

Кримінологія, її теорія запобігання злочинності слугують науковою базою для розробки саме кримінальної віктимології, її категоріально-понятійного апарату, методики дослідження діалектики процесу «злочинець – жертва – злочин», стратегії і тактики віктимологічного аспекту запобігання злочинності й допомоги жертвам злочинів. Цей підхід до розуміння віктимології та її предмета убачається продуктивним, оскільки він сформувався переважно під впливом наук і практики, безпосередньо спрямованих на запобігання і протидію злочинності та має в цьому сенсі світову й вітчизняну позитивну оцінку. З огляду на зазначене, віктимологія – це галузь знань про жертву злочину, закономірності формування

її особистості, віктимність і віктимізацію поведінки жертви злочину та їх прояв у типових ситуаціях, а також заходи віктимологічного запобігання на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному й індивідуальному рівнях. Процес – і як шлях, і як результат – перетворення людини (групи, етносу) на жертву злочину у віктимології описується за допомогою її наукових понять, а саме: «жертва від злочину», «віктимність», «віктимізація», «латентна віктимізація», «віктимогенні фактори», «віктимна поведінка», «віктимологічне запобігання злочинності» та ін. [4, с. 12].

Жертва злочину з точки зору кримінальної віктимології – це потерпіла фізична особа незалежно від того, чи визнана вона потерпілою у кримінально-процесуальному порядку і чи оцінює себе такою суб'єктивно [5, с. 36].

Будь-яке кримінальне правопорушення передбачає наявність активної та пасивної сторін (держава, юридична або фізична особа). Це пояснюється тим, що наслідком кримінального правопорушення має бути порушення певних інтересів. Саме тому недоцільно відносити до кола інтересів віктимологічної науки жертв стихійних лих, екстрених випадків тощо [1, с. 134].

Слід звернути увагу на різне тлумачення процесу віктимізації серед науковців, зокрема такі: процес набрання або збільшення віктимності на індивідуальному, груповому й масовому рівнях [1, с. 137], утягнення у сферу злочинності як реальних, так і потенційних жертв на різних рівнях соціальної взаємодії; загальна сукупність усіх випадків заподіяння особі (соціальній групі) майнової, фізичної або моральної шкоди злочинами [4, с. 44], процес реалізації потенційної віктимності особи під час та в результаті злочинного посягання [6, с. 117]; формування (становлення) жертви як соціального типу [7, с. 187].

На нашу думку, кожен із цих варіантів тлумачення процесу віктимізації доповнює та уточнює один одного, створюючи комплексне розуміння цього поняття у кримінальному праві. Оскільки дане явище може мати декілька варіантів трактування, залежно від того, які аспекти цього поняття позначаються, також можна розглянути поняття «віктимізації», як процес відчуття стигми, який може виникнути після того, як жертва стала об'єктом злочину, що може призвести до стигматизації та інших негативних наслідків.

Згідно із загальноприйнятими поглядами віктимізація як загальна категорія складається з таких компонентів: фактори віктимізації (сукупність явищ і подій, що детермінують віктимну поведінку жертви злочину у конкретній життєвій ситуації); умови, що сприяють віктимізації; стан віктимізації або кількість жертв усіх учинених злочинів. Іноді сюди відносять також формування особистості жертви й мотивації віктимної поведінки [4, с. 44].

Щодо неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень, на нашу думку, необхідно виокремити такі компоненти категорії віктимізації: 1) соціально-педагогічний – розвиток та виховання дитини, закладення деструктивних настанов, становлення віктимних уявлень про соціум та власне місце в ньому; 2) загально юридичний – особливості нормативно-правового захисту прав і свобод людини та громадянина в державі, де проживає неповнолітня особа; 3) кримінологічний – стан кримінологічної ситуації та

наявність фактичних і потенційних криміногенних загроз у тій місцевості, де проживає неповнолітня особа, а також детермінаційний комплекс, що обумовлює віктимну поведінку неповнолітнього (мікро- та макро зв'язки, поведінкові особливості (агресія, провокація, емоційна лабільність) тощо) [1, с. 136].

Віктимізацію розглядають у двох аспектах: як криміногенний стан уразливості соціального суб'єкта перед злочинними посяганнями та як механізм заподіяння шкоди жертві злочину. Віктимізація від злочинності – це підвищення ступеня кримінальної вразливості соціальних суб'єктів, що сприяє вчиненню проти них злочинів за певних обставин. Механізм віктимізації містить чотири ланки: 1) виникнення кримінальних загроз; 2) підвищення ступеня вразливості соціальних суб'єктів перед злочинними посяганнями; 3) заподіяння шкоди особам, які опинилися в уразливому стані за конкретних умов (ситуацій); 4) збільшення контингенту жертв злочинних посягань як зареєстрованих, так і латентних, що сприяє повторній віктимізації певної частини з них. Оскільки злочинні посягання вчиняються проти конкретних людей за певних обставин, розглядати віктимізацію в широкому розумінні – малопродуктивний шлях. Необхідно вивчати цей процес у контексті безпечності середовища проживання потенційних жертв злочинів, місць і часу їх постійного або тимчасового перебування, а також щодо існування дозлочинних зв'язків та відносин із злочинцями. Такий підхід дозволяє оцінити зв'язок між інтенсивністю поширення злочинності на певній території та рівнем віктимізації населення, а також установити залежність між суб'єктивним сприйняттям реальності кримінальної загрози та об'єктивним ризиком зазнати злочинного посягання в дійсності [4, с. 58].

Для неповнолітніх характерний такий феномен, як вторинна віктимізація, котра є результатом неправильної посткримінальної роботи з підлітком, унаслідок чого він повторно потрапив у суспільно небезпечну ситуацію [1, с. 137].

Структурними складовими віктимізації є соціальні та психологічні чинники. Тому віктимізація – це, по-перше, невиконання або неналежне виконання державою гарантованих Конституцією прав, свобод і законних інтересів громадян щодо безпеки людини; по-друге, навмисне або необережне порушення людиною (спільнотою людей) правил особистої безпеки; по-третє, наявність злочинності припускає віктимізацію певної частини населення [4, с. 59].

Крім того, деструкції, які виникають у процесі соціалізації, призводять до виникнення девіації або до віктимізації неповнолітньої особи. Ураховуючи зазначене, можна підсумувати, що ювенальна віктимізація – це процес раннього інвертування соціальних настанов, який формує у свідомості підлітка викривлення психосоматичних та комунікативних навичок, що призводить до ексцесу поведінки, яка провокує агресію з боку кримінального правопорушника [1, с. 137].

Класифікація і типологія жертв злочинів тісно пов'язані з вирішенням практичних завдань боротьби зі злочинністю, оскільки полегшують діяльність правоохоронних органів щодо виявлення потенційних жертв

і проведення з ними індивідуальної профілактичної роботи. Вивчаючи жертву в різних аспектах і її роль у генезисі злочині, кримінальна віктимологія виходить із того, що поведінка особи за своєю природою може бути не тільки злочинною, але й необачною, ризикованою, легковажною, розпущеною, інколи провокаційною. Додаткового значення набувають характеристики особи: вік, стать, соціальний статус виконуваних соціальних ролей, професія, готовність діяти в критичній ситуації певним чином, а також навколишнє середовище, конкретна ситуація, поведінка третіх осіб тощо. Сполучення об'єктивних і суб'єктивних чинників і їх взаємодія впливає на здатність тієї або іншої особи стати потерпілою від злочину [8, с. 164–165].

Неповнолітніх жертв злочинів розподіляють на такі групи:

Потерпілі внаслідок своїх вікових особливостей (особи, які в силу свого віку неспроможні належно оцінити ситуацію і є найбільш «легкою здобиччю» для неповнолітнього злочинця)

- потерпілі за статевою ознакою (особи жіночої статті, які за своїми фізичними та психологічними характеристиками є вразливими і довірливими);
- потерпілі на побутовому ґрунті (особи, які були знайомі з неповнолітнім злочинцем до вчинення злочину);
- потерпілі внаслідок криміногенної ситуації, що виникла (особи, які стали жертвою злочину із причин власної необережності та необачливості).

У зарубіжній ювенальній віктимології можна визначити декілька теоретичних моделей, які пояснюють механізм дитячої віктимізації. Найбільш поширеною вважається циклічна модель, яка пояснюється тим, що насильство по відношенню до дітей здійснюють переважно особи, які є колишніми жертвами насильства. Друга модель – психопатологічна, вона характеризується трьома підходами до проблеми жорстокого поводження з дітьми, які умовно можуть бути поділені на психодинамічну модель, модель психічного захворювання і модель рис характеру. Третя модель – соціолого-культурологічна, яка розглядає жорстоке поводження з дітьми в результаті напружень в суспільстві, які є первинними причинами зловживання [9, с. 55–58].

Основними показниками ризику віктимізації підлітка є: низький рівень самооцінки; стратегії психологічного захисту в спілкуванні; труднощі у пристосуванні до умов життя, навчання, а також змін, які відбуваються у цих сферах [10]. Відповідно до характеру прояву показників віктимізації вчені виділяють високий, середній і низький рівень ризику віктимізації. До високого рівня ризику віктимізації було віднесено підлітків, котрі демонструють як пасивний, так і активний тип віктимної поведінки [10].

Осіб із пасивним типом віктимної поведінки характеризує: низький рівень самооцінки; невпевненість у собі, навіювання; вони уникають труднощів, бояться невдач; часто проявляють неприйняття себе, переживають емоційний дискомфорт; виправдовують агресію оточуючих, схильні всіх прощати. Така поведінка підлітка у більшості випадків – результат впливу батьківської сім'ї (емоційного відкидання, підвищеної моральної відповідальності).

Підлітки активного типу віктимної поведінки на високому рівні ризику можуть демонструвати: нестриманість, нетерплячість, запальність; агресивні стратегії психологічного захисту в спілкуванні; вони легко піддаються негативним емоціям; провокують конфліктні ситуації. Такі неповнолітні виховуються у сім'ях, де поширені факти насильницької міжособистісної взаємодії [10].

До середнього рівня ризику віктимізації було віднесено, насамперед, підлітків, котрі проявляють пасивний тип віктимної поведінки, а саме : тривожність середнього чи допустимого рівнів, середній рівень самооцінки; прагнуть підлаштуватися під думку оточуючих. Вони нечасто потрапляють у критичні ситуації, але мають внутрішню готовність до віктимного способу поведінки у зв'язку з високою образливістю , піддатливістю страхам [10].

До групи з низьким рівнем ризику віктимізації належать т.зв. невіктимні підлітки, які виховуються у педагогічно грамотних сім'ях і в яких сформовані необхідні якості та навички, які дозволяють їм конструктивно долати труднощі у процесі соціалізації. Це неповнолітні, які мають адекватний рівень самооцінки, упевнені в собі, стійкі до невдач і не бояться труднощів; вони демонструють прийняття себе та інших, щирі та чуйні. У батьківському ставленні переважає позитивний інтерес і психологічне прийняття [10].

Отже, розглянувши особливості віктимізації підлітків варто визначити в чому полягає зв'язок віктимізації та булінгу в освітньому середовищі.

Вище ми розглянули показники ризику віктимізації та категорії підлітків, які схильні до даного явища і вважаємо за потрібне наголосити, що такі діти мають також підвищений ризик стати жертвою насилля в школі. При цьому важливо звернути увагу на наступне: шкільний булінг може виступати чинником, передумовою віктимізації, яка в свою чергу виступає наслідком булінгу (якщо дитина стає жертвою агресивних дій інших дітей або підлітків).

Для чого наголошуємо саме на явищі булінгу в школі у нашому дослідженні?

Соціальна адаптація дітей в шкільному середовищі є необхідною умовою їхньої оптимальної соціалізації, оскільки уможливорює проявляти себе, своє ставлення до людей, діяльності, бути активним учасником соціальних процесів і явищ і, завдяки цьому, забезпечити своє природне соціальне самовдосконалення. Шкільне середовище нерідко є віктимогенним (несприятливим для успішної соціалізації), стає причиною появи потенційних і латентних жертв та перетворенню їх в реальних [11, с. 116].

Під поняття «булінг» не підпадають братерське суперництво серед однолітків або імпульсивні агресивні дії потерпілих у відповідь на напад кривдника, які за суттю є спонтанні, недискримінаційні та з невизначеною жертвою. З іншого боку, булінг не включає кримінальні дії, які починалися як конфлікт та розвинулися, тобто серйозне фізичне насильство, погрози такого насильства, напади зі зброєю, вандалізм та інше не є булінгом [12].

Булінг (від англ to bully – задиратися, знущатися, змушувати погрозами) – повторювані, свідомі, навмисні та обдумані дії з наміром нашкодити,

викликати страх шляхом погрози подальшою агресією. Усі дії, попри їх різноманіття, мають спільні риси: 1) дисбаланс влади, тобто кривдник та жертва обов'язково різні за соціальним статусом, фізичною чи психологічною адаптованістю до середовища, різної статі, раси, релігії, сексуальної орієнтації тощо; 2) намір нашкодити, тобто кривдник навмисно викликає емоційний або фізичний біль у потерпілого, насолоджується спостерігаючи; 3) погроза подальшої агресії, тобто кривдник і жертва розуміють, що це не перший і не останній випадок знущання [12, 13]. Інше визначення робить акцент на тому, що булінг – це своєрідна захисна реакція на дисфункціональне середовище, заснована на бажанні «вижити», зайняти своємісце [14]. Таким визначенням пояснюється природа цього явища [15, с. 85].

Суть булінгу вбачають все-таки не в самій агресії або злості кривдника, а в презирстві, зневазі – сильному почутті відрази до покірливого, того, хто ніби не заслуговує на повагу. Це дозволяє кривдникам шкодити без почуття провини, співчуття чи емпатії. Кривдник надає собі привілеї домінантності, контролю, права виключення та ізоляції жертв [12].

Учні-жертви різних видів булінгу в школі частіше показують моделі поведінки, що відмінні від тих, якими користуються інші діти. Серед них – побоювання нападів, прогул занять, уникання небезпечних місць (сходи, їдальня, подвір'я, вхід до школи, коридори, санвузли), відмова від участі в додаткових гуртках, секціях тощо, навіть носіння зброї, участь у бійках.

Більше того, наслідками зазнавання знущань в школі можуть бути зловживання алкоголем, наркотиками, паління або інша небажана поведінка.

Віктимізація внаслідок булінгу часто передуює агресивній поведінці. Жертви знущання вдаються до агресії як відплати за страждання та більш схильні відповідати на негативну поведінку в антисоціальний спосіб. Король [15, с. 91].

З метою вивчення показників ризику віктимізації та визначення її рівня в підлітків використовують певні методики. Зокрема, для вивчення індивідуально-психологічних особливостей підлітків: 1) «Методика вимірювання самооцінки Дембо–Рубінштейна» (шкали – високий, середній, низький рівні самооцінки, ставлення до критики, впевненість у собі); 2) «Методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні» В.В. Бойко (шкали – миролюбність, уникнення, агресія); 3) методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В.В. Бойко (шкали – невміння контролювати емоції, неадекватне виявлення емоцій, нерозвиненість емоцій, домінування негативних емоцій, небажання зближуватися з людьми на емоційній основі); 4) «Методика самооцінки психічних станів» Г. Айзенка (шкали – рівні тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності, фрустрованості, ригідності–гнучкості, ставлення до труднощів, невдач); 5) «Методика визначення особистісної адаптованості» (шкали – рівні дезадаптованості, неадаптованості чи адаптованості) [8, с. 165].

Дослідження серед підлітків дають змогу зробити висновок, що діти старшого підліткового віку (12–14 років) перебувають у зоні високого ризику стати жертвою злочину. Саме у цей період зростає ризик вікти-

мізації, оскільки активізуються гормональні зміни у школярів обох статей, що впливає на появу певних диспропорцій у тілі, визначає нестійкий емоційний фон, а в соціальному плані – загострення почуттів нерівності, несправедливості за відсутності достатньої соціальної зрілості для самореалізації [8, с. 165].

Незважаючи на те, що підліткам надається пояснення щодо того, яка поведінка може вважатися булінгом, дані досліджень демонструють, що окремі його форми не сприймаються учнями як форма насильства. Тому спостерігаємо, що дійсних «жертв» булінгу є більше, ніж тих, хто себе такими визнає [16, с. 80].

У ситуаціях, коли дитина чи підліток усвідомлює себе «жертвою» булінгу, важливо розуміти, які дії вони вчиняють із метою вирішення цієї проблеми. Результати опитування учнівської молоді в 2019 році демонструють, що серед тих, хто визнавав себе «жертвою» булінгу, більше третини (37,5%) респондентів ігнорували булінг, ще 28,9% намагалися вчинити опір самостійно як фізично, так і словесно. Практично кожен п'ятий (18,7%) опитаний шукав підтримки в батьків, а 13,5% серед тих, хто визнав себе «жертвою» булінгу, шукав підтримки в друзів. На жаль, лише 4,6% підлітків, які усвідомлювали себе «жертвами» булінгу, шукали підтримки у вчителів, що може свідчити про низький рівень довіри до представників закладу освіти чи відсутність віри в те, що вони можуть допомогти в ситуації булінгу. Важливо зауважити, що серед тих, хто визнавав себе «жертвою» булінгу, дівчата більш схильні звертатися по допомогу, тоді як хлопці намагаються чинити самостійний опір [16, с. 81].

Не існує стандартної системи моніторингу булінгу в українських школах. Деякі школи можуть вести власну статистику та проводити опитування серед учнів, але це не є обов'язковими вимогами та не має чіткої координації на рівнях держави. Національний центр соціально-психологічної реабілітації дітей та підлітків «Довіра» в Україні проводить дослідження щодо поширеності булінгу серед учнів, проте ці дані не представлені на рівнях шкіл та не є регулярними.

Тому нами було здійснено анонімне опитування учнів в 2023 р. з метою зібрати актуальні статистичні дані про рівень поширеності булінгу серед учнів 8, 9, 10, 11 класів, оцінити масштаби проблеми та визначити найбільш поширені форми булінгу у школах.

За результатами опитування 91% відчували хоча б один із видів насильства в школі на собі, а саме:

42% відчували на собі прояви психологічного насильства в школі.

30% відчували на собі прояви фізичного насильства.

12% переживали на собі прояви кібербулінгу.

8% відчували на собі прояви економічного насильства.

8% переживали на собі прояви сексуального насильства до вас в школі (примушування до акту сексуального характеру, сексуальні домагання, торкання до інтимних частин тіла без згоди особи, прихована відео, фото зйомка в шкільних роздягальнях)

Окремо наведемо зібрані дані щодо дівчат та хлопців, та види насильства які найчастіше відбуваються з ними:

• *Щодо хлопців:*

46% – переживали на собі прояви психологічного насильства

35% – відчували на собі прояви фізичного насилля

11% – переживали прояви кібербулінгу

5% – переживали прояви сексуального насильства по відношенню до себе в школі

3% – відчували на собі прояви економічного насилля

• *Щодо дівчат:*

40% – відчували над собою психологічне насильства в школі.

26% – відчували на собі прояви фізичного насилля

12% – переживали прояви кібербулінгу

12% – відчували на собі прояви економічного насилля

10% – переживали прояви сексуального насильства по відношенню до себе в школі.

Кількість опитаних становила 96 осіб, з них 58,3% опитано дівчат, 41,7% хлопців.

Висновки. Отже, підлітки є найбільш незахищеними та уразливими учасниками суспільства та відповідно створюють групу ризику з високою імовірністю стати жертвою злочинної поведінки. Булінг є чинником криміналізації суспільства а також актуальною проблемою освітнього закладу де найбільше активізує процес віктимізації неповнолітніх. Вчені не мають єдиної позиції щодо існування взаємозв'язку віктимізації та булінгу та крім вище зазначеного пропонують протилежне судження. Віктимізація підлітків може стати основною передумовою булінгу в освітньому закладі. Українські законодавчі акти та документи передбачають заходи з попередження булінгу та захисту дітей від цієї проблеми, та незважаючи на це проблема вважається актуальною серед учнів. Відсутність єдиної моніторингової системи, яка б показувала постійний рівень насилля в школі немає, що зумовлює необхідність проведення опитувань серед учнів науковцями, які досліджують та вивчають дане явище, громадськими організаціями, асоціаціями.

Література

1. Тіточка Т.І. Поняття та змістовні складові сучасної ювенальної віктимології. Правовий часопис Донбасу № 1 (78) 2022. 133–138 с.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень – офіц. веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
3. Тіточка Т.І. Критерії періодизації виникнення, становлення та еволюції ювенальної віктимності в Україні. Юридичний науковий електронний журнал № 11/ 2021. 641–644 с.
4. Віктимологія : навч. посіб. / В.В. Голіна, Б.М. Головкин, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
5. Король К.В. Роль віктимної поведінки жертви у вчиненні ненасильницьких корисливих злочинів неповнолітніми. тези доповідей круглого столу. (Київ, 29 квітня 2014 року) / ред. кол. О.М. Джужа, В.В. Василевич, Т.Л.Кальченко та ін. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 215 с.
6. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.
7. Голіна В.В. Соціальні та психологічні чинники кримінологічної віктимізації в Україні. Вісник Академії правових наук України. 2007. № 3(50). 185–193 с.

8. Ченришенко О.В., Чередніченко Л.В., Черниш В.Г. Характеристика неповнолітніх, які найчастіше проявляють віктимність. Юридичний науковий електронний журнал №1 /2019. 164–166 с.

9. Вишневецький К.В. Проблеми ювенальної віктимології в західній кримінологічній науки. Слідчий. 2006. № 5. 55–58 с.

10. Терпелюк В. Критерії, показники та рівні ризику віктимізації підлітків – учнів загальноосвітніх шкіл. Вісник Харківської державної академії культури № 38/2012. 277–286 с.

11. Волкова А.С. Віктимогенність шкільного середовища як чинник соціальної дезадаптації особистості. Теорія і практика віктимології : матеріали Всеукр. конф. для студентів, аспірантів, ад'юнктів, здобувачів, присвяч. 50-річчю з дня заснування кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права (Харків, 12 листоп. 2015 р.) / за ред. А.П. Гетьмана, Б.М. Головкина ; редкол. Б.М. Головкин, С.Ю. Лукашевич, О.В. Таволжанський. Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. 250 с.

12. Coloroso Barbara. The bully, the bullied, and the bystander: from pre-school to high school: how parents and teachers can help break the cycle of violence. Canada, 2002. P. 218.

13. Olweus Dan. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. Blackwell Publishing, 1993. P. 140.

14. Halstead David. The bully around the corner: changing brains – changing behaviours. Brain Power Learning Group, Canada, 2006. P. 151.

15. Король А. Причини та наслідки дослідження явища булінгу // Відновне правосуддя в Україні. 2009. № 1-2. 84–93 с.

16. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні : за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин ESPAD» / О.М. Балакірева (кер. авт. кол.), Д.М. Павлова, Н.М.К. Нгуен, О.Г. Левцун, Н.П. Пивоварова, О.Т. Сакович; О.В. Флярковська. К. : ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ», 2019. 214 с.

Анотація

Денисюк М. М. Зв'язок віктимізації та булінгу в освітньому закладі: кримінальний аспект. – Стаття.

Дане дослідження присвячено визначенню зв'язку між віктимізацією та булінгом в освітньому закладі з кримінальної точки зору. Розглядається поняття, особливості, структурні показники явища віктимізації. Аналізуються моделі, які пояснюють механізм дитячої віктимізації. Висвітлюється поняття, особливості процесу та основні показники ризику віктимізації підлітка, а також категорії підлітків, які схильні до даного явища. Зазначається, що існують різні варіанти тлумачення процесу віктимізації, які доповнюють один одного, створюючи комплексне розуміння цього поняття у кримінальному праві. Залежно від того, які аспекти цього поняття позначаються, також можна розглянути поняття «віктимізації», як процес відчуття стигми, який може виникнути після того, як жертва стала об'єктом злочину, що може призвести до стигматизації та інших негативних наслідків. Окрему увагу приділено актуальності булінгу в шкільному середовищі та визначено необхідність дослідження даного явища. Розкрито поняття булінгу в шкільному середовищі та його відмінність від інших суміжних понять. Булінг розглядається, як явище яке відбувається на систематичній основі, має на меті свідоме заподіяння шкоди одній особі або групі людей іншою особою або групою людей, та завжди в результаті має негативні наслідки. Наводяться та аналізуються статистичні дані щодо наявності, випадків та жертв булінгу в освітньому закладі. Через відсутність системи моніторингу булінгу в українських школах, та наявності актуальних статистичних даних було проведено анонімне опитування серед учнів 8, 9, 10, 11 класів у різних обласних населених пунктах з метою виявлення актуальних статистичних показників про рівень поширеності булінгу, на цьому тлі визначено поширені форми булінгу у школах та встановлено відповідно до статі розповсюджені форми шкільного насилля, які відчувають на собі учні. У результаті дослідження було зроблено висновок про те, що віктимізація підлітків може стати основною передумовою булінгу в освітньому

закладі. Дослідження містить корисну інформацію для осіб, які займаються питаннями віктимізації підлітків та дослідженням булінгу в шкільному середовищі.

Ключові слова: віктимізація, булінг, віктиміність, віктиміологія, підліток, жертва.

Summary

Denisyuk M. M. The Connection Between Victimization And Bullying In An Educational institution: the criminal-legal aspect. – Article.

This study is devoted to determining the relationship between victimization and bullying in an educational institution from a criminal point of view. The concept, features, and structural indicators of the phenomenon of victimization are considered. Models that explain the mechanism of child victimization are analyzed. The concept, the peculiarities of the process and the main indicators of the risk of victimization of a teenager, as well as the categories of teenagers who are prone to this phenomenon, are explained. It is noted that there are different interpretations of the process of victimization, which complement each other, creating a comprehensive understanding of this concept in criminal law. Depending on which aspects of this concept are indicated, it is also possible to consider the concept of «victimization» as a process of feeling stigma, which can occur after the victim has become the object of a crime, which can lead to stigmatization and other negative consequences. Particular attention is paid to the relevance of bullying in the school environment and the need for research into this phenomenon is determined. The concept of bullying in the school environment and its difference from other related concepts is revealed. Bullying is considered as a phenomenon that occurs on a systematic basis, is aimed at deliberately causing harm to one person or a group of people by another person or a group of people, and always has negative consequences as a result. Statistical data on the presence, cases and victims of bullying in an educational institution are provided and analyzed. Due to the lack of a bullying monitoring system in Ukrainian schools, and the availability of current statistical data, an anonymous survey was conducted among students of 8th, 9th, 10th, and 11th grades in various regional settlements in order to identify current statistical indicators of the prevalence of bullying. Against this background, the most common forms of bullying in schools. As a result of the research, it was concluded that the victimization of teenagers can become the main prerequisite for bullying in an educational institution. The study provides useful information for those involved in adolescent victimization and school bullying research.

Key words: victimization, bullying, victimhood, victimiology, teenager, victim.

УДК 336

DOI <https://doi.org/10.32782/pnuola.v32.2023.6>*А. С. Качур*

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Надання якісної медичної допомоги у розрізі державної політики носить стратегічний характер, що особливо відчувається у період воєнного часу. Людина, її життя, здоров'я, честь, гідність недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, тому особлива увага під час реалізації державної політики та здійсненні державного управління повинна приділятися охороні здоров'я. Адміністративні правовідносини, в силу своїх особливостей, спрямовані на забезпеченні охорони здоров'я людини, а також громадянського суспільства загалом, що наділяє їх соціальним характером, оскільки конституційно наша держава опосередковується як соціальна і правова.

Аналіз останніх досліджень. Питання регламентації адміністративних правовідносин у сфері надання медичних послуг прямо чи опосередковано ґрунтується на працях таких вчених: Губський Ю.І., Сердюк В.Г., Царенко АВ., Якименко О.І., Скрипник О.О., Солоп Л.Л., Коноваленко О.А., Винницька М.О, Болотіна Н.Б., Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я., Якуба О.М., Кліменко Ю.Ю. та інші вчені.

Формулювання цілей статті. Метою статті виступає детальний аналіз правової доктрини, що стосується визначення термінів, які перетинаються з темою дослідження, законодавства, що торкається питання адміністративних правовідносин у сфері надання медичних послуг, а також дослідження основних напрямків державної політики у сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надання медичних послуг, на рівні з іншими ключовими ланками суспільного життя, у різні часи характеризувалося особливою актуальністю, що зумовлено природними процесами, які відбуваються з кожною людиною на будь-якому етапі її життя. У цей самий час соціально-економічні та політичні процеси виступають основними індикаторами зміни у галузі охорони здоров'я та надання медичних послуг. Враховуючи реалії, з якими стикнулася Україна на сучасному періоді свого існування, багато актуальних питань відійшло на задній план, оскільки забезпечення обороноздатності є першочерговою

проблемою, вирішення якої у подальшому забезпечить можливість існування держави, незалежної від тоталітарного режиму Кремля. Медична сфера під час ведення війни виступає архіважливим інструментом забезпечення армії людським ресурсом, а здорова нація – запорука розвитку та подолання різноманітних криз, що стоять на шляху у впевненого та стабільного «завтрашнього дня».

Загальні положення Конституції України, на базовому рівні, чітко встановили, що людина, її життя та здоров'я, а також честь, гідність, недоторканність та безпека в Україні визнаються найвищою соціальною цінністю [1] Звідси і започатковано підґрунтя для медичної сфери у якості наріжного каменю для законодавчої основи держави, оскільки згадана галузь поєднує у собі одразу два невід'ємних права: право на життя та здоров'я.

У Законі України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я» одним із принципів охорони здоров'я в Україні визначено визнання охорони здоров'я пріоритетною ланкою суспільної та державної діяльності, а також одним із основних механізмів виживання та розвитку народу України [2].

За загальним правилом, Законом України «Про захист прав споживачів» поняття послуги опосередковується як діяльність, спрямована на виконання/передачу споживачеві матеріального/нематеріального блага, визначеного договором. Послуга буде здійснюватися за індивідуальним замовленням з метою задоволення особистих потреб. Також законом дефініціюється й належна якість послуги, що вміщає в своєму понятті властивість продукції, відповідної вимогам, які встановлені в законодавстві та умовах договору зі споживачем, що стосуються певної категорії продукції [3].

Тлумачення понять «медична допомога» та «медична послуга» викликає вавилонське стовпотворіння, оскільки спеціалісти різних галузей детермінують їх по-різному: в одному випадку розділяючи їх, в іншому – об'єднуючи в єдине поняття, а подекуди як складові один одного. Деяке роз'яснення міститься у рішенні Конституційного Суду України, датованого 25.11.1998 р. № 15-рп/98, де зазначено, що медична література детермінує поняття «медична допомога» як лікування, профілактичні засоби, що провадяться при захворюваннях, травмах, пологах, а також медичний огляд та деякі інші види медичних робіт [4, с. 108]. Своє законодавче відображення терміни «медична допомога» та «медична послуга» віднайшли у Законі України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я», під медичною допомогою розуміється діяльність медичних працівників, які є професійно підготовленими, та діяльність яких спрямована на діагностику та лікування у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами. У цей самий час медична послуга / або послуга з медичного обслуговування населення – це послуга (також може бути реабілітаційною), яку заклад охорони здоров'я, реабілітаційний заклад чи фізична особа – підприємець (належним чином зареєстрована та наділена в установленому законом порядку ліцензією на провадження господарської

діяльності з медичної практики) надає пацієнтові, та яка буде оплачена її замовником. Звідси, у ролі замовника може виступати держава, органи місцевого самоврядування, особи (і фізичні, і юридичні), а також безпосередньо пацієнт [2].

Аналізуючи законодавство в питанні прав у сфері надання послуг, спрямованих на охорону здоров'я, Стратонов В. визначив наступну систему: право медичні заходи профілактичного характеру, право щодо згоди на медичне втручання, а також право на відмову від такого втручання, право на доступність у сфері охорони здоров'я, право на свободу вибору у медичній галузі (виражене у праві вибору методів лікування згідно з рекомендації лікарів, право щодо вільного обрання лікаря, право на вибір закладу охорони здоров'я, право на лікування за межами країни у ситуації, коли заклади охорони здоров'я України не можуть надати необхідної допомоги, право на заміну лікаря), право щодо надання якісної медичної допомоги, право на безпечну медичну допомогу, право на медичну таємницю, право на інноваційні методи лікування (сюди входить право на репродуктивні технології, право донорства, право медико-біологічного експерименту, право на зміну статі, а також терапевтичне клонування), право індивідуального підходу під час проведення лікування, право щодо вжиття превентивних заходів з попередження страждань та болю, право оскарження рішень працівників та закладів охорони здоров'я, дії яких носять неправомірний характер, право на захист від дискримінації за станом здоров'я, право кожної людини на життя, право на повагу до гідності пацієнта при реалізації діяльності з надання медичної допомоги [5, с. 597].

Ведучи мову про об'єкт правового регулювання охорони здоров'я варто відзначити, що під таким будуть розумітися саме медичні відносини, що виникатимуть між лікарем та пацієнтом або медичним працівником, спрямовані на надання медичної допомоги [6, с. 5].

Досліджуючи правову доктрину у питанні медичного обслуговування важко віднайти конкретику щодо галузі права, до якої його варто віднести. Зокрема, Дічко Г. розглядає у статті «Медичні правовідносини як предмет регулювання медичного права» входження таких правовідносин до інституту цивільної, соціальної та комплексної галузей права. На думку автора, найдоречніше розуміти медичні правовідносини як самостійні та такі, що піддаються комплексному праворегулюванню. Чинне законодавство закріпило правові норми, які стосуються медичних правовідносин у численній кількості нормативно-правових актів, що зумовлює нечітке розуміння, а, у деяких випадках, положення знаходяться поза увагою законодавця. Відповідно, авторка акцентує увагу на неефекивності прийняття окремих, невеликих за обсягом законів, натомість, має місце включення в царину вітчизняного законодавства Медичного кодексу України, за допомогою якого можливе здійснення узагальнення та систематизації правового регулювання медичних відносин [7, с. 11].

Можна зробити висновок, що галузь права, під яку підпадатимуть конкретний вид медичних правовідносин залежить від їх суб'єктного складу. На підтвердження цього аргументу приведемо у приклад думку Г. Стеценка, який враховує різноплановість медичної діяльності та систему

відносин, що є її складовими, виділяє наступні групи суб'єктів медичних правовідносин: а) суб'єкти, які надають медичну допомогу; б) суб'єкти, які отримують медичну допомогу; в) суб'єкти, які сприяють наданні такої допомоги. Відповідно, присутній поділ суб'єктів медичної діяльності на окремі групи. Для прикладу, суб'єкти, які надають допомогу можуть бути як і державними, так і приватними та комунальними [8, с. 10].

Відповідно, зацентруємо увагу саме на адміністративних відносинах, що регулюють надання медичних послуг, оскільки галузь управління охорони здоров'я націлена на забезпечення та підтримання здоров'я громадян належним чином. Відтак, виникає можливість розуміння здоров'я як об'єкта адміністративно-правових відносин.

На думку О. Якуби, адміністративні правовідносини визначаються як суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, де одна сторона наділена правом вимоги від іншої сторони під час реалізації виконавчої-розпорядчої діяльності дотримання поведінки, вираженої у адміністративній правовій нормі, відповідно, це відношення знаходиться під державною охороною [9, с. 53]. Ю.Кліменко акцентує увагу на об'єктивному характері адміністративно-правових відносин, оскільки причини, що вплинули на його появу та розвиток полягають не лише у бажанні одного суб'єкта наві'язати власну волю усьому суспільству та окремим його членам, але й мають стійкий зв'язок з особливою необхідністю здійснення правової регламентації суспільних відносин, без чого неможливо уявити градацію суспільства та держави. Відповідно, адміністративно-правова норма відіграє роль засобу реагування на гостру потребу у встановленні регулювання певного правовідношення, а згодом реалізація такої норми забезпечує координації балансу юридичних зв'язків між суб'єктами, предметами, а також явищами [10, с. 191].

Професор В. Курило вдало опосередкував суть адміністративно-правових відносин у формуванні та зміцненні у сучасному українському суспільстві нової доктрини адміністративного права як доктрини публічно-сервісного права, яка виражається у несенні служби для інтересів людини і держави [11]. На підтвердження значення адміністративно-правових відносин для суспільства в цілому, а також галузі охорони здоров'я приведемо думку С. Кинша, який зазначає, що соціальна політика держави направлена на підтримку та вдосконалення не тільки якості життя людини, але й громадянського суспільства як єдиної системи. Ось чому громадянське здоров'я виступає немайновим благом, яке розуміється як об'єкт, що підпадає під охорону органів управління, завдання яких полягає у підтримці громадянського здоров'я, шляхом вжиття заходів санітарно-профілактичного характеру, дослідження хвороб у науковому аспекті, проведення дезінфекцій тощо [12, с. 69].

Усвідомлюючи, що держава та її органи влади виступають основоположним суб'єктом адміністративних правових відносин. У такому випадку орієнтиром для відносин у сфері охорони здоров'я буде державна політика та управлінська діяльність, що спрямована на створення необхідних умов для забезпечення якісних медичних послуг для населення, вживання заходів для підтримки наукових досліджень у медичній галузі, відслідкову-

вання та врегулювання змін, що відбуваються в охороні здоров'я та спричинені рівнем захворюваності населення [13, с. 144–145].

Досліджуючи теоретичні підходи до визнання основних механізмів державного регулювання сфери охорони здоров'я О. Краснова дійшла до висновку, основна ідея полягає у необхідності державного контролю аби для економічній перетворення в галузі охорони здоров'я носили соціальний характер. Для інструменту державного регулювання галузі охорони здоров'я необхідна наявність соціальних методів та засобів, до яких належать соціальне страхування та програми, прозора інформація викладена за допомогою семінарів та консультацій, можливість залучення до управління галуззю громадян, взаємозобов'язуючі відносини між виробником медичних послуг та їх споживачем, соціальна реабілітація, адаптація, а також соціальний розвиток [14, с. 58–62]. Звідси можна зробити висновок: пори свій управлінський характер, адміністративні послуги у сфері надання послуг насичуються соціальним характером, що підтверджується міркуваннями В. Курила, що завдання адміністративних правовідносин виражається у службі державі та людині.

Відповідно, держава (у ролі суб'єктів, наділених правосуб'єктністю у галузі охорони здоров'я) зобов'язана забезпечувати якісне надання медичних послуг, що буде виражено у належній системі сертифікації, ліцензування, акредитації, відповідної підготовки медичного персоналу на основі наявних стандартів навчання, здійсненні функцій контролю щодо різноманітних медичних практик [15, с. 107].

Державне управління у галузі охорони здоров'я виражається у чіткій ієрархічній системі, що вмещає в себе такі рівні як національний, регіональний, а також локальний. Сюди ж входять держава в цілому, області, райони і, відповідно, населені пункти. Також державне управління щодо надання медичних послуг поширюватиметься й на заклади охорони здоров'я, незалежно від їх форм власності.

Висновки. У підсумку варто відзначити, що законодавче закріплення поняття «медична послуга», яке опосередковано Законом України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я», хоч і не в повній мірі, проте передає його значення. На думку автора, в термінологічному списку згаданого Закону не вистачає терміну «якісна медична послуга» на кшталт як це виражено у Законі України «Про захист прав споживачів», де поняття «послуга» межує з «належною якістю послуги». Позиція пояснюється стратегічним значенням охорони здоров'я у розрізі реалізації державної політики та здійснення управлінської діяльності. Адміністративні відносини у галузі охорони здоров'я, попри віднесення медичної сфери до комплексної галузі права, наділені соціальним характером, що зумовлено основною їх метою – підтримка та вдосконалення якості життя людини та суспільства в цілому.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

3. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
4. Губський Ю.І., Сер джук В.Г., Царенко АВ., Якименко О.І., Скрипник О.О., Солоп Л.Л., Коноваленко О.А., Винницька М.О. Праворегулювання надання медичної допомоги в Україні. Медичне право України: проблеми становлення та розвитку. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (19–20.04.2007, м. Львів). С. 105–112.
5. Стратонов В.М. Історія розвитку правового регулювання відносин у сфері надання медичних послуг. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 9. С. 594–599.
6. Н.Б. Болотіна. Медичне право України: Збірник нормативно-правових актів. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 412 с.
7. Дічко Г.О. Медичні правовідносини як предмет регулювання медичного права. Національний юридический журнал: теорія и практика. 2017. С. 9–12. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/1/2.pdf>
8. Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я. Медичне право України: підручник / За заг. ред. С.Г. Стеценка. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.
9. Якуба О.М. Административная ответственность. М.: Юрид. лит., 1972. 152 с.
10. Кліменко Ю.Ю. Поняття та особливості правових відносин, що виникають у сфері адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері праці. Актуальні проблеми права: теорія і практика, 2018. № 1 (35). С. 189–195 с.
11. Курило В.І. Адміністративні правовідносини у сільському господарстві України: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07; Нац. ун-т держ. податк. служби України. К., 2008. 39 с.
12. Кинш С.В. Поняття об'єкта адміністративно-правових відносин у сфері охорони здоров'я в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 38. С. 67–70.
13. Клименко О.В. Державне регулювання медичної діяльності в Україні: генеза та тенденції розвитку: дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2016. 490 с.
14. Краснова О.І. Теоретичні підходи до визначення сутності державного регулювання сфери охорони здоров'я. стр. 58–62.
15. Колісникова Г.В., Стогній О.А. Правове регулювання надання якісних медичних послуг в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 7. С. 106–108.

Анотація

Качур А. С. Адміністративні правовідносини у сфері надання медичних послуг. – Стаття.

У статті досліджено адміністративні правовідносини, які виникають під час надання медичних послуг. Розкрито поняття послуги, належної якості послуги. Описана різниця між термінами медична допомога та медична послуга. Констатовано відношення сфери надання медичних послуг до комплексної галузі права. Доведено, що медичні відносини, що виникають між лікарем та пацієнтом або медичним працівником, спрямовані на надання медичної допомоги. Розглянуто адміністративно-правові відносини як право вимоги від уповноваженої сторони під час реалізації виконавчої-розпорядчої діяльності дотримання поведінки, вираженої у адміністративній правовій нормі, а також досліджено підхід, де адміністративні відносини розглядаються як інструмент служіння державі та людині. Встановлено стратегічне значення галузі охорони здоров'я для функціонування держави та визнано головним завданням держави та суб'єктів, наділених повноваженнями у галузі охорони здоров'я вдосконалення не тільки якості життя людини, але й громадянського суспільства як єдиної системи.

Констатовано, що законодавче закріплення поняття «медична послуга», яке опосередковано Законом України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я», хоч і не в повній мірі, проте передає його значення. На думку автора, в термінологічному списку згаданого Закону не вистачає терміну «якісна медична послуга» на кшталт як це виражено у Законі України «Про захист прав споживачів», де поняття «послуга» межує з «належною якістю послуги». Позиція пояснюється стратегічним значенням охорони здоров'я у розрізі реалізації державної політики та здійснення управлінської діяльності. Адміністративні відносини у галузі охорони здоров'я, попри віднесення медичної сфери до комплексної галузі

права, наділені соціальним характером, що зумовлено основною їх метою – підтримка та вдосконалення якості життя людини та суспільства в цілому.

Ключові слова: послуга, належна якість послуги, медична допомога, медична послуга, охорона здоров'я, адміністративні відносини, державне управління у галузі охорони здоров'я, здоров'я.

Summary

Kachur A. S. Administrative legal relations in the field of medical services. – Article.

The article examines the administrative legal relations that arise during the provision of medical services. The concept of service, proper service quality is revealed. The difference between the terms medical care and medical service is described. The relationship between the field of providing medical services and the complex field of law has been established. It has been proven that the medical relationship between a doctor and a patient or a medical worker is aimed at providing medical care. Administrative-legal relations are considered as the right to demand from the authorized party during the implementation of executive-administrative activity compliance with the behavior expressed in the administrative legal norm, and also the approach where administrative relations are considered as a tool of service to the state and people is studied. The strategic importance of the health care sector for the functioning of the state has been established and the main task of the state and entities empowered in the field of health care is to improve not only the quality of human life, but also civil society as a single system.

It is stated that the legislative consolidation of the concept of «medical service», which is mediated by the Law of Ukraine «On Innovations of the Legislation of Ukraine on Health Care», although not fully, nevertheless conveys its meaning. The terminological list of the mentioned Law lacks the term «quality medical service», as expressed in the Law of Ukraine «On Protection of Consumer Rights», where the concept of «service» borders on «proper quality of service». Position explained strategic importance of health care in the context of the implementation of state policy and management activities. Administrative relations in the field of health care, despite the assignment of the medical sphere to a complex branch of law, are endowed with a social character, which is due to their main goal – to maintain and improve the quality of life of a person and society as a whole.

Key words: service, appropriate quality of service, medical care, medical service, health care, administrative relations, public administration in the field of health care, health.

UDC 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v32.2023.7>*I. V. Lagutina*

RIGHT TO STRIKE IN THE MECHANISM OF ENSURING LABOUR RIGHTS

Formulation of the problem. A person enters into labour relations, acquires labour rights in order to satisfy his interests and needs with their help. This happens through the commission by an authorised person of actions that make up the content of the labour rights received by him. The completeness and reality of the exercise of rights depends on how effective their protection is in case of violation. In this regard, it is necessary to guarantee the possibility of protecting the right in any form provided for by law.

The right to strike is a fundamental right resting upon three basic liberties: freedom from forced labour, freedom of association, and freedom of expression. In so doing, it challenges and rejects two dominant strategies in arguing for a fundamental right to strike: (a) that the right is derivative of a single basic liberty; (b) that the right is derivative of a right to collective bargaining. The contours of these basic liberties are developed using the republican ideal of non-domination and contestatory citizenship.

Analysis of recent research and publications. The category of the right to strike became the subject of study in the works of such famous scientists as J. Bellace, N. Bolotina, V. Burak, E. Gerasimova, R. Garrido-Yserte, B. Gernigon, K. Ewing, N. Izzati, J. Leyton-Garcia, M. Masters, S. Matteudi-Lecocq, V.V. Fedina, N.M. Shvets, J. Stanford, P. Tomlinson, and others.

The purpose of this article is to research issues of realisation of the right to strike as a collective labour right of employees and its place in the mechanism of ensuring labour rights.

Presentation of the main material of the study. The right to strike is a universally accepted principle enshrined in the 1948 Universal Declaration of Human Rights. It has been developed at international level by the International Labour Office (ILO) supervisory bodies but is not mentioned explicitly in ILO conventions or recommendations. In Europe, the European Social Charter of 1961 recognises “the right of workers and employers to collective action in cases of conflicts of interest, including the right to strike”. The revised European Social Charter¹ was a source of inspiration for the 1989 EU Charter of Fundamental Social Rights of

Workers and the European Charter of Fundamental Rights signed in Nice on 18 December 2000.

The term “strike” covers several possible types of action (work stoppage, job action, walk-out, sit-down strike, sympathy strike, secondary strike, wildcat strike etc).

In 2022, strikes were severely restricted or banned in 129 out of 148 countries [1]. In a number of these countries, industrial actions were brutally repressed by the authorities, and workers exercising their right to strike often faced criminal prosecution and summary dismissals. Violations of the right to strike are grouped into two categories: prosecution of union leaders for participating in strikes and cases of dismissals for taking part in strike action.

The Constitution of Ukraine in article 44 guarantees the right to strike with some restrictions as follows: “Those who are employed have the right to strike for the protection of their economic and social interests. The procedure for exercising the right to strike is established by law, taking into account the necessity to ensure national security, health protection, and rights and freedoms of other persons (...) The prohibition of a strike is possible only on the basis of the law”.

The Law on the Procedure for Settlement of Collective Labour Disputes, Articles 17-287 provides rules on the procedure for exercising the right to strike. Article 24 provides that employees (with the exception of technical and maintenance personnel) of prosecution authorities, courts, military forces, state authorities, security and law-enforcement bodies shall be banned from striking.

The right to strike is an essential part of freedom of association. While it’s a last resort, without it, workers and unions lack the power to defend their positions against the economic and political power of employers. The right to strike is under attack in many countries and trade unions are fighting back.

In 2015 the International Labour Organization employers’ groups and certain governments challenged ILO Convention 87 on Freedom of Association, which is ratified by 153 countries, and upholds the right to strike [2].

Even with this convention, the right to strike is still under threat around the world.

For instance, strikes in Australia have become very rare in recent decades, thanks to restrictive labour laws passed since the 1990s [3].

Simultaneously, strikes are blighting the UK like no time since the dark days of the early to mid-1970s – but those organised by trade unions in compliance with employment laws remain lawful and are immune from liability to the employer whose business is impacted. However, trade unions that organise unlawful industrial action lose immunity and are exposed to potential legal claims. This usually takes the form of an injunction application to the High Court in advance of the threatened industrial action, in which the employer seeks an injunction prohibiting the planned industrial action going ahead. Breach of an injunction can result in a finding of contempt of court with serious consequences [4].

Nevertheless, the United Kingdom faces a fresh wave of strikes this year after unions launched a series of actions in December, including the largest

NHS strike in history and the biggest walkout of ambulance staff in three decades. Hundreds of thousands of employees have been striking, with more set to walk out over pay and conditions. The biggest day of industrial action since the current wave of strikes began last year took place as Chancellor Jeremy Hunt revealed his spring budget on 15 March. Teachers, junior doctors, regional BBC journalists, university lecturers, civil servants and London Underground drivers all walked out. Before that, February saw the UK's biggest day of industrial action in more than a decade as teachers, university staff, train drivers, civil servants, bus drivers and security guards all went on strike [5].

Thus, thousands of employees across several industries have taken industrial action in recent months [6].

Germany has a long history of labour activism, with employees often engaging in strikes and other forms of industrial action to demand better wages, working conditions and benefits. The “mega-strike” - as it has been termed by local media – follows recent labour unrest in a number of German industries, including the postal service, airports and local transportation [7].

Strikes a persistent headache for travellers in Germany. The capital airport strike followed similar walkouts that paralyzed the airports in Dusseldorf, Hamburg and Cologne/Bonn on Thursday (27.04.2023), leading to the cancellation of some 700 flights. That strike was expanded to airports in Stuttgart and Karlsruhe/Baden-Baden on Friday and on Saturday, some flights were still being suspended or delayed at Baden airport. Wage negotiations remain stalled as Verdi is demanding pay increases for night, weekend, and public holiday shifts. Negotiations are scheduled to continue on Thursday. In addition to the airport strikes, the German railway and transport union EVG organised on Friday (28.04.2023) a nationwide transport strike, impacting around 50 companies, including national rail operator Deutsche Bahn.

Labour Day protests and strikes have taken over France, Italy and the Netherlands, with employees and labour unions demanding better government policies to safeguard their rights and meet their wage demands [8].

It is important to note that strikes are a significant part of the culture of working life in Europe. But how has the number of working days lost to strikes changed over the last decades? According to a dataset prepared by the European Trade Union Institute (ETUI), the countries going on strike the most have seen slight changes in ranking over the last 20 years. Between 2000 and 2009, the annual average of days not worked due to strikes per 1,000 employees was the highest in Spain, where an average 153 working days were lost. The period of 2020-2021 offers data for only two years, with no data for some countries. France (79 days) had the highest annual average lost days due to strikes, followed by Belgium (57 days), Norway (50 days), and Denmark and Finland (49 days each) [9].

A distinction should be made between self-defence of labour rights and a strike.

It may be said that self-defence is a legal phenomenon inherent in various branches of both public and private law. Self-defence is most widely used in civil law (for example, retention of property, early termination of a contract,

etc.) and in criminal law (necessary self-defence). The Institute of Self-Defense has become the subject of serious scientific research, primarily by representatives of the science of civil law. This institution is provided for by the legislation of other countries.

It should be taken into account that self-defence is considered as a non-jurisdictional form of protection of labour rights and interests of employees, which has its own branch specifics. Self-defence by employees of their labour rights differs in that: 1) the right to self-defence arises in case of violation of labour rights and interests or occurrence of other obstacles in the realisation of rights and interests; 2) these are unilateral, independent personal actions of employees to protect their rights and interests without recourse to jurisdictional or other state bodies; 3) these are lawful acts (activity or inaction) in cases not prohibited by law; 4) the method of self-defence should not exceed the established limits of self-defence.

Attention should be drawn that methods of self-protection of labour rights can be classified on different grounds. Depending on the subject structure, the methods of self-protection by employees of their labour rights can be divided into individual and collective. The first should include, for example, the employee's refusal to perform work not provided for in the employment contract (Article 31 of the Labour Code); refusal of work that directly threatens the life or health of the employee, with the exception of cases when the performance of such work is stipulated by the employment contract concluded with the employee (Part 5 of Article 153 of the Labour Code, Article 6 of the Law of Ukraine "On Labour Protection") and others. A collective way of self-defence is to declare a strike.

Differences between self-defence of labour rights and a strike are distinguished. Self-defence is a refusal to perform work in order to protect the individual labour rights of an employee (the right to free choice of work, the right to pay for work, the right to rest, the right to safe and healthy working conditions). And according to Art. 17 of the Law of Ukraine "On the procedure for resolving collective labour disputes (conflicts)", a strike is a temporary collective voluntary stoppage of work by employees of an enterprise, institution, organisation (structural unit) with the aim of resolving a collective labour dispute (conflict).

The right to self-defence is exercised by the employee independently, independently of other employees during the period of self-defence of their labour rights. At the same time, individual employees can exercise self-protection of rights, but they do not collectively create a collective interest, their demands must be individualised.

However, in contrast to self-defence, a strike is used as a last resort if conciliation procedures have not led to the resolution of a collective labour dispute (conflict), or the employer evades conciliation procedures or does not fulfil an agreement reached during the resolution of a collective labour dispute (conflict).

In addition to exercising the right to self-defence, the employee can apply to the court or other competent authority, and during the strike, conciliation procedures must be conducted, the parties to the collective labour dispute

(conflict) are obliged to continue searching for ways to resolve it, using all available opportunities.

And finally, self-defence of labour rights and a strike differ in their legal consequences. Refusal to perform work in self-defence may continue until the violation of labour rights is eliminated. The result of such a refusal can only be the renewal of the violated right of the employee.

The duration of the strike is determined by the effectiveness of the procedures carried out during this period. The strike can be ended by an agreement on establishing new rights of employees, on the implementation or partial implementation of the rights provided for by the collective agreement (agreement). It is also possible to terminate the strike by the body that led it (by the body or person determined by the general meeting (conference) of employees when deciding to announce a strike), without resolving a collective labour dispute. The employees who participate in the strike are not paid for their strike time.

Recently, in a number of countries, the interpretation of the right to strike as a purely collective right, which is implemented by trade unions and labour collectives, has been criticised, and a new concept of the right to strike as an individual right, as the right of each employee to decide on the refusal to fulfil the main obligation under employment contract – provision of labour services. At the same time, the new concept does not deny that a strike, as an individual right, is nevertheless realised, as a rule, through the collective actions of employees. This is a kind of individual right in collective execution.

Article 295 of the Labour Code of the Republic of Azerbaijan provides for the right of an employee to declare an individual strike for a period of up to one month in order to renew his violated rights.

Despite the mentioned differences, in our opinion, the strike should be classified as a collective way of self-defence by employees of their labour rights.

Conclusions. Thus, everyone can apply for the protection of their rights in cases where: rights are violated; obstacles to the realisation of rights are created; the employee is assigned duties that are not stipulated by the employment contract or legislation. Thanks to self-defence, prompt, effective, economical protection of violated rights can be ensured, as a result of which an authorised person often prefers self-defence to the protection of his rights by state or other competent authorities. “Acting of his own will and in his own interest”, the victim chooses “the methods of quick and sensual response for the offender”.

In contrast to jurisdictional protection, which is carried out in a clearly defined procedural form, during self-defence, the victim has more freedom to choose the extent and nature of the right in accordance with the content of the violated right, the nature of the actions by which it was violated, as well as the consequences caused by this violation reaction.

It should be taken into account that effective labour regulation is fundamental to development. Labour is at the heart of human, economic and social development. Striking the right balance in labour regulation is therefore critical.

It is necessary to emphasise the mutual, bilateral nature of the collective form of protection of the rights of employees and employers, which is carried out with the help of a system of collective agreements and collective agreements, as well as by trade unions and employers' organisations. In the field of labour relations, employees and employers are given the right to organise in order to protect their rights and interests.

Employees have long used the term "strike" as a powerful tool to pressure employers into resolving their grievances. This collective labour right is essential in demanding better pay and working conditions, a positive work environment, excellent career opportunities and other benefits. Collective bargaining makes employees stronger in negotiations with employers.

The right to strike should only be used as a last resort if conciliation procedures did not lead to the resolution of a collective labour dispute (conflict) or the employer evades conciliation procedures or does not fulfil the agreement reached during the resolution of a collective labour dispute (conflict).

Bibliography

1. Right to strike. URL: <https://www.globalrightsindex.org/en/2022/violations/right-to-strike>
2. The right to strike protects workers. URL: <https://www.industrialunion.org/the-right-to-strike-protects-workers>
3. Global economy 2023: what happens next with industrial action Unions around the world protested to protect this fundamental right. URL: <https://theconversation.com/amp/global-economy-2023-what-happens-next-with-industrial-action-197129>
4. Injunctions will prevent more strikes — with unions sued for damages if they ignore them. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/injunctions-will-prevent-more-strikes-with-unions-sued-for-damages-if-they-ignore-them-ft5f2jnhv>
5. Strikes: Who is taking industrial action in 2023 and when? URL: <https://news.sky.com/story/amp/strikes-who-is-taking-industrial-action-in-2023-and-when-12778841>
6. UK strikes 2023: Which workforces are striking or threatening to strike? URL: <https://www.standard.co.uk/news/uk/uk-strikes-march-april-teachers-tube-civil-servants-doctors-passport-rail-university-staff-b1039144.html>
7. Strikes in Germany: 2023 airport, train, rail, and transport strikes on 27th March explained – Lufthansa info. URL: <https://www.nationalworld.com/europe/strikes-in-germany-2023-munich-airport-train-rail-strikes-lufthansa-4080385>
8. Labour Day protests, strikes take over France, Italy, Netherlands. URL: <https://www.aljazeera.com/amp/news/2023/5/1/labour-day-protests-strikes-take-over-france-italy-netherlands>
9. Which countries have the most strikes in Europe and what impact does it have on the economy? URL: <https://www.euronews.com/next/2023/03/07/industrial-action-in-france-and-the-uk-which-countries-have-the-most-strikes-in-europe>

Summary

Lagutina I. V. Right to strike in the mechanism of ensuring labour rights. – Article.

The article considers how each of the international systems recognize the right to strike. Much attention has been given to the ILO and the ECHR because of the complex elements involved in the evolution of their supervisory bodies. With the exception of the European Social Charter, in all of the systems under study there are still relevant debates about the precise status and position of the right to strike, a fact that shows us that the topic is indeed a very controversial one even today.

To assess the extent and the limits of the right to strike as a fundamental human right is extremely important to know which forms of activity (and inactivity) can be considered as a

strike according to the legal systems are analysing, as well as some of the requirements that are accepted as preconditions to be fulfilled before engaging in lawful strike action.

It is emphasised that the right is an essential part of freedom of association. While it's a last resort, without it, employees and unions lack the power to defend their positions against the economic and political power of employers. The right to strike is under attack in many countries and trade unions are fighting back.

Even at the ILO level, where detailed treatment of the right to strike, there are several forms of limitations in place. The ILO has accepted as compatible with Freedom of Association regulations on the forms of strike action, the objectives it aims to, the procedures and formalities that must be followed before striking, among many others which can be found on the legal literature. A similar situation can be seen in the case-law of the ECSR and the ECtHR. This last body, as we have seen, has extended the constraints of the right to strike in forms that contradict the principle that it cites as guidance. In an increasingly interconnected labour market, a coordinated approach will soon become a necessity. If the existence of a human right to strike is to have any meaning in future times, legal and political efforts must be focused on protecting the principles developed by the ILO, which have helped to advance the cause of employee's rights in different countries.

Key words: right to strike, working conditions, employer, employee, labour rights.

Анотація

Лагутіна І. В. Право на страйк у механізмі забезпечення трудових прав. – Стаття.

У статті розглядається, як кожна з міжнародних систем визнає право на страйк. Велика увага приділяється МОП та ЄСПЛ через складні елементи, задіяні в еволюції їхніх наглядових органів. За винятком Європейської соціальної хартії, в усіх досліджуваних системах досі тривають актуальні дебати щодо статусу права на страйк, факт, який показує нам, що ця тема справді є дуже суперечливою навіть сьогодні.

Для оцінки обсягу та меж права на страйк як основного права людини надзвичайно важливо знати, які форми діяльності (і бездіяльності) можна вважати страйком відповідно до правових систем, а також деякі з вимоги, які прийняті як попередні умови, які необхідно виконати перед проведенням законного страйку.

Підкреслюється, що право є невід'ємною частиною свободи об'єднання. Хоча це крайній засіб, без нього працівникам і профспілкам бракує повноважень захистити свої позиції від економічної та політичної влади роботодавців. Право на страйк піддається нападам у багатьох країнах, і профспілки дають відсіч.

Навіть на рівні МОП, де детально розглядається право на страйк, існує кілька форм обмежень. МОП визнала такими, що відповідають свободі асоціації, положення про форми страйку, цілі, які вони мають, процедури та формальності, яких необхідно дотримуватися перед страйком, серед багатьох інших, які можна знайти в юридичній літературі. Подібну ситуацію можна побачити в прецедентному праві ЄКСП та ЄСПЛ. Цей останній орган, як ми бачили, розширив обмеження права на страйк у формах, які суперечать принципу, який він цитує як керівництво. На все більш взаємопов'язаному ринку праці скоординований підхід незабаром стане необхідністю. Щоб існування права людини на страйк мало якесь значення в майбутньому, правові та політичні зусилля повинні бути зосереджені на захисті принципів, розроблених МОП, які допомогли просунути справу захисту прав працівників у різних країнах.

Ключові слова: право на страйк, умови праці, роботодавець, працівник, трудові права.

УДК 340:351.713:336.2:316.485.6
DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v32.2023.8>

Т. А. Латковська

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА СУДОВІ ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ У ПОДАТКОВИХ СПОРАХ

Актуальність дослідження. Історія світових війн та революцій, демонструючи недотримання державною владою прав і свобод людини, стала поштовхом для закріплення принципу верховенства права в конституціях демократичних держав. Відповідно до Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права, який є визначальним у захисті конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Особливої актуальності принцип верховенства права набуває під час проведення реформ, слугуючи орієнтиром для податкових змін. Тож сучасні позиції судових органів стосовно принципу верховенства права та його елементів потребують особливої уваги. Основними пріоритетами реформування податкової системи має стати боротьба з корупцією, впровадження сучасних механізмів виявлення та запобігання корупційним схемам. Верховенство права панує там, де владні інституції дотримуються всіх без винятку принципів, названих Венеціанською комісією обов'язковими його елементами.

Метою статті є дослідження принципу верховенства права крізь призму аналізу правових позицій судових органів.

Виклад основного матеріалу. Із припису частини першої ст. 8 Конституції України, згідно з якою «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» [3], впливає обов'язок держави не вдаватися до свавільних дій. Принцип верховенства права в українському конституційному законодавстві є двоскладовим: відповідно до першого «верховенство права в Україні визнається», відповідно до другого – «верховенство права в Україні діє».

У Рішенні Конституційного Суду України від 18 червня 2020 року підкреслено, що стосується першого – імперативу визнання верховенства права державою, то Україна виконала його як на міжнародному рівні (шляхом приєднання до Статуту Ради Європи та ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року), так і на національному (шляхом унормування принципу верховенства права передусім у розділі I «Загальні засади» Конституції України, завдяки чому він сукупно з іншими принципами цього розділу визначає український конституційний лад,

а також шляхом унормування цього принципу у звичайних законах держави як керівного для діяльності різних органів державної влади). Другий складник «верховенства права» висуває імператив його дієвості, тобто ефективності, чим, власне, і здійснюється забезпечення його практичної значущості. Ідеться насамперед про сукупність національних інституцій, механізмів і процедур, що є доконечними для того, щоб особа була спроможною володіти людською гідністю та захистити себе від свавільних дій держави (її органів і посадових осіб). Цей складник спрямовано здебільшого на вимогу щодо наявності в політичній та юридичній системах держави тих інституційних (структурних) елементів, що в поєднанні з відповідними юридичними процедурами забезпечують інституційний та процесовий механізми верховенства права [4].

Принцип верховенства права виступає об'єктом дослідження у багатьох працях науковців. Сама же категорія «верховенство права» є предметом дискусій на протязі довгого періоду.

Розглядаючи принцип верховенства права вчені зазначають, що пріоритетною складовою правових реформ є забезпечення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування саме на основі даного принципу [5, с. 14–19]. Дійсно, високий рівень інтеграції принципу верховенства права у державну діяльність впливає на стан справедливого правосуддя і, що особливо важливо в наші дні, на зменшення рівня корупції. Належачи до загальних принципів права, принцип верховенства права є одним із найбільш основоположних та імперативних правил регламентації будь-якої сфери суспільних відносин,

Відомий науковець, суддя Конституційного суду України – Сергій Головатий, написав фундаментальну працю, присвячену верховенству права як доктрину конституційної теорії та як принцип юридичної практики. Досліджуючи генеалогію ідеї верховенства права, становлення та сутність доктрини верховенства права як однієї з провідних у ліберальній течії юридичної наукової думки, вчений розкриває значення цієї доктрини для теорії та практики новітнього конституціоналізму [6]. Розглядаючи розвиток доктрини верховенства права упродовж ХХ століття в конституційній теорії країн англосаксонської системи права – Великої Британії, Канади, Сполучених Штатів Америки, вчений здійснює порівняльний аналіз доктрини верховенства права з європейськими країнами континентальних систем права, внесок Організації Об'єднаних Націй у наповнення поняття «верховенство права» конкретним юридичним змістом, завдяки визначенню засадничих принципів, що лежать в основі верховенства права [7]. Аналізуючи діяльність політичних інститутів Ради Європи, спрямовану на впровадження принципу верховенства права, практику Європейського Суду в тлумаченні Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року у частині розкриття юридичного принципу верховенства права, вченим зроблено висновок про те, що такий принцип є універсальним та інтегральним, який властивий усім статтям Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини (на ньому ґрунтується правопорядок країн-учасниць цієї Конвенції), які не можуть бути порушені навіть у період надзвичайного стану та військових дій [8].

Таким чином, основоположними європейськими ідеалами, що становлять спільну спадщину європейських народів є ті цінності, до яких належать принципи верховенства права, демократії та прав людини, вони є тими елементами, які було покладено в основу фундаменту створення Ради Європи та сьогодні ефективно захищаються в рамках діяльності Європейського суду.

Актуальним питанням постає і питання дослідження принципу верховенства права в такій важливій підгалузі фінансового права – податкове право. Роль та значення податків у суспільстві важко переоцінити, оскільки вони становлять основне джерело наповнення доходів бюджету держави. Ухилення від оподаткування може загрожувати фінансовій безпеці держави та створювати серйозні труднощі у реалізації її функцій. У системі податкового права України принцип верховенства права є основоположним принципом для податкової системи.

Досліджуючи стан та перспективи розвитку податкового законодавства дослідники зазначають, що місце правових норм у системі ієрархії визначається місцем акта законодавства, яким їх встановлено в ієрархії таких актів, але за межами правила про ієрархію нормативно-правових актів залишаються принцип верховенства права, який встановлює низку правових норм найвищої юридичної сили, оскільки зазначений принцип у системі ієрархії займає вищий щабель порівняно з іншими конституційними нормами, а також спеціальні правові норми-винятки, що встановлюються актами меншої юридичної сили відповідно до вказівки акта вищої юридичної сили. Резюмуючи про застосування подібних норм, особливо у сфері прав людини, робиться наголос на тому, що державні органи повинні враховувати концепцію найбільшого захисту прав і свобод людини і громадянина та віддавати пріоритет нормі, більш сприятливій людині [9].

Принцип верховенства права включає як змістовний аспект (правове відношення між людиною і державою на засадах визнання людини, її життя та здоров'я найвищою соціальною цінністю), так і процедурний аспект (ґрунтується на критеріях відповідності правотворчої та правозастосовної діяльності вимогам заборони зворотної дії закону, якості закону та однакового його застосування, вимозі застосування заходів відповідальності виключно на підставі закону).

Не тільки вчені та практики намагаються дати відповідь на питання як змістовного, так і процедурного наповнення принципу верховенства права, а й міжнародні організації та їх представники. Так, на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року Венеціанська комісія схвалила доповідь з верховенства права, де також досліджено розуміння верховенства права.

Розглядаючи позиції змістовного наповнення верховенства права, автори дійшли висновку, що обов'язковими елементами верховенства права є: законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; юридична визначеність; заборона свавілля; доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; дотримання прав людини; заборона дискримінації та рівність перед законом [10].

Як зазначають дослідники, сприйняття наведених елементів верховенства права дозволяє говорити про те, що верховенство права панує там, де владні інституції керуються у своїй діяльності низкою чітко виражених правил, кожне з яких саме по собі є принципом, а значить бажаним є закріплення кожного з них у законі із подальшим його власним тлумаченням [11].

Окремо на принципі верховенства права наголошено у Кодексі адміністративного судочинства України. Так, відповідно до статті 6 КАС України [12]:

1) суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

2) суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини.

3) звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

4) забороняється відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини.

Ст. 242 Кодексу встановлює, що рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим.

Таким чином, КАС України встановлено, що під час вирішення справи суд керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями. Суд застосовує принцип верховенства права, враховуючи судову практику Європейського суду з прав людини. Саме тому правильне розуміння та застосування позицій Європейського суду з прав людини є неодмінною складовою професійної діяльності суддів. При цьому значний обсяг практики ЄСПЛ та складність систематизації рішень Страсбурзького суду вимагають від суддів постійного моніторингу таких рішень.

Разом із тим, відповідно до статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Тож, захист прав платників податків найчастіше відбувається в межах адміністративного судочинства і що вкрай важливо – в Кодексі адміністративного судочинства України безпосередньо закріплено та деталізовано принцип верховенства права. Загальний принцип верховенства права отримує своє пряме застосування при регламентації податково-правових норм.

Багато податкових спорів розглядається і Європейським Судом з прав людини, рішення якого є важливими і для застосування національними судами.

Таким прикладом є рішення по справі «Othymia Investments B.V. v Netherlands» (заява №75292/10), яку розглядали в контексті порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що встановлює право на повагу до особистого життя. Однак по суті мова йде про обмін податковою інформацією між уповноваженими органами Нідерландів та Іспанії, що стосується Othymia Investments, без її попереднього повідомлення про факт передачі даних іноземній юрисдикції.

Розглянувши всі обставини справи, ЄСПЛ дійшов висновку, що повідомлення особи про факт передачі інформації іноземній юрисдикції на направлений нею запит не є обов'язковим. Суд зазначив, що ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не може тлумачитися в тому контексті, що компанія-заявник мала право отримати попереднє сповіщення про передачу податкової інформації іспанським органам.

Окрім того, Суд зазначив про відсутність факту порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки передача таких відомостей мала легітимну мету.

Подібною, але не аналогічною до справи «Othymia Investments B.V. v Netherlands», є справа «M.N. and Others v San Marino». Судові органи Сан-Марино передали органам слідства Італії інформацію, що містила відомості про банківські активи особи, яка не була підозрюваною у вчиненні злочину, розслідування якого проводилося в Італії. Логічним є те, що в цій ситуації суд дійшов висновку щодо наявності факту порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, адже розкриття такої інформації уповноваженими органами Сан-Марино не мало легітимної мети [13].

Ще одним спором, що стосується розкриття податкової інформації, є справа «Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v Finland». Одна з компаній заявниць здійснила публікацію інформації щодо доходів та активів платників податків у друкованому виданні, тоді як інша запропонувала послугу з надання податкових відомостей усім зацікавленим особам через смс-повідомлення, обґрунтовуючи це свободою журналістської діяльності. Однак ЄСПЛ не підтримав позицію заявників та прийняв рішення про неприйнятність заяви.

ЄСПЛ постановив, що мало місце втручання в право компаній-заявників поширювати інформацію. Втім, це втручання було передбачено законом та переслідувало законну мету – захист репутації або прав інших осіб. Отже, мали місце законні підстави для поширення таких даних суспільству. Тож, ЄСПЛ чітко сформував позицію, що надання банківської та податкової інформації представникам іноземних юрисдикцій у межах виконання міжнародних угод не може спричиняти порушення ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» та ст. 10 «Свобода вираження поглядів» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [14].

Конституційний Суд України теж неодноразово ухвалював рішення, керуючись принципом верховенства права та його складовими. Так, у Рішенні Конституційного Суду України від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010 зазначено, що елементами верховенства права є принципи рівності і справедливості, правової визначеності, ясності і недвозначності

правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі (абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005). Принцип правової визначеності означає, що «обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010) [15].

Складовими елементами принципу верховенства права є, зокрема, правова передбачуваність та правова визначеність, які необхідні для того, щоб учасники відповідних правовідносин мали можливість завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх законних очікуваннях, що набуте ними на підставі чинного законодавства право, його зміст та обсяг буде ними реалізовано (абзац третій пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005) [16].

Як правило, особи розраховують на стабільність та усталеність юридичного регулювання, тому зміни законодавства, які бувають частими та непередбачуваними, перешкоджають ефективній реалізації ними прав і свобод, а також підривають довіру до органів державної влади, їх посадових і службових осіб.

Конституційний Суд України вважає, що принцип правової визначеності вимагає від законодавця чіткості, зрозумілості, однозначності правових норм, їх передбачуваності (прогнозованості) для забезпечення стабільного правового становища людини [17]. Правова визначеність дає можливість учасникам суспільних відносин завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх легітимних очікуваннях (*legitimate expectations*), зокрема у тому, що набуте ними на підставі чинного законодавства право буде реалізоване. Правовою визначеністю обумовлюється втілення легітимних очікувань, тобто досягнення бажаного результату шляхом вчинення правомірних дій з огляду на заздалегідь передбачені ймовірні наслідки. Втілення легітимних очікувань унеможлиблюється, зокрема, у випадку, коли особа не може досягнути прогнозованого результату внаслідок зміни юридичного регулювання у такі строки, що не є розумними та обґрунтованими [18].

Недотримання Україною принципу правової визначеності досить часто стає причиною розгляду справ ЄСПЛ, який у своїх рішеннях вже багато разів звертав увагу України на недосконалість чинного законодавства щодо забезпечення стабільності, чіткості, зрозумілості й передбачуваності його норм. У зв'язку з цим актуальними є такі справи, що розглядав ЄСПЛ, як «Шокін проти України», «Новік проти України», «Слоєв проти України».

Застосування принципу правової визначеності міститься в рішенні у Case C-184/19 *Necta Viticol SRL* від 30.04.2020 (справа стосувалась змі-

ни ставки акцизного збору на ферментовані напої, крім вина та пива без передбачення перехідних положень, коли така поправка набирає чинності через вісім днів після опублікування) Суд ЄС зазначив, що принципи правової визначеності та захисту законних очікувань є частиною правового порядку ЄС. Відповідно вони повинні дотримуватися не лише інституціями ЄС, а й державами-членами, коли вони здійснюють повноваження, надані їм директивами ЄС (рішення Суду ЄС від 09.06.2016, Wolfgang und Dr. Wilfried Rey Grundstücksgemeinschaft, Case C-332/14). Принципи правової визначеності та захисту законних очікувань вимагають, по-перше, щоб норми права були чіткими та точними; по-друге, щоб суб'єкти могли передбачити їх застосування до них. Крім того, принципи правової визначеності та захисту законних очікувань не перешкоджають державі-члену ЄС вносити поправки до старого закону з негайним набранням чинності, не встановлюючи перехідних положень.

Монаєнко А., розглядаючи принцип стабільності податкового законодавства, відмітив, що стабільністю законодавства є якісний стан всіх нормативно-правових актів, який характеризується постійною ефективністю правового регулювання певної групи суспільних відносин, відсутністю колізій між собою, якістю правових приписів, що них містяться, а також слугують задоволенню як публічних інтересів держави, так й приватних інтересів осіб [19].

У рішенні в Case C-519/21 ASA v DGRFP Cluj від 16.02.2023 Суд ЄС зазначив, що принцип правової визначеності, який є одним із загальних принципів права ЄС, вимагає, щоб норми права були чіткими, точними та передбачуваними – особливо якщо вони можуть мати негативні наслідки для осіб і підприємств, щоб вони могли однозначно визначити свої права та обов'язки та вжити відповідних заходів. Принцип правової визначеності повинен дотримуватися в національному законодавстві країн-членів, яке входить до сфери дії права ЄС або імплементує його.

Тому чіткість, зрозумілість, передбачуваність у застосуванні норм Податкового кодексу України, щоб фізична особа могла для себе спрогнозувати настання певних наслідків у разі застосування податкових норм, є не тільки складовими принципу правової визначеності, а і слугують ефективній реалізації принципу стабільності податкового законодавства в Україні.

Верховенство права – основоположний принцип, який передбачає рівність усіх і кожного перед законом, неминучість покарання за його порушення; який охоплює всі аспекти життя громадян України: від безпеки до ефективної боротьби з корупцією.

Висновки. Верховенство права, будучи одним із найбільш основоположних принципів демократичного суспільства, передбачає судовий контроль над втручанням у права кожної людини.

Європейська комісія у висновку щодо заявок на членство в Європейському Союзі, поданих Україною, Грузією та Республікою Молдова від 17 червня 2022 року зазначила, що Україна досягла значного прогресу на шляху до верховенства права, проте корумпована складова країни передбачає подальшу боротьбу з корупцією, залишаючись однією з основних вимог суспільства.

Подолання корупції сьогодні є пріоритетним питанням, яке стосується і податкової системи. Не дивлячись на те, що в країні створена система антикорупційних органів, яка коштує платникам податків немалих коштів, однак, на жаль, низькі темпи реалізації антикорупційної політики в Україні суттєво сповільнюють її економічне зростання.

Багато країн за останні роки зробили справжні економічні прориви. Вони базувалися на зростанні економічних свобод, у тому числі на податкових реформах. Державна же антикорупційна політика не завжди ґрунтується на повних, об'єктивних та достовірних даних, а зусилля різних державних органів та органів місцевого самоврядування, та громадськості недостатньо скоординовані.

Чинна податкова система призвела до формування корупційної системи і значного відставання української економіки. Отже, залишати її – це мати той самий результат, який маємо всі роки її існування. Високий рівень інтеграції принципу верховенства права у державну діяльність, як правило, впливає на стан справедливого правосуддя і, що особливо важливо в наші дні, на зменшення рівня корупції. Основними пріоритетами реформування податкової системи має стати боротьба з корупцією, впровадження сучасних механізмів виявлення та запобігання корупційним схемам, і обов'язково посилення відповідальності за участь у корупційних схемах.

Література

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.
2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Том 3. Загальна теорія права. Х. : Право, 2017. 952 с.
3. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213–VIII від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020. <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>
5. Наливайко Л., Чепік-Трегубенко О. Принцип верховенства права: питання доктрини та практики. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 25.02.2021). С. 14–19.
6. Головатий С. Верховенство права: Монографія : у 3-х кн. Книга 1. Верховенство права : від ідеї до доктрини Київ: «Фенікс», 2006. С. 1–624.
7. Головатий С. Верховенство права: Монографія : у 3-х кн. Книга 2. Верховенство права : від доктрини до принципу. Київ: «Фенікс», 2006. С. 625-1276.
8. Головатий С. Верховенство права: Монографія : у 3-х кн. Книга 3. Верховенство права : український досвід. Київ: «Фенікс», 2006. С. 1277–1747.
9. Долженков О.В. Податкове законодавство: стан та перспективи розвитку. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020. <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14551>
10. Верховенство права [Електронний ресурс] : доповідь / Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). – 2011. – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr)
11. Писаренко Н. Б. Верховенство права в адміністративному судочинстві: від доктринальної ідеї до практичної імплементації. Вісник Національної академії правових наук України. 2018. Т. 25. № 1. С. 134–145.

12. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15?find=1&text=%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD#w1_6

13. Головацька А. Огляд практики ЄСПЛ у податкових спорах. *Юридична газета*. № 43-44 (645-646).

14. Європейська конвенція з прав людини, ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Мартинова Володимира Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 469 Митного кодексу України від 31 березня 2015 року № 1-рп/2015

17. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання) від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018

18. Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців двадцять четвертого, двадцять п'ятого, двадцять шостого розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 23 березня 2017 року № 1989–VIII від 5 червня 2019 року № 3-р(I)/2019 № 3-р(I)/2019

19. Монаєнко А. Принцип стабільності податкового законодавства крізь призму аналізу практики Верховного Суду, ЄСПЛ, суду ЄС. *Юридична газета*. 03 березня 2023.

Анотація

Латковська Т. А. Принцип верховенства права та судові правові позиції у податкових спорах. – Стаття.

Податкова політика держави визначає найважливіший напрямок побудови його податкової системи, тому, як правило, коригується лише через кардинальні зміни політичного чи соціально-економічного характеру в рамках проведених податкових реформ.

Податкова система тісно пов'язана з постійно діючим механізмом. Адже для безперервного функціонування цього механізму, що забезпечує виконання державою, її органами, органами місцевого самоврядування покладених на них завдань та функцій, необхідні фінансові ресурси, які в умовах об'єктивно існуючого закону вартості та товарно-грошових відносин мають грошовий характер і форму централізованих та децентралізованих фондів коштів. Податкова система, зачіпаючи матеріальні інтереси суб'єктів та відображаючи особливості політичного устрою держави, обумовлює можливість процесу формування принципів податкової системи.

Основоположним принципом для податкової системи є принцип верховенства права. Верховенство права розглядають вчені як панування права у життєдіяльності громадянського суспільства і функціонуванні держави (П.М. Рабінович), обґрунтовуючи не тотожність принципу верховенства права принципу верховенства закону, відмінність між якими пов'язують з розбіжністю у розумінні права і закону [1]. Верховенство права визначається вченими (С.В. Шевчук) як принцип, основним змістом якого є забезпечення панування права над політичною владою держави та іншими суспільними нормативними регуляторами, унеможливлення прояву свавілля державної влади, забезпечення дотримання вимог справедливості, а також реалізації прав людини та основних свобод і їх відповідних гарантій [2, С. 27].

Серед багатьох загальноприйнятих принципів визначених науковцями (принцип законності, справедливості, рівності, визначеності, ясності, взаємної відповідальності тощо), принцип верховенства права є одним з найбільш основоположних принципів регламентації будь-якої сфери суспільних відносин, який передбачає рівність усіх і кожного перед законом, неминучість покарання за його порушення; який охоплює всі аспекти життя громадян України: від безпеки до ефективної боротьби з корупцією. Верховенство права, будучи одним із найбільш основоположних принципів демократичного суспільства, передбачає судовий контроль над втручанням у права кожної людини.

Ключові слова: верховенство права, принцип верховенства права, податкова система, податковий спір, судові рішення.

Summary

Latkovska T. A. The principle of the rule of law and judicial legal positions in tax disputes. – Article.

The tax policy of the state determines the most important direction of the construction of its tax system, therefore, as a rule, it is adjusted only due to radical changes of a political or socio-economic nature within the framework of tax reforms.

The tax system is closely related to the permanent mechanism. After all, for the smooth functioning of this mechanism, which ensures the performance by the state, its bodies, and local self-government bodies of the tasks and functions assigned to them, financial resources are necessary, which, under the conditions of the objectively existing law of value and commodity-monetary relations, have a monetary nature and the form of centralized and decentralized funds of funds. The tax system, affecting the material interests of subjects and reflecting the features of the state's political system, determines the possibility of forming the principles of the tax system.

The fundamental principle of the tax system is the rule of law. Scholars consider the rule of law as the rule of law in the vital activities of civil society and the functioning of the state (P.M. Rabinovych), justifying the non-identity of the principle of the rule of law with the principle of the rule of law, the difference between which is associated with a difference in the understanding of law and law [1]. The rule of law is defined by scientists (S.V. Shevchuk) as a principle, the main content of which is to ensure the rule of law over the political power of the state and other public normative regulators, to prevent the manifestation of the arbitrariness of state power, to ensure compliance with the requirements of justice, as well as the realization of human rights and fundamental freedoms and their respective guarantees [2, p. 27].

Among the many generally accepted principles defined by scientists (the principle of legality, justice, equality, certainty, clarity, mutual responsibility, etc.), the principle of the rule of law is one of the most fundamental principles of the regulation of any sphere of social relations, which provides for the equality of all and everyone before the law, the inevitability punishment for its violation; which covers all aspects of the life of Ukrainian citizens: from security to effective fight against corruption. The rule of law, being one of the most fundamental principles of a democratic society, involves judicial control over interference with the rights of every person.

Key words: rule of law, the principle of rule of law, tax system, tax dispute, court decisions.

УДК 336.2:342.5:004
DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v32.2023.9>

П. П. Латковський

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПРИНЦИПИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ

Постановка проблеми. Сучасний етап світового економічного та соціального розвитку характеризується динамічним розвитком цифрової економіки, яка полягає у створенні ринкових стимулів щодо використання цифрових технологій, пошуком та переходом на нову модель економіко-правового розвитку.

Феномен цифрової економіки у загальноприйнятому розумінні цього терміна є ні чим іншим, як глобальною мережею економічних і соціальних заходів, що реалізуються через такі платформи, як Інтернет, мобільні, сенсорні мережі. По суті, це модель економіки, що заснована на можливостях, які надає доступ до Інтернету, що дозволяє підвищити продуктивність праці та знизити витрати виробництва.

Сьогодні, коли прогресивні країни запроваджують цифровізацію усіх сфер економіки, Україна, перебуваючи в умовах військового стану, докладає зусиль забезпечити життєздатність усієї економіки. Особливої актуальності набуває розуміння світових тенденцій розвитку цифрової економіки та виявлення перспективних напрямків цифрової трансформації фінансової системи, включаючи податкову систему. Після повномасштабного вторгнення перед податковим законодавством постало багато викликів, адже податкове законодавство України є одним із самих складних в системі законодавства України. Тож накопичені проблеми потребують систематизації та наукового осмислення для коригування та удосконалення податкової політики в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час написання статті використовувались праці відомих вчених, які досліджували проблеми оподаткування, принципи податкової системи, податкового права, податкового законодавства (Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Т.Г. Головань, О.О. Дмитрик, Р.Г. Браславський та ін.).

Метою дослідження є сучасний погляд на принципи цифрової трансформації податкової системи та дослідження оподаткування в епоху цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу. У 2018 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» [1].

Концепцією передбачено здійснення заходів щодо впровадження відповідних стимулів для цифровізації економіки, суспільної та соціальної сфер, усвідомлення наявних викликів та інструментів розвитку цифрових інфраструктур, набуття громадянами цифрових компетенцій, а також визначення проектів цифровізації, стимулювання внутрішнього ринку виробництва, використання та споживання цифрових технологій.

Зрозуміло, що курс до цифрової економіки пролягає через використання та споживання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, активний розвиток і впровадження яких започаткували сучасний тренд до становлення та розширення її масштабів. Однак, оцінюючи масштаби цифрової економіки, відмітимо, що потрібні ґрунтовні дослідження даного питання, адже, по-перше, немає загальноприйнятого визначення цифрової економіки, по-друге, не вистачає достовірних статистичних даних про її ключові компоненти та аспекти, враховуючи стрімкий її розвиток. За оцінками Світового банку, впровадження цифрових технологій веде до розмивання кордонів і відкриває нові перспективи для економічного, соціального та культурного розвитку країн. За оцінками Європейської Комісії, побудова єдиного цифрового ринку ЄС може щорічно приносити в економіку ЄС до €415 млрд., створювати нові робочі місця, а також формувати суспільство, засноване на знаннях [2].

Досліджуючи оподаткування в умовах цифровізації економіки, А.С. Колісник звертає увагу на погляди дослідників, які під цифровою економікою розуміють систему економічних відносин, які базуються на використанні цифрових інформаційно-комунікаційних технологій [3, с. 69–70]. Однак поступово формується усвідомлення того, що цифрова економіка – це не тільки розвиток і впровадження різного роду нововведень та інновацій, яким по праву має належати пріоритетне місце в сучасному суспільстві, а й цілеспрямована робота всіх економічних суб'єктів (публічно-правових утворень, комерційних і некомерційних організацій, індивідуальних підприємців) для досягнення кінцевої мети – підвищення якості життя населення, забезпечення життєдіяльності домогосподарств на рівні науково обґрунтованих соціальних норм і стандартів. За такого підходу можна констатувати, що процеси цифровізації пронизують усі сфери суспільного життя.

На законодавчому рівні відсутнє визначення цифрової економіки. Лише у розпорядженні Кабінету Міністрів «Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» зазначено, що цифрова економіка означає діяльність, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані як числові, так і текстові. Законодавець акцентує увагу на тому, що цифрова економіка базується на інформаційно-комунікаційних та цифрових технологіях, стрімкий розвиток та поширення яких вже сьогодні впливають на традиційну (фізично-аналогову) економіку, трансформуючи її від такої, що споживає ресурси, до економі-

ки, що створює ресурси. Саме дані є ключовим ресурсом цифрової економіки, вони генеруються та забезпечують електронно-комунікаційну взаємодію завдяки функціонуванню електронно-цифрових пристроїв, засобів та систем.

Науковці по-різному визначають поняття цифрової економіки, ототожнюючи його з поняттями інтернет-економіки, веб-економіки, інформаційної економіки, віртуальної економіки, мережевої економіки, електронної економіки. Однак такі ототожнення не мають теоретико-концептуальної аргументації. Відмітимо, що перш за все, цифрова економіка – це економіка, що базується на цифрових комп'ютерних та інформаційно-комунікативних технологіях. Цифрова економіка є тим типом економіки, де ключовими факторами та засобами виробництва є цифрові дані (бінарні, інформаційні тощо) та мережеві транзакції, а також їх використання, що дає змогу істотно збільшити ефективність та цінність отриманих послуг.

Сьогодні активно досліджуються питання, пов'язані зі штучним інтелектом, використанням цифрових платформ, електронною комерцією. Вплив цифровізації є безумовно величезним, адже використання цифрових технологій з кожним роком розширюється. Однак в контексті сучасних викликів, коли на території України ведеться повномасштабна війна, важливим та необхідним є використання цифрових технологій для відновлення економіки внаслідок війни, покращення добробуту населення.

Ключова роль цифрової трансформації полягає у модернізації органів адміністрування податків, зборів та платежів, яка сприятиме економічному зростанню країни та світовому економічному розвитку. Дослідники зазначають, що прозоре та ефективне оподаткування в епоху цифрової економіки та перетворення податкових адміністрацій на цифрові є новою стратегією розвитку податкових державних органів країни [4; 5].

Основна мета цифровізації полягає у досягненні цифрової трансформації існуючих та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні. Такий приріст є можливим лише тоді, коли ідеї, дії, ініціативи та програми, які стосуються цифровізації, будуть інтегровані, зокрема, в національні, регіональні, галузеві стратегії і програми розвитку. Цифровізація формує нові механізми, методи державного управління, розширює доступ до всіх видів діяльності та секторів економіки, покращує якість державних послуг. Важливо, що цифровізація є одним з головних завдань для забезпечення фінансової і фіскальної стабільності відновлення як податкової, так і фінансової системи в цілому. Разом із тим, будь-яка система, в тому числі й податкова, повинна будуватися на певних принципах, які слугують основою або фундаментом такої системи. Тож, безумовно, важливим питанням постає дослідження принципів трансформації податкової системи.

Відмітимо, що розглядаючи принципи права, необхідно підкреслити, що саме поняття принципів права є одним з найчастіше вживаних понять загальної теорії права та галузевих правових наук та одним з найбільш обговорюваних. Принципи права постійно привертають до себе увагу вчених, адже їх мінливість вимагає дослідження і, зрозуміло, доопрацювання.

Жодне монографічне дослідження практично не обходиться без уваги дослідників питання про принципи права. М. Козюбра проблему принципів права відносить до найбільш складних, суперечливих і світоглядно-методологічно неосмислених у вітчизняному, як і пострадянському загалом, загальнотеоретичному правознавстві [6].

Під принципами права А.М. Колодій розглядає ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначущістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу [7, с. 695].

С.П. Погребняк розглядає принципи права як найбільш загальні й стабільні вимоги, які сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей, визначають характер права і напрями його подальшого розвитку [8, с. 415]. Попри якість вихідного положення, ідеї, методологічно важливою ознакою принципів права, яка обумовлює їх природу, є нормативність. Так, С.П. Погребняк наголошує, що терміном «ідея» розкривається генетична складова принципу, його інтелектуально-духовна природа, здатність творити змістовний каркас, який стає основою права. У свою чергу, термін «вимога» вказує на таку особливість принципів, як імперативність, категоричність, обов'язковість, і є свідченням того, що певне положення – це не лише елемент правосвідомості, але й частина права [9, с. 25].

У науковій і навчальній літературі принципи характеризують як найбільш загальні вимоги, що ставляться до суспільних відносин та їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи [10, с. 197.]; як основоположні засади правового регулювання суспільних відносин [11, с. 253]; як керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин [12, с. 128].

Розглядаючи концепт права як прояв креативності юриспруденції, вчені зауважують, що право завжди містить у собі стандарти, принципи, ідеї або інші складові, які не залежать від зовнішніх чинників. Зміст права залежить не лише від соціальних чи нормативних фактів, які у відомому сенсі є зовнішніми щодо правової системи, але й від тих ідей, існування яких у самому праві робить його соціальною системою, змістовно відмінною від інших соціальних систем [13, с. 53].

Саме принципи відображають у праві те основне, що має бути орієнтовано та спрямовано на його розвиток. Зосереджуючи в собі світовий досвід розвитку права, принципи права виступають орієнтиром будь-якої правової системи, підґрунтям будь-якої юридичної конструкції. Орієнтація на загальні принципи права допомагає сформуванню та розвитку юридичних правил. Таким чином, вчені підкреслюють, що принципи права є певними орієнтирами у формуванні права, вони є його квінтесенцією. Виникнення чи припинення їх існування завжди обумовлено потребами та закономірностями суспільного розвитку на певному етапі.

У теорії фінансового права теж не існує єдиної концепції принципів податкового права. І тут різноманітність думок вчених-юристів щодо поняття принципів податкового права є закономірним явищем, адже коріння його сягає в теорію права. Справді, засади податкового права викликають живий інтерес серед представників юридичної науки. Відсутність єдиної позиції на визначення поняття та сутності, а також видів системи принципів податкового права та їх роль у оподаткуванні деформує теорію податкового права та призводить до виникнення негативних практичних ситуацій. Зазвичай, будь-який спір у сфері оподаткування пов'язаний з порушенням того чи іншого принципу податкового права, тому чіткість та ясність визначення принципів податкового права має як теоретичну, так і практичну спрямованість.

Як зазначено вище, формування цифрової економіки є процесом глобальних змін у всіх сферах діяльності, викликаючи необхідність побудови і ефективної податкової системи. Поява в економіці держав новітніх фінансових інструментів, заснованих на цифрових технологіях, вимагає вирішення цілої низки проблем в оподаткуванні. При цьому в оперативному вирішенні питань оподаткування зацікавлена як держава, так й платники податків.

Бурхливий розвиток та трансформація суспільних відносин, що відбуваються у сфері оподаткування активізують нормотворчі процеси такої сфери. Тому дуже важливими є знання та пристосування податкових принципів до філософії податкової системи, що розуміється як сукупність стягуваних у певній державі та у певний час податків [14; 15, с. 36].

Однак, навіть дослідження принципів податкової системи свідчить про відсутність єдиного підходу до розуміння таких принципів і їх єдиної класифікації [16, с. 119–124]. Варто зазначити, що важливою є проблематика суміжних, проте не тотожних категорій, як «принципи податкової системи», «принципи податкового права», «принципи оподаткування», «принципи податкового законодавства», які співвідносяться між собою як ціле і його складові, відображаючи різні сторони оподаткування [17].

Загальну систему принципів оподаткування сформулював Адам Сміт. Вона була розвинена його послідовниками і, як зазначив М.П. Кучерявенко, на сучасному етапі відображає особливості і тенденції податкової системи [18, с. 35] : 1) стабільність і передбачуваність – передбачає незмінність основних податкових платежів і правил стягнення податку протягом тривалого часу, а також логічність із економічної й правової сторони змін податкового законодавства. Досліджуючи принцип стабільності, Головань Т.Г. зазначає, що даний принцип порушується в Україні впродовж багатьох років, а це, в свою чергу, призводить до появи колізій в податковому законодавстві та створює додаткову потребу внесення змін [19, с. 396]; 2) гнучкість – передбачає оперативну зміну податкових платежів, способів їхнього обчислення, системи пільг і санкцій залежно від зміни ситуації; 3) рівновага – забезпечує орієнтацію держави на підтримку за допомогою податків структурної рівноваги; 4) рухливість – відображає реагування податкових платежів на зміни у галузі формування, переміщення оподаткованої бази або появи нових форм

податків; 5) чітка антиінфляційна спрямованість через податкові вилучення; 6) зручність як для платника при внесенні податкових платежів, так і для контролюючого суб'єкта по вилученню податку й держави при використанні податкових важелів; 7) рівність – забезпечує обов'язок платників при рівних оцінних умовах і розмірах доходів. Обов'язки безпосередньо пов'язані з правами і свободами людини [20, с. 271]. Удосконаленню інституційних механізмів забезпечення виконання конституційних обов'язків в Україні та Європейському Союзі, особливостей забезпечення реалізації податкового обов'язку у країнах Європейського Союзу присвячене дослідження С.М. Греци. Вченою зроблено висновок, що в Україні, Польщі, Італії забезпечення виконання обов'язку зі сплати податків здійснюється за рахунок коштів, майна платника податків, в Угорщині – доходів та майна, в Іспанії – економічних можливостей. В Конституції Іспанії фокусується увага на тому, що податкова система має бути справедливою, і саме в Конституції зазначено такі принципи, на яких справедлива податкова система має бути заснована: 1) принцип рівності; 2) принцип прогресивного оподаткування. В Конституціях України, Польщі, Угорщини, Італії про принципи податкової системи не йдеться. Вони закріплюються в національному законодавстві цих держав, яке розвиває положення Конституції [21, с. 176–177]; 8) стимулювання, тобто формування економічних і правових інтересів у здійсненні певної діяльності й одержанні більш високих доходів; 9) економічність – співвіднесення витрат по збору податку (утримання апарату, розробка документації й т. д.) і доходи від збору податкових надходжень; 10) рівномірність охоплення – передбачає раціональне виділення як об'єкт обкладання різних елементів вартості або видів діяльності, а не зосередження податкового тягаря винятково на одній якій-небудь їхній частині.

У своїх дослідженнях вчені первинним розглядають принципи оподаткування, до яких відносять: фундаментальні принципи – справедливості, зручності, визначеності та економічності оподаткування; а також принципи, в яких превалює правовий зміст (їх можна визначити як спеціально-правові принципи) – принцип недискримінації; принцип-презумпцію правомірності рішень платника податків; принцип невідворотності настання юридичної відповідальності за порушення, допущені у сфері оподаткування; принцип стабільності. Розглядаючи принципи податкового права як інтегративну категорію, що включає в себе як принципи оподаткування, так і принципи податкового законодавства, автори звертають увагу на нерозривність зв'язків між ними, аргументуючи це тим, що принципи оподаткування, сформувавши змістовні вимоги, які встановлювалися до сфери оподаткування в подальшому, за допомогою нормотворчої діяльності отримували свій формальний вираз як уже принципи податкового законодавства. Такої ж точки зору дотримується і Р.Г. Браславський у дисертаційному дослідженні «Принципи податкового права» [22, с. 3].

Саме принципи податкового законодавства є вихідними положеннями, які отримали своє закріплення в межах законодавчих актів, тоді як принципи оподаткування не мають прив'язки до форми їхнього зовнішнього виразу.

М.П. Кучерявенко відмічає, що принципи податкового права – це основні механізми, що формують конструкцію; принципи податкової системи відображають співвідношення, взаємозв'язок її елементів; принципи податкового законодавства є базисом під час формування останнього. Тобто принципи податкового права формують його першооснову, закріплюючись в конкретних нормах податкового закону (норми-принципи) або виведені із системи норм податкового законодавства (норми-ідеї).

Принципи податкового права можна поділити на загально-правові, тобто на принципи, які являють собою концентрований вираз не тільки найважливіших сутнісних рис та цінностей, властивих країні, а й закріпленням тих вищих засад і цінностей, що утворюють його загальнолюдський вимір, які в контексті податкового права ґрунтується на справедливості оподаткування та спеціальні, які притаманні винятково податковому праву, серед яких: економічність оподаткування, фіскальна достатність. Принципи податкового права спрямовані на забезпечення єдності, системності, ієрархічності податкового права. Розглядаючи принципи податкової системи, М.П. Кучерявенко зазначає, що сутність податкової системи реалізується в основних принципах:

1) цілісність, що передбачає використання цільної взаємодоповнюючої один одного системи податкових важелів, що однаково охоплюють рівнонапруженим тиском об'єкти оподаткування;

2) єдина мета - формування бюджетів у розмірах, які забезпечують можливість задоволення основних державних потреб;

3) межа податкового тиску означає встановлення раціонального податкового тиску на платника, при якому зберігалися стимули для провадження діяльності останнього;

4) раціональне поєднання прямих та непрямих податків передбачає як поєднання механізму прямого та непрямих оподаткування, так і впорядкування внутрішньої структури прямих та непрямих податків;

5) поділ податків за рівнями компетентності органів державної влади означає закріплення за конкретними органами повноважень у сфері встановлення, зміни чи скасування податків.

М.П. Кучерявенко відмітив, що принципи побудови податкової системи передбачають: 1) принцип рівного податкового тягаря; 2) принцип стабільності; 3) принцип рівності; 4) принцип цілісності; 5) принцип єдиної мети; 6) принцип межі податкового тиску; 7) принцип раціонального об'єднання прямих і непрямих податків; 8) принцип розподілу податків за рівнем компетенції органів державної влади. [23, с. 104–107].

Однак, разом із розвитком суспільства еволюціонуються і принципи, які сьогодні удосконалюються у зв'язку з поглибленням процесів цифровізації в усіх сферах економіки.

Цифровізація у сфері оподаткування є важливою складовою розвитку цифрової економіки. У сфері оподаткування послуги та сервіси, які були лише в проєктах, сьогодні вже є реальністю. Здійснюються заходи для задоволення потреб платників у зручності, простоті та комфортності всіх процедур з оподаткування. Адже цифровізація, зокрема, допомагає нівелювати людський фактор у механізмах адміністрування податків.

Пошук шляхів для стимулювання розвитку ІТ-індустрії в Україні є помітним напрямком діяльності держави. Важливим кроком стало прийняття Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [24], яким було визначено організаційні, правові та фінансові засади функціонування правового режиму Дія Сіті, що запроваджується з метою стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні шляхом створення сприятливих умов для ведення інноваційного бізнесу, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій, а також талановитих спеціалістів. Під час третього Diiа Summit у Києві було оголошено про запуск запровадження «Дія.City», в реалізації проекту якого взяла активну участь Державна податкова служба [25].

«Дія.City» є унікальним правовим та податковим простором для ІТ-компаній. Він поширюється на всю територію України та створює для технологічного бізнесу особливі умови, що враховують специфіку внутрішнього ринку та конкуренцію з іншими країнами.

Складові «Дія.City»: сприятлива податкова система; гнучкі форми співпраці з ІТ-спеціалістами – гіг-контракти, що поєднують переваги фрилансу та соціальні гарантії; гарантії захисту інтелектуальної власності; елементи англійського права, що спрощують доступ до інвестицій; гарантії захисту особи та власності від неправомірного втручання силовиків.

Концепцією сформульовані основні принципи цифровізації України, дотримання яких є визначальним для створення, реалізації та користування перевагами, що надають цифрові технології. Серед таких принципів виділені: принцип 1. Цифровізація повинна забезпечувати кожному громадянину рівний доступ до послуг, інформації та знань, що надаються на основі інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій; принцип 2. Цифровізація повинна бути спрямована на створення переваг у різноманітних сферах повсякденного життя; принцип 3. Цифровізація здійснюється через механізм економічного зростання шляхом підвищення ефективності, продуктивності та конкурентоздатності від використання цифрових технологій; принцип 4. Цифровізація повинна сприяти розвитку інформаційного суспільства та засобів масової інформації; принцип 5. Цифровізація повинна орієнтуватися на міжнародне, європейське та регіональне співробітництво з метою інтеграції України до ЄС, виходу на європейський і світовий ринок; принцип 6. Стандартизація є основою цифровізації, одним з головних чинників її успішної реалізації; принцип 7. Цифровізація повинна супроводжуватися підвищенням рівня довіри і безпеки; принцип 8. Цифровізація як об'єкт фокусного та комплексного державного управління.

Аналізуючи норми Закону «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», відмітимо, що Дія Сіті становить собою окремий правовий режим, який стосується не лише питань оподаткування відповідних резидентів, а й регламентує інші аспекти їх правового статусу або ж особливостей функціонування. У 2023 році резиденти Дія Сіті вперше повинні подавати звіт до контролюючих органів.

Так, згідно Закону України № 1946 від 14.12.2021, 2022 календарний рік є першим звітним періодом для спеціального режиму оподаткування Резидентів Дія Сіті. 12.01.2023 Верховна Рада України прийняла закон,

який передбачає можливість сплачувати податки та комунальні послуги електронними грошима (законопроект № 4366). Закон допоможе легалізувати електронні гроші та надасть можливість сплачувати ними податки та комунальні послуги.

Висновки. Україна взяла участь у статусі кандидата на членство у Європейському Союзі та долучилася до Програми «Цифрова Європа» до 2027 року. Вивчаючи та аналізуючи принципи цифровізації, визначені у законодавстві та узагальнюючи сформульовані в наукових працях принципи податкової системи, зазначимо, що в процесі податкової реформи необхідно враховувати всі аспекти, пов'язані з цифровізацією, яка повинна сприяти підвищенню рівня добровільного виконання обов'язків платників податків, прагнучи до спрощення та справедливості, простоти та економічності, стабільності та визначеності, зменшення бюрократії та більшої прозорості у боротьбі з корупцією. Сутність цифровізації податкової системи полягає у формуванні сучасних цифрових інформаційних платформ в умовах інтернет-простору та електронних сервісів для платників податків.

Основними напрямками мають стати полегшення процедур для тих, хто дотримується норм законодавства та тих, хто веде активну боротьбу з корупцією. Ці напрямки, доповнюючи один одного повинні служити сьогодишньому прийняттю податкової системи, ключовим компонентом якої має стати її спрощення.

Будь-яка податкова реформа має включати всі аспекти, пов'язані з новими технологіями, які є важливими для цифровізації, а також законодавчо встановлювати їх вплив на права та гарантії платників податків. Важливим завданням країни є підготовка законодавства до виконання організаційних процедур для приєднання України до Єдиного цифрового ринку ЄС та пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів і будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України.

Література

1. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>
2. The regions in the digital single market: ICT and digital opportunities for European regions. – Euroopan Parliament. Режим доступу: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/fi/document.html?reference=EPRS_BRI%282018%29620226
3. Колісник А.С. Оподаткування в умовах цифровізації економіки: до питання правового регулювання. Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0. 21 травня 2021 року. – Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 68–75. <https://openarchive.nure.ua/items/69ba4d31-51ac-4c02-aaa6-ed8d7983cb04>
4. Мединська Т.В., Ногінова Н.М. Цифровізація органів податкового адміністрування в контексті сучасних викликів і загроз. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острого: Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 90–96.
5. Пантелеева Н. Цифрова трансформація податкового адміністрування. *Traektorii Nauki = Path of Science*. 2022. Vol. 8. № 1. С. 3035–3051.
6. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–144.

7. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Х. : Право, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. 728 с.
8. Правова доктрина України: у 5 т. Х. : Право, 2015. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В.Я. Тацій, О.Д. Святоцький, С.І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О.В. Петришина. 976 с.
9. Погребняк С. Основположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
10. Загальна теорія держави і права / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2010. 584 с.
11. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права. Підручник. / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева. – Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
12. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
13. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю. М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2015. 488 с.
14. Kosikowski C., Ruśkowski E. (red. n.). *Finanse publiczne i prawo finansowe* // Dom Wydawniczy ABC. Warszawa, 2003. S. 470. https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/5854/1/JM_Salachna_recenzja_L_Etel_C_Kosikowski_E_Ruskowski_Kontrola_tworzenia_i_stosowania_prawa_podatkowego_pod_rzadami_Konstytucji_RP.pdf
15. Etel L. *System podatkowy (Zarys wykładu)* // Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Siedlcach. Siedlce, 2002. 247 s.
16. Пархоменко-Цироцианц С. Принципи податкової системи: поняття і практична реалізація. *Юридичний вісник*. 2015. № 4. С. 119–124.
17. Барін О. Р. Принципи організації і функціонування податкової системи України. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 2 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юридична література, 2016. С. 101–103.
18. Кучерявенко М.П. Податкове право України : підручник. Х. : Право, 2012. 528 с.
19. Головань Т.Г. Принцип стабільності податкового законодавства України: окремі питання. *Актуальні проблеми приватного та публічного права* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 93-річчю з дня народження члена кореспондента НАПРН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О.І. (21 травня 2022 року). Харків, 2022. 460 с.
20. Федоренко В.Л. Конституційне право України: підруч. К. : Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.
21. Греца С.М. Правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС : Монографія. Ужгород: РІК-У, 2021. 428 с.
22. Браславський Р.Г. Принципи податкового права : дис. ... докт. юрид. наук / Браславський Р.Г. Запоріжжя, 2019. 453 с.
23. Кучерявенко Н.П. *Налоговое право: учебник*. Харків, Легас, 2001. 584 с.
24. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні. Закон України від 15 липня 2021 року № 1667-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>
25. ДПС: Цифровізація у сфері оподаткування є важливою складовою розвитку цифрової економіки. <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/568593.html>

Анотація

Латковський П. П. Сучасний погляд на принципи цифрової трансформації податкової системи. – Стаття.

Сучасний етап світового економічного та соціального розвитку характеризується динамічним розвитком цифрової економіки, яка полягає у створенні ринкових стимулів щодо використання цифрових технологій, пошуком та переходом на нову модель економіко-правового розвитку. Особливої актуальності набуває розуміння світових тенденцій розвитку цифрової економіки та виявлення перспективних напрямків цифрової трансформації

фінансової системи, включаючи податкову систему. Після повномасштабного вторгнення перед податковим законодавством постало багато викликів, адже податкове законодавство України є одним із самих складних в системі законодавства України.

Метою дослідження є сучасний погляд на принципи цифрової трансформації податкової системи та дослідження оподаткування в епоху цифрової економіки.

Зазначено, що курс до цифрової економіки пролягає через використання та споживання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій. Однак, оцінюючи масштаби цифрової економіки, відмічено, що потрібні ґрунтовні дослідження даного питання, адже, по-перше, немає загальноприйнятого визначення цифрової економіки, по-друге, не вистає достовірних статистичних даних про її ключові компоненти та аспекти, враховуючи стрімкий її розвиток.

Наголошено, що цифровізація є одним з головних завдань для забезпечення фінансової і фінансової стабільності відновлення як податкової, так і фінансової системи в цілому. Разом із тим, будь-яка система, в тому числі й податкова, повинна будуватися на певних принципах, які слугують основою або фундаментом такої системи. Формування цифрової економіки є процесом глобальних змін у всіх сферах діяльності, викликаючи необхідність побудови і ефективного податкової системи.

Резюмовано, що вивчаючи та аналізуючи принципи цифровізації, визначені у законодавстві та узагальнюючи сформульовані в наукових працях принципи податкової системи, необхідно в процесі податкової реформи враховувати всі аспекти, пов'язані з цифровізацією, яка повинна сприяти підвищенню рівня добровільного виконання обов'язків платників податків, прагнучи до спрощення та справедливості, простоти та економічності, стабільності та визначеності, зменшення бюрократії та більшої прозорості у боротьбі з корупцією. Сутність цифровізації податкової системи полягає у формуванні сучасних цифрових інформаційних платформ в умовах інтернет-простору та електронних сервісів для платників податків.

Основними напрямками мають стати полегшення процедур для тих, хто дотримується норм законодавства та тих, хто веде активну боротьбу з корупцією. Ці напрямки, доповнюючи один одного повинні служити сьгоднішньому прийняттю податкової системи, ключовим компонентом якої має стати її спрощення. Будь-яка податкова реформа має включати всі аспекти, пов'язані з новими технологіями, які є важливими для цифровізації, а також законодавчо встановлювати їх вплив на права та гарантії платників податків.

Ключові слова: цифровізація, цифрова економіка, податкова система, принципи цифровізації, принципи податкової системи, принципи податкового права, принципи оподаткування, податкова реформа.

Summary

Latkovsky P. P. Modern view of the principles of digital transformation of the tax system. – Article.

The current stage of global economic and social development is characterised by the dynamic development of the digital economy, which consists of the creation of market incentives for the use of digital technologies and the search for and transition to a new economic and legal development model. The understanding of global trends in the development of the digital economy and the identification of promising directions for the digital transformation of the financial system, including the tax system, is of particular relevance. After the full-scale invasion, the tax legislation faced many challenges because the tax legislation of Ukraine is one of the most complex in the Ukrainian legislation system.

The purpose of the study is a modern look at the principles of digital transformation of the tax system and the analysis of taxation in the era of the digital economy.

It is noted that the course towards the digital economy is progressing through the use and consumption of information, communication and digital technologies. However, assessing the scope of the digital economy, it was noted that thorough research is needed on this issue because, firstly, there is no universally accepted definition of the digital economy. Secondly, given its rapid development, there needs to be more reliable statistical data on its essential components and aspects.

It was emphasised that digitisation is one of the main tasks for ensuring the financial and fiscal stability of the restoration of the tax and financial systems as a whole. However, any

system, including the tax system, must be built on certain principles that serve as the basis or foundation of such a system. The formation of the digital economy is a process of global changes in all spheres of activity, making it necessary to build an effective tax system.

It is summarised that by studying and analysing the principles of digitalisation defined in the legislation and generalising the principles of the tax system formulated in scientific works, it is necessary to take into account all aspects related to digitalisation in the process of tax reform, which should contribute to increasing the level of voluntary fulfilment of the duties of taxpayers, striving for simplification and fairness, simplicity and economy, stability and certainty, reduction of bureaucracy and greater transparency in the fight against corruption. The essence of the digitalisation of the tax system is the formation of modern digital information platforms in the Internet space and electronic services for taxpayers.

The main direction should be easing procedures for those who follow the rules of the law and those who actively fight against corruption. These directions, complementing each other, should serve today's adoption of the tax system, the critical component of which should be its simplification. Any tax reform should include all aspects related to new technologies that are important for digitalisation, as well as legislate their impact on the rights and guarantees of taxpayers.

Key words: digitalization, digital economy, tax system, principles of digitalization, principles of the tax system, principles of tax law, principles of taxation, tax reform.

УДК 340.13:342(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v32.2023.10>

І. Й. Магновський

КОНСТИТУЦІЙНІСТЬ НОРМАТИВНИХ АКТІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВЕРХОВЕНСТВА ОСНОВНОГО ЗАКОНУ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. На сучасному етапі національного державотворення особливу роль відіграє з'ясування сутності й особливостей конституційності нормативних актів, характер та якість їх оцінювання на предмет відповідності до Конституції України як Основного Закону держави, що є вкрай необхідним та одним із стрижневих завдань науки і практики конституційного права, оскільки складна та багатовимірна природа даного явища становить сенс багатьох проблем конституційної реальності, подолання яких сприятиме всебічному виконанню головного обов'язку держави – утвердження та забезпечення прав і свобод людини.

Тому важливість і доцільність даного дослідження викликана сьогоденням й актуалізує дану проблематику та потребує відповідних напрацювань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі результати досліджень указаної тематики відобразили у своїх працях такі вчені: О. Батанов, Ю. Барабаш, О. Бориславська, С. Головатий, М. Козюбра, В. Колісник, В. Лемак, Н. Оніщенко, О. Первомайський, О. Петришин, П. Рабінович, С. Різник, М. Савчин, А. Селіванов, О. Скрипнюк, І. Сліденко, О. Совгіря, П. Стецюк, В. Федоренко, В. Шаповал, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, О. Щербанюк та інші, творчі доробки котрих містять корисний за обсягом фактичний матеріал і сприяють до новітніх наукових розвідок щодо вирішення правових проблем у національній системі забезпечення конституційності нормативних актів.

Формулювання цілей. Метою даної статті є висвітлення у теоретико-правовому аспекті оцінювання конституційності нормативних актів з огляду верховенства Основного Закону держави.

Виклад основного матеріалу. Т. Подорожня звертає увагу на наявність двох підходів до розуміння поняття конституційності правових актів: природно-правового, в основі якого лежить ідея природних прав і свобод людини та громадянина й позитивістського, згідно з яким правові акти оцінюються на предмет їх відповідності конституції за формою і змістом. Конституційність нормативно-правових актів розуміється дослідницею як: їхня якісна властивість, яка має важливе значення у процесі реалізації норм права; як принцип, який формулюється і проявляється у процесі

з'ясування відповідності норм права конституції та характеризує пізнання об'єктивних закономірностей і опосередкування певних суспільних відносин; як загальна вимога, яка характеризує режим конституційної законності; як рівень і стандарт конституціоналізації, гарантія забезпечення правового порядку, дотримання прав і свобод людини та громадянина [1, с. 5].

На переконання В. Федоренка, більшість недоліків сучасної науки конституційного права та правозастосовної конституційної практики зумовлені недостатністю або ж поверхневостю теоретико-методологічної підготовки правознавців, які здійснюють відповідну дослідницьку діяльність, недостатнє вивчення ними проблем методології конституційно-правових досліджень, а також потенціалу використання різних методів пізнання правової дійсності [2, с. 13].

Як вірно відзначає М. Козюбра, в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій суттєвого значення набуває не тільки озброєння майбутніх (та й теперішніх також) юристів теоретичними знаннями, а й формування у них навиків самостійного мислення, вміння творчо застосовувати набуті знання у нормопроектувальній, нормозастосовній та іншій практичній діяльності, врахування світоглядно-методологічних підходів до з'ясування онтологічної, епістемологічної та аксіологічної природи права, його особливостей як способу духовно-практичного освоєння дійсності, зв'язків із наукою та іншими формами (способами) світосприйняття [3, с. 150].

Сучасна юридична наука, підкреслює О. Бориславська, характеризується багатоманітністю підходів до розуміння правових явищ, що зумовлюється різноманітними чинниками. Серед них можна виокремити: застосування різних способів пізнання (гносеологічні чинники), інтерпретацію криз призму тих чи інших суспільно-політичних реалій (онтологічні чинники), відмінні ідеологічні переконання дослідників [4, с. 31].

Без сумніву, констатує С. Різник, центральним, консолідованим критерієм конституційності нормативних актів є сама Конституція України як цілісний акт поєднання позитивного (писаного) та природнього (неписаного) права. Відповідно всі інші (компонентні) критерії конституційності, які охоплюються Конституцією, слід поділяти на писані і неписані. Водночас, важливо пам'ятати, що їх застосування, з точки зору ефективності процесу оцінювання конституційності, не повинне відбуватися сепаратно, автономно, а виключно на засадах згаданого принципу системності. Інакше кажучи, кожен критерій конституційності, у кожному випадку, застосовується у системному зв'язку з іншими критеріями та завжди охоплюється сутнісним змістом Конституції України [5, с. 173].

Як зазначає М. Савчин, Конституція має вносити системність у право, визначати вихідні засади національного права, наповнювати його своїм змістом, пронизувати єдиними принципами та цінностями. Правова єдність конституції також означає відсутність у ній прогалів, оскільки вона інтегрує позитивістську і природно-правову доктрини [6, с. 138].

М. Тесленко, позначає, що реальне верховенство Конституції досягається лише тоді, коли злагоджено функціонує увесь суспільно-державний механізм. Найкраща гарантія Конституції – у чесній та енергійній позиції глави держави, законодавчої і виконавчої гілок влади, Конституцій-

ного Суду, політичних партій і об'єднань громадян, в етичній свідомості, почутті обов'язку і готовності захищати конституційний устрій, у повазі до державних інститутів і до актів, що видаються ними. І лише за умови, що правотворча діяльність законодавчої і виконавчої гілок влади матиме високу правову відповідність Основному Закону нашої держави, ми зможемо уникнути багатьох політичних конфліктів [7, с. 13].

Як зауважує Б. Волш, Конституція призначена діяти довго і тому повинна бути адаптована до різних зрушень і змін у суспільних справах. Зазвичай вона викладена в теперішньому часі і покликана в усі часи тлумачитись і читатись як сучасний закон. Цінність Конституції не ґрунтується на будь-якому статичному значенні, яке вона могла б мати багато років тому, а на застосовності (адаптивності) її основних принципів до того, щоби впоратися з поточними проблемами та поточними потребами. Положення Конституцій розроблені не лише для того, щоб натрапляти на випадки, які уже відбувалися раніше, а й з ситуаціями, які стосуються майбутнього, а також для хороших чи поганих тенденцій, які ніхто не міг передбачити. Тому Конституція не стосується того, що було, а стосується того, що може бути. Вона не має наміру зберегти існуюче суспільство, а, фактично, створити нове та запровадити нові принципи, які попереднє покоління, можливо, недостатньо розпізнало [8, с. 154].

Із указаним твердженням збігаються позиції багатьох зарубіжних дослідників, зокрема й М. Ла Торе, яка полягає у тому, що конституція це «...не лише збірник правил, головним завданням якого є координація діяльності державних органів. Це радше програмна угода, згідно з якою все суспільство робить особливе зобов'язання щодо свого майбутнього. Конституція – це спільний довгостроковий проєкт покращення життя. Але те, що конституція є «програмою», не означає, що вона не призводить до прямих юридичних наслідків. Це навпаки означає, що її юридичні наслідки не лише обмежують політичну владу, але і, перш за все, передбачають максимізацію поставленої цілі та засоби її досягнення» [9, с. 32].

Як резюмують О. Петришин, С. Погребняк та інші, тлумачення Конституції України має бути спрямоване на з'ясування волі законодавця, тобто значення, що надається правилу суспільством на відповідному етапі розвитку з урахуванням мінливих умов суспільного життя [10, с. 284].

Н. Розенфельд, при аналізі конституційності нормативного акту, пропонує: на першому етапі визначати, чи не суперечать принципи досліджуваного акту основним засадам держави і чи не порушують вони права людини, закріплені в конституції. Під час другого етапу пропонується виділяти повноваження однойменних суб'єктів суспільних відносин, діяльність яких таким предметом регламентується. Відповідно до вимог конституції визначається, чи не містить предмет дослідження положень, які б виходили за межі повноважень, встановлених конституцією для відповідних суб'єктів [11, с. 23].

М. Тесленко настоює на тому факті, що в основі будь-якого конституційного спору лежить політичне питання, яке може перерости у питання про владу. Конституційне право за своєю сутністю – найбільш концентрований вираз політики. Де з'ясування справжнього змісту конституційної норми, встановлення волі, вираженої у законі, є одночасно і встановленням волі

політичної, а ухвалення акта тлумачення обов'язково відповідатиме політичним інтересам однієї політичної сили і суперечитиме інтересам інших політичних сил [12, с. 12].

Вставка Р. Арнольд, своєю чергою, слушно підкреслює відмінну рису сучасного конституціоналізму – посилення значення прав людини та розвиток інституту конституційного правосуддя, основним завданням якого є захист конституції, особливо прав, гарантованих нею, у тому числі від посягань із боку законодавця [13, с. 85].

Із цього приводу, М. Тесленко підкреслює, що в процесі розгляду будь-якої справи Конституційний Суд не може уникнути політичного контексту, бо політика закладена у самій Конституції України, яка закріпила політичні, соціальні, економічні та інші норми у формі правових настанов. Саме в конституційних принципах про основи конституційного устрою, поділ влади, права і свободи людини та громадянина закладено глибокий політичний зміст. Оскільки Конституція є втіленням політико-правових норм, то Конституційний Суд виступаючи на захист Основного Закону, не може не сприймати проблем політики [12, с. 124].

В. Скомороха свого часу відзначав те, що за своїми повноваженнями Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні і вирішенням питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів може контролювати законодавця – Верховну Раду України та Верховну Раду Автономної Республіки Крим. Проте для того щоб цей контроль не використовувався як форма тиску, можливості суду обмежено правилом «зв'язаної ініціативи». Тобто, він може розглядати справи лише у випадках звернення до Суду уповноважених осіб [14, с. 13].

Цілком справедливо зауважено М. Савчином, що Конституційний Суд України має забезпечувати легітимність своїх рішень так, щоб не було звинувачень його у надмірному судовому активізмі. Згідно з критеріями самообмеження конституційного суду найкращим варіантом є застосування конформного тлумачення конституції, за яким за неоднозначного тлумачення закону суд бере до уваги лише відповідне до конституції тлумачення закону, а інші аспекти його тлумачення не застосовує і таким чином відкидає, фактично визнаючи нечинними. У такий спосіб складно буде звинуватити Конституційний Суд України у підміні законодавця, оскільки як орган судової влади він застосовуватиме закон винятково в його конституційно-правовому розумінні [15, с. 22].

В. Скомороха, зокрема, підмічає, що Конституційний Суд України вирішує питання щодо конституційності нормативних актів посилаючись, зокрема, на такі критерії, як передбачений Конституцією поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову та здійснення повноважень органами влади у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6 Конституції України) [14, с. 10].

Слушним видається позиція В. Гончарова, що в країнах із європейською моделлю конституційного контролю презумпція конституційності спрямована, скоріше, на спонукання конституційних судів уникати надмірного формалізму. Тобто, закон чи інший нормативно-правовий акт слід визна-

вати неконституційним, якщо його неможливо трактувати таким чином, який би відповідав конституції. Такий підхід варто взяти на озброєння й в Україні, адже поки що вкрай недосконала процедура виконання рішень Конституційного Суду України призводить до виникнення прогалин у законодавстві в результаті втрати чинності нормативно-правовими актами (або їх окремими частинами), які визнані неконституційними [16, с. 100].

В. Шаповал, констатує, що закони є вторинними актами щодо Конституції, з іншого боку, звертає увагу, що вони є первинними щодо підзаконних актів. Кожен первинний акт містить положення, які ефективно діють тільки у сполученні з певними положеннями вторинного акта, що їх конкретизує. Дієвість вторинного акта багато в чому залежить від змістовних якостей первинного. Тому скасування чи кардинальні зміни первинного акта (за звичайних умов збереження формальної чинності вторинних актів) тягне серйозні проблеми у сфері правового регулювання суспільних відносин [17, с. 7].

Ухвалення кожного рішення органом конституційної юстиції, підкреслює М. Савчин, є важливою віхою політико-правового життя країни і виражає ступінь незалежності судової влади, авторитету і суспільного впливу судів на суспільні процеси, тяжіння суддівського співтовариства до засадничих конституційних цінностей. Залежно від цього може змінюватися характер аргументації рішення конституційних судів [18, с. 19].

Викликає відповідну полеміку й можливість зміни юридичних позицій Конституційним Судом України. Як відзначають П. Рабінович та В. Гончаров, перегляд власних правових позицій є однією зі специфічних тенденцій у практиці національного конституційного судочинства, у тому числі й в Україні. Ця тенденція має, зрештою, винятковий характер, хоча об'єктивно зумовлюється певними соціальними чинниками [19, с. 152].

Ю. Баулін звертає увагу на те, що, з одного боку, український орган конституційної юрисдикції намагається дотримуватися своїх попередніх висновків (позицій), а з іншого – він їх розвиває, якщо старі правові позиції не відповідають сучасному розумінню правових явищ [20, с. 98].

Стосовно оцінювання конституційності законів за статутною моделлю конституційної скарги, то за твердженням О. Щербанюк, вона поступово стає базовим елементом правового життя, підтвердженням пріоритету прав і свобод людини перед будь-яким законом, який їх обмежує, та повинен примусити владу до самообмеження і врахування конституційних цінностей, причому йдеться не тільки про новий підхід до формування правової культури, а й про нове суспільне усвідомлення законодавчої практики [21, с. 88].

Утім, не зважаючи на запровадження конституційної скарги, й досі актуальним та значимим залишається висновок В. Лемака з приводу того, що обсяг юрисдикції Конституційного Суду України є одним із найвужчих порівняно з європейськими конституційними судами. По суті, він є надто обмеженим з огляду на два моменти: а) предмет контролю конституційності здійснюється де-факто лише щодо актів вищих органів влади; б) до повноважень Конституційного Суду України не входять інші питання, які, за загальним правилом, належать до юрисдикції цього органу в державах

Європи. Конституційний Суд України з такими обмеженими повноваженнями здійснює захист лише Конституції України (у вузькому значенні) як тексту Основного Закону, але нерідко він позбавлений можливості захищати конституційний правопорядок – те, що зазвичай захищають конституційні суди європейських держав [22, с. 114].

Загалом В. Тихий звертає увагу, що визнання правового акта неконституційним означає його вилучення із правової системи, оскільки він вважається анульованим і нечинним та не підлягає застосуванню. Юридична сила рішення Конституційного Суду України про визнання правового акта неконституційним не може бути подолана повторним прийняттям цього ж акта. Своєю чергою, продовжує В. Тихий, визнаючи той чи інший нормативно-правовий акт неконституційним і тим самим скасовуючи його, Конституційний Суд України виконує функцію негативного правотворця. Визнання закону неконституційним поновлює дію «старого закону», якщо він існував і не суперечить Конституції України [23, с. 97].

При цьому, указує С. Різник, питання є складнішим, аніж може видатися на перший погляд. Так, серед об'єктивних і суб'єктивних причин, що зумовили відповідний стан речей у цій сфері, вчений виділяє такі: 1) невизначеність змісту (незрозумілість) нормативних актів, якими змінюються чи скасовуються попередні нормативні приписи; 2) відсутність теоретично та практично узгодженої позиції щодо відновлення/невідновлення чинності попередніх редакцій норм правових актів, у разі ухвалення рішень Конституційним Судом України про визнання нечинними їх наступних редакцій. Тож для комплексного з'ясування юридичних наслідків визнання акта неконституційним необхідно брати до уваги такі юридичні обставини: 1) нормативний акт якого виду визнано неконституційним: незмінений, змінений чи акт про внесення нормативних змін; 2) з яких підстав його визнано неконституційним: змістовних чи процесуальних [5, с. 369–370].

Вплив окремих думок суддів Конституційного Суду на забезпечення конституційності нормативних актів, як вважають зарубіжні вчені, європейські конституційні суди уникли певної «політизації» судочинства, котра характерна для американських судів саме тому, що рішення європейських судів не відзначаються публікацією окремих думок. Можливо, з цієї причини європейські судді переважно не досягають рівня ідеологічно значущих публічних особистостей (виняток становлять лише деякі члени Конституційної Ради Франції) [24, с. 1672–1673].

Відтак І. Сліденко дійшов висновку, що чим більше окремих думок суддів, які не збігаються із рішенням Суду, тим більш спірним є таке рішення й тим меншою буде в майбутньому його регулююча сила [25, с. 170].

З іншого боку, на переконання Г. Хрислової, якщо рішення органу конституційного контролю є виваженим, теоретично обґрунтованим, впливає із загальноновизнаних аксіоматичних положень юридичної науки та практики, то окрема думка судді до нього містить лише додаткові обставини чи додає аргументи до мотивуючої частини [26].

Услід С. Різник виділяє три змістовні види критеріїв конституційності нормативних актів: 1) норми Конституції України; 2) універсальні конституційні принципи та цінності; 3) національні конституційні принципи та

цінності, національні інтереси та національна безпека, а також указує і три можливі варіанти їх практичного застосування: 1) застосування виключно норм Конституції України у їх буквальному значенні, без покликання на конституційні принципи та цінності; 2) застосування норм Конституції України в світлі конституційних принципів та цінностей; 3) безпосереднє застосування конституційних принципів та цінностей [5, с. 174].

На думку Т. Подорожної, критерії конституційності правових актів охоплюють логічні прийоми визначення відповідності актів меншої юридичної сили актам більшої юридичної сили, що зумовлено виявленням змісту порівнюваних актів і визначення їх співвідношення на основі відображення у галузевому законодавстві конституційних принципів. Ці критерії також пов'язані із суб'єктом, який прийняв акт, формою самого акта, його місцем в ієрархії нормативних актів [1, с. 417].

Зі свого боку, С. Шевчук зазначає, що визначення конституційності державних актів, а отже, й підстав для визнання їх нечинними, мають слугувати конституційні права, принципи організації вільного демократичного суспільства та його цілі, які становлять невіддільну складову конституційного права. У будь-якому разі доктринальне обмеження предмета конституційного права тільки конституційними нормами та нормами конституційного законодавства є міфом та стереотипом радянського минулого (або, за влучним висловом англійського філософа та лорда-канцлера за сумісництвом Ф. Бекона, – «ідолом театру») і не відповідає практиці сучасних європейських держав у процесі здійснення конституційного правосуддя [27, с. 6–8].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи значимість конституційності нормативних актів слід констатувати, що вона є суспільно необхідним, затребуваним явищем юридичної науки та практики у демократичній, правовій державі, спричинене потребою визначеності на предмет належності Конституції України як Основного Закону держави та внесення належних пропозицій щодо вдосконалення ефективності системи забезпечення конституційності нормативних актів. Тим самим якісні показники конституційності нормативних актів визначають зрілість громадянського суспільства.

Отже, конституційність нормативних актів є знаковою і вагомою категорією національного нормотворення та запорукою ефективного розвитку правової системи держави.

Література

1. Подорожна Т. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : дис. ... на здобуття наук. ступеня док. юр. наук: 12.00.01; 12.00.12 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 503 с.
2. Федоренко В. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні: наук. доповідь НАПрН України, Київський регіональний центр. Київ, 2015. 64 с.
3. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.
4. Бориславська О. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. Харків: Право, 2018. 384 с.
5. Різник С. В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні : дис. ... на здобуття наук. ступеня док. юр. наук: 12.00.12 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 473 с.

6. Савчин М. Конституційний Суд України і динаміка конституційного порядку. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 136–141.
7. Тесленко М. Взаємозв'язок права і політики в діяльності Конституційного Суду України. *Право України*. 1999. № 10. С. 11–13.
8. Walsh B. Constitutional Adjudication. *Holdsworth Law Review*. 1995. Vol. 17. P. 153.
9. La Torre M. *Constitutionalism and Legal Reasoning*. Springer Netherlands. 2007. 185 p.
10. Теорія держави і права: підручник. О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2015. 368 с.
11. Розенфельд Н. Коротка методика юридичного аналізу ефективності застосування законодавства. Київ: Юстініан, 2009. 43 с.
12. Тесленко М. Взаємозв'язок права і політики в діяльності Конституційного Суду України. *Право України*. 1999. № 10. С. 11–13.
13. Арнольд Р. Приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і наслідки цього кроку для ситуації в галузі основних прав у Європі. *Захист прав людини органами конституційної юстиції: можливості і проблеми індивідуального доступу*. Київ: Логос, 2011. С. 84–89.
14. Скомороха В. Окремі питання поділу влади і юрисдикція Конституційного Суду України. *Право України*. 1998. № 5. С. 8–17.
15. Савчин М. Ухвалення рішень конституційних судів у світлі доктрин конституційної легітимності та верховенства права. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2011. Том 116. С. 19–22.
16. Гончаров В. Презумпція про права людини та презумпція конституційності нормативно-правових актів. *Право України*. 2015. № 2. С. 175–185.
17. Шаповал В. Верховенство закону як принцип Конституції України. *Право України*. 1999. № 1. С. 5–7.
18. Савчин М. Ухвалення рішень конституційних судів у світлі доктрин конституційної легітимності та верховенства права. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2011. Том 116. С. 19–22.
19. Рабінович П., Гончаров В. Перегляд Конституційним Судом України власних правових позицій як засіб охорони функцій Основного Закону. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 147–153.
20. Баулін Ю. Огляд круглого столу «Правові позиції Конституційного Суду України: права природа, поняття та розвиток». *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 6. С. 98–110.
21. Щербанюк О. Індивідуальна конституційна скарга як засіб забезпечення конституційної демократії. *Право України*. 2018. № 12. С. 77–91.
22. Лемак В. Проблеми інституційної незалежності Конституційного Суду України: уроки європейського досвіду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 113–117.
23. Тихий В. Правова природа Конституційного Суду України, його повноваження, рішення та висновки. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 97–110.
24. Ferejohn J, Pasquino P. Constitutional Adjudication: Lessons from Europe. *Texas Law Review*. Vol. 82:1671. 2004. P. 1671–1704.
25. Сліденко І. Тлумачення Конституції: питання теорії та практики в контексті світового досвіду. Одеса : Фенікс, 2003. 234 с.
26. Христова Г. Юридична природа актів Конституційного Суду України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 226 с.
27. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Харків: Консум, 2002. 296 с.

Анотація

Магновський І. Й. Конституційність нормативних актів крізь призму верховенства Основного Закону держави. – Стаття.

Стаття присвячена висвітленню теоретико-правових аспектів оцінювання конституційності нормативних актів крізь призму верховенства Основного Закону держави. Акцентовано увагу на тому, що центральним, консолідованим критерієм конституційності нормативних актів є сама Конституція України як цілісний акт поєднання позитивного (писаного) та природного (неписаного) права. Конституція, як така, має вносити системність у право, визначати

вихідні засади національного права, наповнювати його своїм змістом, пронизувати єдиними принципами та цінностями, а реальне її верховенство досягається лише тоді, коли злагоджено функціонує увесь суспільно-державний механізм. Указується, що конституція призначена діяти довго і тому повинна бути адаптована до різних зрушень і змін у суспільних справах. Наголошено, що за своїми повноваженнями Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в державі, вирішує питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів і має забезпечувати легітимність своїх рішень так, щоб не було звинувачень у його надмірному судовому активізмі. Звернено увагу на те, що визнання правового акта неконституційним означає його вилучення із правової системи, оскільки він вважається анульованим і нечинним та не підлягає застосуванню. Зважаючи, що критерії конституційності правових актів охоплюють логічні прийоми визначення відповідності актів меншої юридичної сили актам більшої юридичної сили, що зумовлено виявленням змісту порівнюваних актів і визначенням їх співвідношення. Констатовано, що визначення конституційності державних актів, а отже, й підстав для визнання їх нечинними, мають слугувати конституційні права, принципи організації вільного демократичного суспільства та його цілі, які становлять невіддільну складову конституційного права. Підсумовується значимість конституційності нормативних актів, котра є суспільно необхідним, затребуваним явищем юридичної науки та практики у демократичній, правовій державі, спричинене потребою визначеності на предмет належності Конституції України як Основного Закону держави та внесення належних пропозицій щодо вдосконалення ефективності системи забезпечення конституційності нормативних актів, якісні показники котрих визначають зрілість громадянського суспільства.

Ключові слова: конституційність нормативних актів, конституція, Конституційний Суд України, природне право, позитивне право.

Summary

Mahnovskyyi I. Y. Constitutionality of normative acts through the prism of the supremacy of the Basic Law of the state. – Article.

The article is devoted to highlighting the theoretical and legal aspects of assessing the constitutionality of normative acts through the prism of the supremacy of the Basic Law of the state. Attention is focused on the fact that the central, consolidated criterion of the constitutionality of normative acts is the Constitution of Ukraine itself as a coherent act combining positive (written) and natural (unwritten) law. The constitution, as such, should introduce systematism into the law, define the basic principles of national law, fill it with its content, imbue it with unified principles and values, and its real supremacy is achieved only when the entire social-state mechanism functions harmoniously. It is stated that the constitution is intended to be in effect for a long time and therefore should be adapted to various shifts and changes in public affairs. It was emphasized that, according to its powers, the Constitutional Court of Ukraine is the only body of constitutional jurisdiction in the state, resolves issues of compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of laws and other legal acts, and must ensure the legitimacy of its decisions so that there are no accusations of excessive judicial activism. Attention is drawn to the fact that recognition of a legal act as unconstitutional means its removal from the legal system, as it is considered null and void and not subject to application. It is noted that the criteria of constitutionality of legal acts include logical methods of determining the conformity of acts of lesser legal force to acts of greater legal force, which is caused by identifying the content of the compared acts and determining their ratio. It was established that constitutional rights, the principles of organizing a free democratic society and its goals, which are an inseparable component of constitutional law, should serve to determine the constitutionality of state acts, and therefore the grounds for declaring them invalid. The significance of the constitutionality of normative acts is summarized, which is a socially necessary, demanded phenomenon of legal science and practice in a democratic, legal state, caused by the need for certainty regarding the appropriateness of the Constitution of Ukraine as the Basic Law of the state and the introduction of appropriate proposals for improving the effectiveness of the system for ensuring the constitutionality of normative acts, qualitative indicators which determine the maturity of civil society.

Key words: constitutionality of regulatory acts, constitution, Constitutional Court of Ukraine, natural law, positive law.

UDC 342.32

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v32.2023.11>*N. V. Mishyna***DECENTRALIZATION: EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS' JUDGEMENTS IMPLEMENTATION¹**

Problem statement and its connection with important scientific or practical tasks. Nowadays the principle of subsidiarity is quite popular in Ukrainian scientific literature. In addition, it is also a wide-spread topic for the authors of the quasi-scientific articles, which reveal the problems of the organization of public power. This provides the basis for the potential of this principle to be used to the maximum in Ukraine. Therefore, an important scientific direction is to study the content of this multifaceted principle.

A lot of Ukrainian theoreticians and practitioners deal with the problems of the decentralization, when it comes about the local level, municipal reform. These specialists mostly research and practice the municipal law and concentrate at the municipal government problems.

At the same time, a lot of Ukrainian theoreticians and practitioners pay huge attention to the problems of the implementation of the judgements of the European court of human rights (ECHR), especially lately – as in 2021 it was 25 years since Ukraine has ratified the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950.

Analysis of recent research and publications, which initiated the solution of this problem and on which the author relies, highlighting previously unresolved parts of the overall problem to which the article is devoted. The principle of decentralization is a 'hot' topic in the Ukrainian legal literature. As the country has the ongoing municipal reform, more or less the principle of decentralization is the rather popular topic of the research (see [1–4], for example, and many other works by M.O. Baimuratov, O.V. Batanov, P.M. Lubchenko, as well as the other specialists in the Ukrainian municipal law). So far, in the Ukrainian legal literature the principle of decentralization wasn't connected with the European court of human rights' judgements' implementations. But this topic becomes more and more popular in the EU legal literature, thanks to the constant researches of Professor Й.Lambert (see [5–7], for example). Professor Lambert represents

¹ Дослідження проведено за підтримки *Fondation Maison des sciences de l'homme* (www.fmsh.fr). L'étude a été soutenue par *Fondation Maison des sciences de l'homme*.

the French legal school, but her researches are not only multidisciplinary, but also multilevel (as she pays attention both to the national legislation and the Council of Europe's bodies documents and activity), but also multicultural (as she researches not only the French experience, but also the experience of the other countries, that are members of the Council of Europe).

It is essential to enrich the Ukrainian legal science and constitutional practice with this idea and to develop it at the national level according to the national constitutional principles.

The aim of the article is to propose to combine the Ukrainian municipal reform and the Ukrainian attempts of the raise the effectiveness of the implementation of the ECHR's judgements.

At the current stage, in the Ukrainian legal literature on constitutional and administrative law, the principle of subsidiarity is mentioned in the municipal context. There were even proposals to include this principle into the text of the Constitution of Ukraine by the authors of the numerous draft laws of Ukraine on "On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Decentralization of Power)" – for example, drafts with this name reg. No. 4178a dated June 26, 2014, reg. no. 2598 dated December 13, 2019, Registry No. 2598-a dated December 27, 2019 etc.

Incidentally, it hardly makes sense to include the very phrase "principle of subsidiarity" in the text of the Constitution of Ukraine. Moreover, the principle of subsidiarity is reproduced in the constitutional provisions indirectly, and at the current stage it is more expedient to focus on its implementation as fully as possible, taking into account the martial law regime.

However, there is a positive trend, according to which the phrase "principle of subsidiarity" is gradually "appearing" in the normative thesaurus more and more often. For example, in 2021 it happened more than once.

One of the examples can be the Decree of the President of Ukraine dated September 7, 2021 "On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021–2026". In this document, it was assumed that "strategic tasks are: ... involvement of civil society institutions in the assessment, taking into account the principle of subsidiarity of needs in socially significant services, in particular social, publicizing information about its results and planned expenditures". Thus, the emphasis was placed on the fact that this principle cannot be implemented solely by the efforts of public authorities, it is also necessary to involve the organized public.

Another example is the mention of this principle in the text of the Decree of the President of Ukraine dated September 27, 2021 "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 20, 2021 "On the introduction of a national system of stability"". This principle was mentioned twice:

– "The introduction of a multi-level comprehensive national resilience system based on the national interests of Ukraine and taking into account international experience will contribute to the formation of the necessary capacities at the state, regional and local levels for the prevention and proper response of the state and society to a wide range of threats and rapid recovery after crisis situations";

– “The national system of stability should be based on such principles as: ... subsidiarity – involving the separation of powers and distribution of the responsibilities, in which key decisions regarding response to threats and crisis situations are made at the lowest possible level with coordination at the highest appropriate level”.

The trend continued in 2022. Thus, when amending the Law of Ukraine “On the Basics of State Regional Policy” in Article 3 “Principles of State Regional Policy” it was clarified that state regional policy is implemented on the basis of a number of principles, including the principle of “subsidiarity - the exercise of powers on the lowest level of management at which it is most effective”.

In addition, the principle of subsidiarity is mentioned in Ukrainian legal literature on international law, more precisely, on European law (not as often as in the municipal legal context, but still with some frequency). It is already mentioned in a slightly different sense.

Thus, as of today, a rather paradoxical situation has arisen, when in Ukraine there are allegedly two essentially different principles, but they are called the same.

To summarize, the difference in the meaning of these principles is as follows.

In the literature on international law, it is traditionally noted that this is one of the principles of European constitutionalism, which is used in relation, firstly, to the interaction between the bodies of the European Union and the state authorities of the member states of the European Union and, secondly, to the interaction between the state authorities and local self-government bodies. In the international law of Ukraine, the concept of “principle of subsidiarity” is used in the first sense in the context of European integration (see, for example, the Protocol on the Application of the Principles of Subsidiarity and Proportionality of October 2, 1997 to the Treaty on the Establishment of the European Community), and in constitutional law – in second meaning, i.e. in the context of decentralization of state power and municipal reform.

It is worth adding that the authors ignore the fact that the documents of the Council of Europe bodies also often refer to the principle of subsidiarity.

It is most often (statistically) mentioned in the context of the functioning of the European Court of Human Rights.

For example, in its latest decisions regarding Ukraine, the ECtHR mentioned this principle as follows:

– “The court considers, bearing in mind its subsidiary role, that the legal situation of the second and third applicants was different from the situation of the first applicant organization, and they cannot claim that they had expectations...” (paragraph 59 of the Judgement of the case “Transcarpathian Regional Union of Consumer Societies and Others v. Ukraine”);

– “The court understands the subsidiary nature of its role and recognizes that it should be careful when assuming the role of a court of first instance when deciding factual issues, if it is not inevitably required by the circumstances of a particular case. Nevertheless, he must conduct a “particularly thorough

analysis”...” (paragraph 121 of the Judgement of the case “Lukashov v. Ukraine”);

– “... Given the subsidiary nature of the convention system, the ECtHR should not consider errors of factual or legal nature allegedly committed by a national court, except in cases and to the extent that they may violate the rights and freedoms guaranteed by the Convention², and when the assessment of national courts is clearly arbitrary...” (paragraph 30 of the Judgement of the case “Stetsov v. Ukraine”).

Less often, the principle of subsidiarity is mentioned in documents related to the functioning of such a body of the Council of Europe as the Congress of Local and Regional Councils.

In the Ukrainian literature on municipal law, the principle of subsidiarity was described quite succinctly and succinctly by P.M. Lyubchenko, noting that:

– “the essence of this principle is that the public authority should intervene only to the extent and within those limits, within which society and its group, ranging from individuals to the family, territorial communities and other larger groups, are unable to satisfy their diverse needs. Thus, in accordance with the principle of subsidiarity, it is allowed to transfer powers from a lower-level power to a higher-level power only to the extent that these powers can be better exercised at a higher level”;

– “the principle of subsidiarity is the basis of the community model of local self-government, as it actually recognizes that the distribution of powers between state power and local self-government follows the “bottom-up” scheme. The priority here remains the right of the territorial community to decide which range of issues should be left to itself, and which should be transferred to the competence of state authorities”.

Conclusion. It is very essential to pay attention to the proposal to combine the Ukrainian municipal reform and the Ukrainian attempts of the raise the effectiveness of the implementation of the ECHR’s judgements.

It should be suggested to strive for terminological unification in doctrinal literature.

First, it will facilitate interdisciplinary research.

Secondly, it will provide an opportunity to get rid of the artificial “wall off” from the experience of the EU, and will be another confirmation in favor of Ukraine’s choice of the European vector of further state development.

The perspectives of the further researches in this field are based at the two vectors: the municipal vector and the human rights’ protection vector.

Bibliography

1. Qaracayev C.Ya. Axiological Function of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 3. С. 135–138.

2. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24–27.

3. Мішина Н.В. Адміністративно-правові проблеми державного контролю. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2021. Т. 28. С. 160–165.

² Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950. – N.M.

4. Мішина Н.В. Формування бюджетів муніципальних органів (на матеріалах країн - членів Ради Європи). *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 154–160.

5. Lambert Abdelgawad Й. Dialogue and the Implementation of the European Court of Human Rights' Judgments. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 2016, # 34 (4), P. 340–363.

6. Lambert Abdelgawad Й. The Enforcement of ECtHR Judgments in Europe (Chap.19) in *The Enforcement of EU law and values, Ensuring Member States' Compliance*, ed. A. Jakab & D. Kochenov. Oxford University Press, 2017. P. 326–340.

7. Lambert Abdelgawad Й. The execution of judgments of the European Court of Human Rights, *Human rights files*. 2017. # 19, Council of Europe publishing, 2nd ed.

Summary

Mishyna N. V. Decentralization: European court of human rights' judgements implementation. – Article.

The aim of the article is to propose to combine the Ukrainian municipal reform and the Ukrainian attempts of the raise the effectiveness of the implementation of the ECHR's judgements.

The author argues that nowadays the principle of subsidiarity is quite popular in Ukrainian scientific literature. In addition, it is also a wide-spread topic for the authors of the quasi-scientific articles, which reveal the problems of the organization of public power. This provides the basis for the potential of this principle to be used to the maximum in Ukraine. Therefore, an important scientific direction is to study the content of this multifaceted principle.

A lot of Ukrainian theoreticians and practitioners deal with the problems of the decentralization, when it comes about the local level, municipal reform. These specialists mostly research and practice the municipal law and concentrate at the municipal government problems. The principle of decentralization is a 'hot' topic in the Ukrainian legal literature. As the country has the ongoing municipal reform, more or less the principle of decentralization is the rather popular topic of the research.

At the same time, a lot of Ukrainian theoreticians and practitioners pay huge attention to the problems of the implementation of the judgements of the European court of human rights (ECHR), especially lately – as in 2021 it was 25 years since Ukraine has ratified the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950.

The author suggests to strive for terminological unification in doctrinal literature.

First, it will facilitate interdisciplinary research.

Secondly, it will provide an opportunity to get rid of the artificial "wall off" from the experience of the EU, and will be another confirmation in favor of Ukraine's choice of the European vector of further state development.

The perspectives of the further researches in this field are based at the two vectors: the municipal vector and the human rights' protection vector.

Key words: international law, European law, implementation of judgments of the European Court of Human Rights, reforms and future of regional human rights mechanisms, human rights at local level, local self-government, local and regional authorities.

Анотація

Мішина Н. В. Децентралізація: виконання рішень Європейського суду з прав людини. – Стаття.

Мета статті – запропонувати поєднати українську муніципальну реформу та українські спроби підвищити ефективність виконання рішень ЄСПЛ.

Автор стверджує, що сьогодні принцип субсидіарності є досить популярним в українській науковій літературі. Крім того, це також поширена тема для авторів квазінаукових статей, які розкривають проблеми організації публічної влади. Це є основою для того, щоб потенціал цього принципу був максимально використаний в Україні. Тому важливим науковим напрямом є дослідження змісту цього багатоаспектного принципу.

Багато українських теоретиків і практиків займаються проблемами децентралізації, коли йдеться про місцевий рівень, муніципальну реформу. Ці фахівці здебільшого досліджують і практикують муніципальне право та зосереджуються на проблемах муніципального

управління. Принцип децентралізації є «гарячою» темою в українській юридичній літературі. Оскільки в країні триває муніципальна реформа, більш-менш принцип децентралізації є досить популярною темою дослідження.

Водночас багато українських теоретиків і практиків приділяють величезну увагу проблемам виконання рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), особливо останнім часом – оскільки у 2021 році виповнилося 25 років з моменту ратифікації Україною Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Автор пропонує прагнути термінологічної уніфікації в доктринальній літературі.

По-перше, це сприятиме міждисциплінарним дослідженням.

По-друге, це дасть можливість позбутися штучного «відгородження» від досвіду ЄС і стане ще одним підтвердженням на користь обрання Україною європейського вектору подальшого державного розвитку.

Перспективи подальших досліджень у цій галузі базуються на двох векторах: муніципальному та правозахисному.

Ключові слова: міжнародне право, європейське право, імплементація рішень Європейського суду з прав людини, реформування та майбутнє регіональних правозахисних механізмів, права людини на місцевому рівні, місцеве самоврядування, місцева та регіональна влада.

УДК 342.5.071

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v32.2023.12>*А. А. Настюк*

ПОЛІТИКА ТРАНСФЕРУ КНЯЖОЇ ВЛАДИ В ДОХРИСТИЯНСЬКИЙ ПЕРІОД ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДИНАМІКУ СТАНОВЛЕННЯ КНЯЖИХ РОДІВ

Постановка проблеми. Розглядаючи історію розвитку інститутів управління Київської Русі, ми не в повній мірі приділяємо увагу саме язичницькому періоду становлення нашої державності. Слід розуміти, що стандарти християнського княжого правління відрізнялись від язичницьких традицій княжої влади. Досліджуючи даний період ми зіткнулись з проблемою об'єктивності літописних джерел. Літописці, будучи священиками християнами, пишучи літописи ставили за мету не передачу об'єктивної неупередженої дійсності, а задоволення княжих замовлень та пропаганду християнської церкви. Ми маємо розуміти, що язичництво наклало певні характерні правила щодо передачі княжої влади і правил взаємодії князів між собою. Детальне вивчення системи передачі влади та причинно-наслідковий зв'язок з кількістю княжих родів і родових ліній дасть нам краще зрозуміти традиції державного будівництва і фактори їх докорінної зміни з прийняттям християнства.

Оцінка стану наукового дослідження. Вивченням княжих родів та умовами передачі княжої влади в язичницький період займались такі видатні вчені як Татишев В.М., Дяконов М.О., Грушевський М.С., Брайчевський М.Ю., Греков Б.Д., Рибаків Б.О., Войтович Б.О., Толочко П.П., Шевченко О.О., Шевченко А.Є., Кудін С.М та інші.

Метою даного дослідження є здійснення аналізу на базі літописних джерел щодо обставин передачі влади між князями та виділення характерних рис даного процесу в контексті саме язичницького періоду Київської Русі. Розгляд динаміки розвитку кількісного складу княжих родів Русі через виявлення характерних ознак кожного з поколінь. Дослідження внутрішньої та зовнішньої політики взаємовідносин між княжими родами.

Виклад основного матеріалу. Псковський другий літопис описує «А князи въ то лета бязу на Руской земли: то Варяговъ 5 князей, первому имя Скалдъ, а другому Диръ, а третіму Рюрикъ, а четвертому Синеусъ, а пятому Труваль, а шестому Олегъ, а сьдьмому, Игорьъ, а осмому Святославъ а 9-му Ярополкъ, а десятому Олегъ, 11 Володимиръ, иже крести всю Рускую землю [1, с. 2].

Літописець вказав на одинадцять князів, які правили Руссю до її загального хрещення, коли християнство стало державною всезагальною релігією. Саме ці князі закладали фундамент державності на півночі та півдні Русі, що з часом привело до об'єднання їх в єдину державу – з центром у Києві. Частина князів із зазначеного вище списку прийняла християнство. Це Аскольд та Володимир і, можливо, Ярополк Святославович [2, с. 253–268]. Але тільки Володимиру вдалося успішно, на відміну від Аскольда, проводити політику християнізації не втрачаючи стабільності управління князівської влади.

Аналізуючи дані зі списку князів, які надав літописець спочатку в язичницький період на території Русі діяло два осередки влади. На півдні правили брати Аскольд та Дір, а на півночі – брати Рюрик, Сінеус та Тувор [3, с. 11–12].

З цих даних ми можемо зробити наступні висновки, що осередками влади були два роди, умовно назвемо їх Північним та Південним. Північний рід ділився на три лінії, південний – на дві лінії. В цілому у цей історичний період Русь могла в перспективі отримати п'ять княжих ліній.

Розглянемо причини втрати влади Південним осередком до якого входили Аскольд та Дір, що правили на Півдні в Києві. До цієї групи ми віднесли не тільки вище названих князів, але й сина Аскольда, про якого згадує Патріарший літопис. Ім'я сина Аскольда в літописних джерелах не вказано. Літопис повідомляє, що він був убитий в болгарській землі [4, с. 9].

При протистоянні з Олегом, який захопив владу на Півночі, Південний осередок влади був повністю знищений [5, с. 10].

Аскольд і Дір, згідно даним польського історика Длугоша, були законними Київськими князями і правили по праву не сили, а крові [6, с. 138–139].

Слід зазначити для об'єктивності дослідження, що згідно з Повістю временних літ Рюрик був запрошений на князювання у 862 році, і саме з ним нібито прибули бояри – Аскольд та Дір і, фактично, вони виступили підлеглими Рюрика [5, с. 8–9].

Згідно візантійських джерел у 860 році Аскольд здійснив напад на Константинополь [7, с. 28]. Похід, здійснений Аскольдом, був невдалий і результатом стало те, що Аскольд хрестився сам та хрестив своїх людей. Саме зміна релігії призвела до підриву авторитету князівської влади у киян.

За аналізом вище вказаних даних Аскольд ще за два роки до запрошення Рюрика здійснив військовий похід на Візантію і його результатом стала спроба розпочати процес християнізації Русі.

Псковський літопис назвав Аскольда і Діра не боярами, а князями і в списку поставив їх вище Рюрика, який був тільки третім із перерахованих князів. Ми можемо припустити, що список був не по старшинству, але чомусь молодші брати Рюрика були не перед ним, а після нього. Отже список відповідав саме ієрархічній класифікації.

Звернемо увагу і на те, що подача інформації літописцем має характер ідеологічної заангажованості. Вбивство двох автохтонних князів чужинцем Олегом виставило би останнього розбійником-узурпатором. А ось вбивство

двох варяг, не княжого роду, які були колишніми людьми Рюрика і які безправно сіли в Києві – це вже виглядає як встановлення легітимної влади. Рюриковичі були не зацікавлені в наданні інформації у літописі, що могло поставити під сумнів законність прав Ігоря на Київський стіл. Саме цим можна пояснити розбіжність в іноземних та вітчизняних джерелах. Церкві теж було не вигідно виставляти правлячу династію, яка продовжила християнізацію на Русі, як розбійників-узурпаторів, кидаючи тінь на їхню легітимність. Відомі за літописами представники княжого роду першої групи були всі троє вбиті.

Ми вважаємо, що Аскольд та Дір були місцеві князі, на що вказували наступні фактори. На відміну від північних запрошених князів у Аскольда, коли народився син, його брат не помер. В джерелах немає жодних фактів їхнього внутрішнього протистояння. Аскольд, маючи свого сина спадкоємця не розправився із своїм братом, щоб той не міг нашкодити своєму племіннику, коли Аскольд помре. Ці ознаки вказують на формування стабільної системи трансферу влади. Створення чіткої системи передачі влади потребує певного часу за який і має сформуватись дана система. Щодо системи спадкування то у них могла скластись лествінична система, де після смерті Аскольда владу мав успадкувати Дір. Можливо, майбутня система спадкування влади у Київській Русі і була запозичена Рюриковичами після християнізації країни. Тому Діру не потрібно було вбивати свого племінника, щоб взяти всю повноту влади в «свої руки». Але в такому випадку рід мав суттєво розростися, чого не сталося. А це, в свою чергу, є ознакою того, що лествінична система в Києві не діяла. Ми схиляємося до думки, що Діру, як молодшому брату взагалі заборонялося мати дітей, тому про їх існування і немає ніяких свідчень у літописних джерелах.

На півдні Русі склались чіткі правила передачі влади від батька до сина, і Дір не міг законно успадкувати владу. Стабільна система спадкування влади зменшує ризик відкритого воєнного протистояння із вбивством претендентів. Можливо, це був час коли відбувався перехід від лінійного спадкування до лествіничного або спадкування від батька до сина. Не слід виключати і довірливі відносини, що склались між Аскольдом та Діром і їхній випадок мирного співіснування є скоріше винятком чим правилом.

Якщо ми проаналізуємо державну політику Аскольда та Діра, то вона зводилась до зовнішньої агресії. Патріарх Фотій вказав, що руси підкорили всіх сусідів. Також патріарх Фотій описав похід русів на Константинополь. Війна Аскольда з Візантією згадується і в літописних джерелах [8, с. 31–32]. Аскольд здійснив похід на північ, розоривши полоцькі землі, та переміг кривичів. Слід зазначити і взяття під контроль Смоленська. Так як в свій час Олегу при поході на Київ довелося брати Смоленськ, то це вказує на те, що місто було під контролем Аскольда [4, с. 9, 15]. Смоленськ, згідно літописів, знаходився на землях кривичі, а останні запросили на князювання Рюрика з братами.

Смерть сина Аскольда в Болгарії теж вказує на реалізацію його зовнішньо-політичних планів за кордоном. Аскольд вів війни і з печенігами [4, с. 9].

Аскольд здійснив похід на Полоцьку землю і розорив її. Слід зазначити, що Полоцька земля була в сфері впливу Рюрика з братами.

Аскольд та Дір згідно Тверському літопису воювали з древлянами та уличами [9, с. 32].

Стабільність у внутрішній політиці за рахунок відсутності протиріч між братами сприяла активізації зовнішньої політики. Ресурси Півдня були направлені на розширення свого зовнішнього впливу. Русь намагалась провести християнізацію країни, що теж вказує на сильні позиції влади князя.

Але князь переоцінив свої можливості. Спочатку втратив свого сина, якого вбили за кордоном при не визначених обставинах. В протистоянні з Рюриком спочатку отримав перевагу і зміг розорити Полоцьку землю та захопити частину землі кривичів разом із Смоленськом. Але коли Рюрика замінив Олег, ситуація різко змінилася не на користь Аскольда з Діром і Олегу вдалося вбити братів, не залишили нащадків даного роду. Родові лінії Кийовичів були повністю знищені в боротьбі за владу з Рюриками, інтереси яких в даний час представляв Олег. Олегу не потрібні були законні правителі Києва, так як він сам хотів сісти у зазначеному місті і тому вони були йому не потрібні. Це призвело до монополізації влади Олегом в одних руках. Фізичне вбивство Аскольда та Діра аргументувалось не княжим їх походженням і не законністю володіння ними Києвом. Чомусь на думку Олега саме Ігор як нащадок Новгородського князя Рюрика, який до речі ніколи не був Київським князем, мав правити Києвом. Олег розпочав війну і фізично знищив Південний осередок влади, замінивши його на Північний. Хоча насправді реальна влада була отримана не Ігорем, а саме Олегом.

В Північного осередку влади першими, хто позбувся влади та життя були брати Рюрика – Тувор і Сінеус у 865 році [4, с. 9]. Василь Татішев в своїй роботі у другому томі вказував на 864 рік на основі інших літописних джерел [10, с. 12]. Літописи не повідомляють причини смерті братів, але у нас є підстави припустити, що вони померли насильницьким шляхом.

Перше на що ми звернули увагу це те, що брати вмерли в один рік, княжачи на великій відстані один від одного. Так як літописці вказали, що нащадків вони не залишили, то ми можемо прийти до висновків, що ті були молодими.

Друга обставина розкрита в Патріаршому літописі, де було вказано, що у Рюрика в рік смерті його братів родився первісток [4, с. 9].

За цікавим збігом обставин в той самий рік, коли у Рюрика родився син Ігор, двох молодших братів Рюрика, які теоретично в майбутньому могли загрожувати правлінню Ігоря, не стало.

Літописи не повідомляють про епідемії цього року. Мало того, вони князували в двох різних містах: Ізборськ і Білоозеро [5, с. 9–8]. Але чи могли піти на вбивство близькі родичі? Слід звернути увагу на те, що діти Святослава Ігоровича вбивали один одного. поки в Київській Русі не залишився один претендент [11, с. 145, 163]. Діти Володимира Святославовича теж зводили рахунки, в результаті чого залишився при владі серед братів тільки Ярослав Мудрий [12, с. 248–277].

Дядьки Ігоря після смерті свого старшого брата могли забрати в Ігоря не тільки владу, але й життя. Але цього не сталося, так як вони рано померли, не залишивши по собі спадкоємців. Дві конкуруючі родинні лінії зникли безслідно, надавши нащадкам Рюрика повну монополію на владу на Півночі.

Для об'єктивності слід зазначити, що цього року Аскольд розорив полоцькі землі [4, с. 9]. Полоцьк, згідно літописних даних, був під контролем брата Рюрика [13, с. 236]. Можна також припустити, що брати Рюрика загинули в цій сутичці, адже ці події сталися в один рік. Але літопис ніяк не пов'язав війну в Полоцьку і смерть братів. Слід зауважити на структуру викладу матеріалу. Її ми можемо розділити на чотири частини. В першій частині літописець повідомляє про смерть братів Рюрика і, що він один став князувати. Друга частина вказує про роздачу Рюриком своїм мужам міст: Полоцьк, Білоозеро та Ростов. Третя частина надає інформацію про народження у Рюрика сина. І четверта частина вказує про розорення полоцької землі Рюриком [4, с. 9].

За вище вказаною хронологією подій, коли Аскольд вторгся в землі полочан, Сінеус та Трувор були мертві, а у Рюрика уже народився син. І він встиг приборати землі братів до своїх рук. Ймовірно саме смерть братів і спровокувала напад Аскольда на Рюрика, який хотів скористатися ослабленням позиції Рюрика після смерті братів. Можливо Аскольд побачив причино-наслідковий зв'язок – вагітність жінки Рюрика, смерть свого сина у 864 році в Болгарії, народження сина Рюрика і смерть Сінеуса та Трувора, захоплення Рюриком влади у землях мертвих братів [4, с. 9], [13, с. 235–236]. Аскольд міг запідозрити, що Рюрик став розчищати шлях для свого сина, знищуючи конкурентів, де не тільки дядьки але й син Аскольда були конкурентами для Ігоря в майбутньому. Не слід виключати і те, що літописці побоюлись назвати засновника династії Рюрика братовбивцем. Для язичників вбивство князем брата, ймовірно, не викликало несприйняття в той час як для християнства це був страшний гріх, що за Біблією скоїв Каїн, вбивши свого брата Авеля. Літописи писались під патронатом церкви та під контролем князів. Навряд чи князі та церква хотіли виставити засновника династії Рюрика братовбивцею. Тому ми вважаємо, що брати Рюрика були вбиті.

Після смерті братів Рюрик монополізував свою владу на Півночі. Ніхто із родичів не міг претендувати на владу крім його сина. Але чи отримав Ігор владу від Рюрика? Літопис вказує на те, що Рюрик перед смертю передав княжіння своє і малолітнього сина Ігоря Олегу. Згідно Патріаршого літописа князь Ігор народився у 865 році, а Рюрик, згідно Устюжського літописа, помер у 879 році [4, с. 9], [14, с. 18]. Згідно розрахунку, Ігорю на момент смерті батька мало виповнитись 14 років.

У 882 році Олег захопив Київ і, як було вказано вище, вбивство князів Аскольда та Діра пояснив тим, що вони нібито не княжого роду. Олег аргументував легітимність своїх дій саме тим, що Ігор на відміну від Аскольда є княжого роду – так як він був сином Рюрика [15, с. 7]. Виникає питання: чому Олег, захопивши владу, нібито для законного князя, сам став князувати?

Літопис пояснює це тим, що Ігор був малолітньою дитиною. Він народився у 865 році, а Київ був захоплений у 882 році. На момент захоплення міста йому мало виповнитися сімнадцять років. В 907 році воюючи з Візантією і по результаті війни заключаючи договір, Олег заключав його від свого імені, а не від імені Ігоря, якому вже мало б бути 42 роки [12, с. 65–66]. У 911 році Олег вирішив піти далі, і в новому договорі з Візантією оголошував себе Великим Князем руським, Ігорю в цей час виповнилось 46 років [15, с. 11]. Ці події вказують на те, що вік Ігоря не мав значення в отриманні ним влади. Все залежало від того, коли мав померти Олег. Ці події вказують на те, що Олег використовував владу для себе, а Ігор був необхідний для її легітимності. Олег не був княжого роду, а тому не мав права княжити. Вбиваючи Аскольда і Діра, він пред'являв права на Київ не від свого імені, а від імені Ігоря [16, с. 270].

Рюрик не міг передати княжіння Олегу, так як воно базувалось на праві крові і праві запрошення. Олег отримав владу на Півночі тоді коли помер Рюрик. Між Олегом та його владою на Півночі стояв саме Рюрик. Ми припускаємо, що Рюрик був вбитий Олегом, а Ігор став його заручником. Ось чому Рюрик не зміг передати владу своєму синові. Він став жертвою змови за якою стояв Олег. Олегу потрібний був тільки Ігор від імені якого Олег і здійснював управління північними, а з часом і південними землями. Цим можна пояснити те, чому Олег перебрався з Півночі на Південь. Він боявся помсти за вбивство Рюрика і того, що Ігор з часом зможе там знайти прихильників, так як місцеві запросили на князування до себе не Олега, а Рюрика. Що цікаво, так це те, що під час походу Олега на Константинополь 907 року Ігоря залишили в Києві. В даному поході брали участь словени, кривичі, які в свій час запросили на князування Рюрика [17, с. 19]. Для цих племен саме Ігор був законний князь, а не Олег. Ймовірно, Олег побоювся, що словени і кривичі спробують відбити Ігоря.

Олег, отримавши після смерті Рюрика владу, захопив Смоленськ, Любич, Київ разом із землями полян, древлянську землю, сіверянську землю та землі радимичів. Воював Олег з тіверцями і сулянами [17, с. 17–18]. Фактично не Рюрики об'єднали Північ та Південь. Це здійснив узурпатор Олег з невідомого нікому роду.

З 860 по 882 рік всі п'ять князів про яких згадує Псковський літопис, а якщо врахувати сина Аскольда, то шість були вбиті або вмерли при незрозумілих обставинах, які дають можливість припустити їхню насильницьку смерть [1, с. 2], [4, с. 9–15]. Рід продовжити зміг тільки нащадок Рюрика Ігор. Перераховані князі могли на момент 882 року теоретично заснувати п'ять своїх династичних ліній. Але чотири лінії були перервані і не залишили нащадків. Літопис не згадує про дітей Діра Трувора, Сільнеуса. Тільки є згадки про сина Аскольда і сина Рюрика. Тільки лідери родів мали своїх спадкоємців, про дітей їхніх братів навіть не згадується. Дивно, що діти є тільки в лідерів союзу і тільки по одній дитині. Не слід виключати і того, що діти у молодших братів були і їх могли вбити одразу після смерті батьків.

Про Олега теж немає згадок, що у нього був хоча б один син. Можливо все ж діяло правило спадкування, яке не дозволяло молодшим братам

мати дітей, а головам родів дозволялось мати тільки одного сина. Але в Аскольда був брат Дір, а в Рюрика теж було двоє братів, тому дане судження не відповідає дійсності. Можливо старший брат міг мати декількох дітей, але тільки старший мав право на продовження роду. Це, в свою чергу, пояснює чому в язичницький період у князів не було двоюрідних братів по чоловічій лінії. Ми не виключаємо і варіанту, що в молодших братів були діти, просто їх не згадали в літописних джерелах. Син Аскольда згадується тільки в Никонівському літописі і нам не відомо як його було звати [4, с. 9]. Якби не це джерело, нам би взагалі про нього нічого не було відомо. Отже не виключено, що всі перераховані нами князі могли мати дітей, але вони не вижили в боротьбі за владу. Це наводить на думку, що Кийовичі ввели чіткі правила, обмеживши право на нащадків у молодших братів. Адже, якщо вірити Длугошу, Кийовичі пішли від Кия, то до періоду, що нами вивчається не могло залишитись від роду тільки два брати. Лише постійні вбивства родичів або чіткі обмеження на кількість членів роду могли пояснити, що у Кийовичів був такий малий рід. Літописи писала церква і вона згадала першого князя християнина Аскольда і засновника роду Рюриків, так як від нього пішли князі, які правили в Київській Русі. Далі згадувались тільки Великі князі, а всі інші епізодично або взагалі не згадувались.

Перейдемо до причин смерті Олега. Олег, заключаючи договір 911 року з Візантією оголосив себе Великим Князем Руським [18, с. 37]. Фактично, узурпатор оголосив себе на офіційному рівні законним правителем Русі і санкціонував появу нової династії, але після цієї події, якщо довіряти літописним джерелам, помер від яду змії. [17, с. 23]. За другою версією князь загинув у військовому поході. Поява нової династії не влаштувала впливові руські еліти і тому князь Олег мусив померти, і за минулою традицією не залишити нащадків. Представник роду Рюриків тільки у 913 році зміг вперше стати князем як Північної так і Південної Русі [15, с. 14]. З 879 по 912 рік, тобто 33 роки Руссю керував Олег, який в кінці свого правління спробував владу перевести з де-факто в де-юре і стати офіційним правителем, але після цього був вбитий. Ще одна у нашому випадку п'ята княжа лінія із перерахованих вище перервалася і тільки Рюрикович Ігор залишився при владі на яку могли претендувати тільки його нащадки. За збігом дивних обставин у Ігоря як і у його батька був тільки один спадкоємець – син Святослав. Ігор теж загинув у боротьбі за владу. Його смерть сталася теж одразу після підписання договору з Візантією 944 року як і смерть Олега, який підписав договір 911 року. Князь Ігор був вбитий при збиранні данини древлянським князем Малом, який хотів одружитись на княгині Ользі, і тим самим взяти владу на Русі. Але це закінчилось його поразкою. Древляни перші із слов'янських племен, які не лише відстоювали свою незалежність від Києва, а спробували посадити на княжий стіл у Києві свого автохтонного князя, а не чужинця, як це зробили північні князі. Слід зазначити, що протистояння древлян з Ігорем розпочалося одразу як він тільки прийшов до влади і мало дві спроби. Перша спроба була ціленаправлена і метою її була незалежність від Києва. Ця спроба закінчилась поразкою і для древлян як покарання збільшенням

сплати данини. Друга спроба нібито за даними літописів була стихійною і мала випадковий характер. Але саме тоді древлянам вдалось вбити князя разом з частиною його дружини, а пізніше здійснити через шлюб спробу захоплення влади в Києві. Цей план зазнав поразки, а древлянська земля була жорстоко покорена. Як бачимо древляни, коли вступили в боротьбу і їм в руки попав князь Ігор, його ритуально вбили, розірвавши деревами [12, с. 214].

Полонених князів не щадили і їх вбивство вважалось виправданим. Але слід зазначити, що древляни вбивству князя надали релігійний колорит, розірвавши його деревами, що, ймовірно, символізувало принесення його в жертву.

Після смерті Ігоря влада перейшла до його сина Святослава, але державою керувала княгиня Ольга [19, с. 446]. Є думка, що Святослав здійснив переворот і усунув від управління матір. Але Ольга як і далі залишалась в Києві в той час як Святослав був у військових походах.

Святослав за своїм образом нагадує Річарда Плантагенета, який мало цікавився внутрішніми справами країни і постійно воював. У їхніх матерів теж було багато схожих рис. Правління Святослава в питаннях розвитку династії Рюриків було унікальним. Князь після спроби перенести столицю з Києва в Болгарію та поразки у війні з Візантією у 971 році за результатами війни підписав договір і загинув від печенігів, коли повертався до Києва [19, с. 32–33].

Після смерті Святослава залишилось три сина Три можливі гілки роду Рюриковичів могли сформуватись в цей період. Виникло три центра управління влади. Перший Київ, де сидів старший син Ярополк Святославович. Другий центр був у древлянській землі. Його очолював Олег Святославович. Третій центр знаходився в Новгороді, де сидів Володимир Святославович. Ці центри були сформовані Святославом Ігоровичем і співіснували мирно, поки Святослав не загинув [16, с. 291–292].

Після смерті Святослава відбулось дві війни між братами. Перша між Олегом, якого підтримали древляни та Ярополком, за якого виступив Київ. Ярополк із-за прикордонного конфлікту, в якому був вбитий Лют син Свенельда, пішов на брата війною. В результаті конфлікту Олег Святославович загинув 977 року [16, с. 37].

Другий конфлікт відбувся між Ярополком та Володимиром князем Новгородським. В даному конфлікті зіткнулись інтереси Київської та Новгородської землі, які підтримували своїх князів в боротьбі за владу. В результаті конфлікту Київ був захоплений Володимиром, а Ярополка Святославовича було убито в 980 році під час перемовин за наказом брата [10, с. 57–60].

Що цікаво Володимир, воюючи з братом Ярополком, мотивував цю війну як встановлення справедливості за смерть брата Олега, який загинув під час відступу військ, коли його кінь разом із князем упав у рів [4, с. 56–57]. Коли Ярополк дізнався, що Олег загинув, то почав плакати і звинуватив Свенельда у тому, що брат загинув із-за його підбурювань. З цих подій можна прийти до висновку, що Ярополк не мав наміру вбити свого брата, а тільки хотів змусити його підкоритись старшому в роду. Але коли Ярополк опинився в руках Володимира, то останній наказав варягам убити

свого брата, що вони і зробили. Вбивство Ярополка не було випадковим і носило умисний характер. Чи можна кваліфікувати вбивство Ярополка Володимиром як кровну помсту за смерть Олега? В Руській правді вказано, що мстити мають близькі родичі, а варяги, які вбили князя, не були в родинних відносинах. Це якщо даний закон Руської правди діяв за принципом звичаю в зазначений історичний час. За договорами 911 між Руссю і Візантією дозволялося забрати життя за життя [21, с. 22, 27].

Володимир помер в результаті хвороби. Але слід взяти до уваги, що він перебував в конфлікті із своїм сином Новгородським князем Ярославом Володимировичем із-за крадіжки двох тисяч гривень, які Ярослав мав заплатити в Київ своєму батькові. Володимир уже готувався до військового походу проти сина але хвороба, а пізніше смерть не дала реалізувати поставлену мету [13, с. 261].

Крім конфлікту з Ярославом у Володимира був конфлікт із наступним своїм сином Святополком, який разом із своєю дружиною польською принцесою спробував організувати замах на свого батька Володимира. Але замах провалився і Святополк був ізольований батьком [18, с. 95]. Смерть Володимира теж могла мати насильницький характер, оскільки уже була спроба його вбивства. Нам відомо принаймні про одну спробу Святополка вбити свого батька. В даній змові був замішений духівник польської принцеси, який представляв інтереси Риму. Можливо Святополк пообіцяв підтримати Рим, а не Константинополь в питанні подальшої організації Руської церкви. Перед походом на Київ Володимир розправився з полоцьким князем Рогвольдом, вбивши його та синів. Дочку Рогвольда ж зробив дружиною і пізніше літопис повідомляє, що після вбивства Ярополка Володимир забрав його дружину і вона народила Святополка, який міг бути сином не Володимира, а Ярополка [5, с. 32–33].

Що об'єднує князів перерахованих у Псковському літописі? Вони активно знищували свої конкурентів. За виключенням Аскольда та Діра в усіх інших складалась ситуація, що їхні родичі або помирили при незрозумілих обставинах або їх відкрито вбивали. На момент протистояння Півдня і Півночі було два княжих роди і п'ять гілок: дві на Півдні з трьома представниками і три на Півночі теж з трьома представниками. З 862 року по 882 рік дві гілки на Півдні були повністю знищені. Північна гілка запрошених князів швидко втратила дві гілки, а в третій Рюрик теж помер, а його син опинився під контролем узурпатора Олега, який спробував створити новий княжий рід, але був вбитий, як і його попередники. З 864 року по 912 рік із шести відомих князів тільки у Рюрика та Аскольда було по одному сину, останній з яких теж помер в Болгарії. Ігор теж як і Аскольд та Рюрик залишив тільки одного спадкоємця. У 944 році із трьох родів залишився тільки один рід з однією княжою гілкою і одним представником Святославом Ігоровичем. Після насильницької смерті рід Рюриків знову отримав як при Рюрику три княжих лінії. Але після боротьби за владу дві гілки були знищені братами і знову у 980 році залишилась одна княжа гілка з одним представником. Сто вісімнадцять років від запрошення Рюрика до вокняжіння в Києві Володимира Святославовича Рюрики зберігали політику збереження єдиної княжої лінії з одним представником.

Коли у спадкоємця були брати, то вони вмирали поки не залишався один. Немає згадок, що в цей період у братів князя могли бути діти. Своїх спадкоємців не мали Дір, Трувор, Сільнеус, Олег Святославович, Володимир до повстання проти Ярополка. З Ярополком ситуація не визначена, оскільки літописець підозрював, що у нього народився син. Можна припустити, що в Ярополка після смерті народився син Святополк, але Володимир вважав його саме своїм сином. Ми прослідковуємо тенденцію, що до правління Святослава Ігоровича у спадкоємців був тільки один син [4, с. 9–40]. Прикладом є Рюрик, Аскольд та Ігор. Якщо у князя згідно літопису народжувались крім спадкоємця ще діти, то вони знищувались. Ми вважаємо, що не було правила, щоб спадкоємець був тільки один. У батька Аскольда було два сина. У батька Рюрика було три сина. У Святослава було теж три сина. А ось те, що брати на відміну від старшого брата не могли мати своїх дітей можна пояснити тим, що це було зроблено з ціллю не дробити рід. Із-за цього правила зберігалась тільки одна лінія, так як другим не дозволялось з'являтися.

Висновок. З 882 по 988 рік за владу в Київській Русі боролись три княжих роди. Північний рід запрошених князів та київські Кийовичі, які правили по праву крові. Олег отримав статус князя через узурпування Київського княжого столу. На теренах майбутньої Київської Русі була можливість заснувати шість княжих ліній, але залишилася тільки одна лінія з одним представником. Всі інші були вбиті конкурентами в боротьбі за владу чи померли при підозрілих обставинах. Два наступних покоління княжого роду не розширювалися, а були суто представлені одним князем. Ні в Ігоря, ні в Святослава не було братів. Ці покоління теж були убиті. Четверте покоління Святославовичів було представлене трьома дітьми, які почали боротись між собою за владу поки не залишився один Володимир. Характерною рисою даного історичного періоду було те, що у князів не було двоюрідних братів і ні один не помер від старості. Олег, Ігор і Святослав померли одразу після заключення договору з Візантією. Судячи по динаміці насильницьких дій по відношенню до князя, в язичницькому звичаєвому праві не осуджувалося вбивство князя у конкурентній боротьбі за владу як із чужим родом, так і своїм. Право на спадкоємців було тільки у старшого брата, а інші брати жили бездітними. Ймовірно молодших братів залишали, щоб рід не обірвався, якщо старший брат був безплідний. Жінки знищених родів забиралися переможцями у свій рід, дорослі сини знищувалися. Князі могли вбивати своїх родичів, мотивуючи це кровною помстою. Князі, які попадали в руки своїм опонентам знищувалися. Виключенням є Віщий Олег, який не вбив Ігоря Рюриковича. Але є підозра, що за отруєнням Олега стояв саме Ігор. Постать Олега розірвала неперервність династичного володарювання Рюриків на Русі. Слід зазначити, що не Рюрик та його син були першими князями Київської Русі, а Олег, що заснував новий княжий рід, який на ньому ж і обірвався. Конкуренти знищувалися заради встановлення в країні єдиноцентризму, що відповідало язичницькій концепції володарювання. Родинні зв'язки мало що означали для збереження спокою та розвитку країни. Це, в свою чергу, зменшувало внутрішні конфлікти в Київській Русі і направляло діяльність

князів на зовнішнє розширення кордонів і збагачення через торгівлю та данину державі. Для досягнення цієї мети знищувались усі конкуренти як рідні, так і чужі.

Література

1. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Псковские Софиевские летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1851. Т. 5. 275 с.
2. Шевченко А.Є., Кудін С.В. Становлення та розвиток влади в Київській Русі в IX–XII ст. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 468с.
3. Летопись по Ипатскому списку. Исдание Археографической комиссії. Санктпетербургъ: Печатная В. Головина, 1871. 616 с.
4. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Патриаршая или Никоновская летопись. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1862. Т. 9. 256 с.
5. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Лаврентьевская и Тронцкая летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1846. Т. 1. 267 с.
6. Брайчевський М.Ю. Коли і як виник Київ. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 164 с.
7. Володимир Головченко, Віктор Матвієнко Дипломатична історія України : підручн. Київ : Ніка-Центр, 2018. 420 с.
8. М.Ф. Котляр. Початки Русі. Довкола 862-го року. Український історичний журнал. 2012. № 2. С. 28–41.
9. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Летописный сборникъ именуемый Тверской летописью. Санктпетербург: Типография Леонида Демиса, 1863. Т. 15. 504 с.
10. Татищев В.Н. Исторія Российская с самых древнихъ временъ. Москва: Напечатано при Императорскомъ Московскомъ Уневеситете, 1773. Т. 2. 732 с.
11. Брайчевський М.Ю. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. Київ: Видавництво імені Олени Теліги. 2004. 1536 с.
12. Войтович Л. В. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
13. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Ипатьевская летопись. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1843. Т. 2. 377 с.
14. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Устюжские и Вологодские летописи XVI–XVIII в. Ленинград: «Наука» 1982. Т. 37. 228 с.
15. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Типографская летопись. Петроградъ: 2-я Государственная типография. Галерная 1, 1921. Т. 24. 272 с.
16. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Летопись по воскресенскому списку. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1856. Т. 7. 347с.
17. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Радзивилловская летопись. Ленинград: Наука, 1989. Т. 38. 177 с.
18. Грушевський М.Ю. Віймки з жерел до історії України-Руси : до половини XI віка Львів: Накладом авт, 1895. 122 с.
19. Грушевський М.Ю. Історія України-Руси. Нью Йорк: «Книгоспілка». 1954. Т. 1. 648 с.
20. Микола Аркас. Історія України-Руси. Краків: «Накладом Ольги Аркасової». 1912. Друге видання. 424 с.
21. Гавриленко О.А. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право». Х: ХНУ імені Н. Каразіна, 2015. 309 с.

Анотація

Настюк А. А. Політика трансферу княжої влади в дохристиянський період та її вплив на динаміку становлення княжих родів Північної та Південної Русі. – Стаття.

Метою нашого дослідження є розкриття причин та правил передачі влади від одного князя до іншого та як дані правила впливали на кількісний показник княжих гілок роду. Для досягнення цієї мети ми проаналізували літописні дані щодо трансферу влади від Аскольда до прийняття християнства Володимиром Святославовичем. Не дивлячись, що в рамках зазначеної хронології правила князі, які раніше за Володимира прийняли християнство, ми вважаємо цей період саме язичницьким із-за домінації язичницьких вірувань в цей час

і відсутності державної політики щодо його викорінення.

Вивчаючи даний період ми з'ясували, що з 862 по 812 рік на території майбутньої Київської Русі домінували три княжих роди, зарошені північними племенами брати, які ділились на три гілки одного роду. Дослідження виявило, що з першого покоління, хто перестав існувати був Північний рід. Спочатку в один рік померли Сільнеус і Трувор. Проведений аналіз цих подій вказав, що вони були вбиті своїм братом Рюриком, одразу, як у того народився син. Сам Рюрик став жертвою свого воєводи Олега. Другим родом виступали Кийовичі, які мали дві гілки роду. Олег, в свою чергу, офіційно проголосив себе у 812 році Великим Князем Руським, що фактично означало заснування нового правлячого дому. Олег був отруєний після підписання у 912 році русько-візантійського договору.

Нами було з'ясовано, що із трьох родів, які у перспективі могли мати шість княжих гілок тільки два роди по одній гілці були представлені в другому поколінні. Вони народилися у голів родів Аскольда та Рюрика. У Аскольда син загинув не маючи спадкоємців, що призвело до зникнення роду. Аналіз другого покоління показав тенденцію зникнення не тільки конкуруючих за владу родів, але й своїх родинних гілок, що сприяло концентрації влади в одних руках. Син Рюрика Ігор теж помер насильницькою смертю в древланській землі. Напередодні смерті він як і його попередник підписав в 944 році русько-візантійський договір.

В дослідженні було з'ясовано, що третє покоління, згідно джерельних даних, мало схожі тенденції, що і друге. Воно було представлене одним родом Рюриків і мало тільки одну гілку, яка йшла від сина Ігоря Святослава, який загинув повертаючись з невеликого походу після підписання у 971 році русько-візантійського договору. Святослав, як і його батько, жив при опікуні, який управляв країною.

Наступне наше досліджуване стосувалось Четвертого покоління князів, що було представлено дітьми Святослава і могло розвинути в три княжі родинні гілки, але вони вступили в боротьбу один з одним, в результаті якої Ярополк обірвав життя Олега і сам був вбитий на перемовинах за наказом брата Володимира.

В дослідженні ми прослідкували наступні тенденції: князі навіть в масштабах свого роду не могли співіснувати і рано чи пізно залишався тільки один представник. Це досягалось знищенням конкурентів або заборону молодших братів мати своїх дітей, адже нам з джерел невідомо ні про одного двоюрідного брата по чоловічій лінії у князя в цей період. Наступне на що ми звернули увагу, що ні один із князів до прийняття християнства не помер від старості, а всі вони були вбиті або вмерли при дивних обставинах, що закладає підозру про їх насильницьку смерть. Основною підставою приходу до влади князя була насильницька смерть його попередника. Знищення своїх конкурентів, навіть коли вони були близькими родичами, допускалось за язичницькими княжим правом і вважалось легітимним.

Ключові слова: Княжа влада, Княжа політика, язичницьке княже право, трансфер влади, Великий Князь Руський, Київська Русь.

Summary

Nastyuk A. A. The Policy of Knyaz's Power Transfer in the Pre-Christian Period and Its Impact on the Royal Families Formation of Northern and Southern Rus'. – Article.

The aim of our study is to reveal the reasons and rules for the transfer of power from one knyaz to another and how these rules influenced the quantitative indicator of royal family branches. To achieve this goal, we analyzed the chronicle data on the power transfer from Askold to Volodymyr Sviatoslavovych's adoption of Christianity. Despite the fact that within this chronology there were rulers who had converted to Christianity before Volodymyr, we consider this period to be pagan because of the pagan beliefs dominance at that time and the lack of state capacity to eradicate it.

Studying this period, we found out that from 812 to 862, the territory of the future Kyivan Rus' was dominated by three families, settled with northern tribes, who were divided into three branches of the same family. The study revealed that the Northern family was the first generation to cease existing. First, Sineus and Truvor died the same year. The analysis of these events showed that they were killed by their brother Rurik, as soon as he had a son. Rurik himself became a victim of his voivode Oleg. The second family were the Kyivites, who had two branches. Oleg officially proclaimed himself as the Great Knyaz of Rus' in 812, which

actually meant the foundation of a new ruling house. Oleg was poisoned after signing the Rus'-Byzantine Treaty in 912.

We found out that of the three families that could have potentially had six royal branches, only two families with one branch each were represented in the second generation. They were born of the families' heads Askold and Rurik. Askold's son died without heirs, which led to the family's disappearance. The analysis of the second generation showed that not only the clans competing for power killed, but also their own family branches disappeared, which contributed to the power concentration in one hand. Rurik's son Igor also died on the Drevlyan's land. On the eve of his death, he, like his predecessor, signed the Rus'-Byzantine Treaty in 944.

The study found that the third generation, according to primary sources, had similar trends to the second. It was represented by one Rurik family and had only one branch, which came from the son of Igor – Sviatoslav, who died returning from an unsuccessful campaign after signing the Rus'-Byzantine Treaty in 971. Sviatoslav, like his father, lived under a regent who ruled the country.

Our next study concerned the fourth generation, represented by Sviatoslav's children, who could have developed into three family branches, but they entered into a struggle with each other, as a result of which Yaropolk murdered Oleg and was himself killed in negotiations due to the brother's order – Volodymyr.

In the study, we have traced the following trends: rulers could not coexist even on the scale of their family, and sooner or later only one representative remained. This was achieved by destroying competitors or by prohibiting younger brothers from having children of their own, because we do not know from sources about any male cousins of the knyaz during this period. The next thing we noticed is that none of the knyazs before the adoption of Christianity died of old age, and all of them were killed or died under strange circumstances, which raises the suspicion of their violent deaths. The main reason for a knyaz's rise to power was the violent death of his predecessor. The elimination of one's rivals, even when they were close relatives, was allowed under pagan royal law and was considered legitimate.

Key words: Knyaz's power, knyaz's policy, pagan royal law, transfer of power, the Great Knyaz of Rus', Kyivan Rus'.

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v32.2023.13>*Л. В. Павловська, А. Б. Романюк*

ПОНЯТТЯ МОБІНГУ ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми Приниження людської гідності працівника, на жаль, є поширеним явищем у світі. Воно негативно відбивається на його психічному та фізичному здоров'ї, порушує його право на здорові і безпечні умови праці, на гідне ставлення з боку роботодавця та інших працівників. Законом від 16 листопада 2022 року № 2759-IX чинний КЗпП України доповнено статтею 2-2, якою на законодавчому рівні визначено поняття мобінгу, тобто цькування на робочому місці, що є позитивним кроком у напрямку боротьби з цим суспільно-шкідливим явищем в сфері праці, недопущення його застосування у трудових відносинах та інтеграції України у європейське суспільство. Незважаючи на теоретичні розробки проблеми мобінгу вітчизняними науковцями, дане поняття потребує додаткового дослідження в першу чергу через законодавче закріплення та доволі розповсюджене насильство працівників на робочому місці в Україні.

Мета статті полягає в аналізі поняття мобінгу за трудовим законодавством України.

Явище мобінгу тісно пов'язане з поняттям «дискримінація», яка проявляється у порушенні прав особи за відсутності законних на те підстав, ґрунтується на завідомо негативному сприйнятті ознак, якими вона характеризується, як людина, громадянин, представник етносу і тому подібне [1, с. 100]. Відповідно дискримінація в трудовій сфері можлива внаслідок порушень трудових прав працівників, які, можливо й не в повній мірі, закріплені у ст. 2 КЗпП України. 16 листопада 2022 року законодавці внесли зміни до даної норми, доповнивши основні права працівника правом на гідне ставлення з боку роботодавця, інших працівників [2]. Слід зазначити, що обов'язок виконувати статтю 26 Європейської соціальної хартії, яка закріплює право на гідне ставлення на роботі з метою забезпечення ефективного здійснення права всіх працівників на захист їх гідності на роботі, Україна взяла на себе після ратифікації хартії 21 грудня 2006 року [3]. І лише тепер положення трудового законодавства доповнені офіційно одним із основних прав працівників. Порушення права працівників на гідне ставлення на роботі виражається через мобінг(цькування) щодо них, тобто систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність

роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність. Тобто мобінг необхідно вважати формою дискримінації, яка застосовується як психологічний терор з боку всього колективу чи його члена стосовно окремого працівника [4, с. 74].

Враховуючи законодавче визначення мобінгу, варто визначити та охарактеризувати основні ознаки цього поняття.

По-перше, це завжди систематичні (повторювані) тривалі дії або бездіяльність, тобто вчинення діяння спрямованого на приниження честі та гідності працівника два та більше разів або безперервно протягом якогось часу.

По-друге, мобінг завжди є умисним діянням, тобто особи, які вчиняють дії щодо працівника усвідомлюють їх протиправність, передбачають їх шкідливість та саме головне, бажають настання негативних наслідків для працівника. Слід зазначити, що мета цькування, є однією з головних ознак мобінгу. Так, приниження людської гідності або створення стосовно такої особи напруженої, ворожої або зневажливої атмосфери, пониження на посаді, розповсюдження неправдивої інформації, безпідставне позбавлення виплат, змушування працівника звільнитися з роботи та інші діяння є кінцевою метою мобінгу.

По-третє, зміст ст. 2-2 КЗпП України визначає суб'єктів мобінгу, якими є роботодавець, окремі працівники або група працівників трудового колективу. Залежно від сторони-агресора виділяють горизонтальний мобінг – коли тиск виявляється з боку колег працівників; вертикальним – із боку начальства [4, с. 71]. В рамках горизонтального та вертикального мобінгу виділяють босинг та булінг. Перший має місце у разі, якщо керівник шляхом зловживання владою тисне на окремого працівника або на увесь колектив. Булінг полягає у жорстокості, приниженні честі та гідності, безпідставному вказуванні на службову некомпетентність з боку окремого працівника чи трудового колективу [5, с. 90].

Важливо відрізнити мобінг від стилю управління керівника, тобто тих засобів впливу на підлеглих, які обумовлені специфікою завдань, поставлених перед підприємством, взаємовідносинами керівника з підлеглими, обсягом його посадових повноважень, особовими якостями тощо. Відповідно до ч. 3 ст. 21 КЗпП України, вимоги роботодавця щодо належного виконання працівником трудових обов'язків, зміна робочого місця, посади працівника або розміру оплати праці в порядку, встановленому законодавством, колективним або трудовим договором, не вважаються мобінгом (цькуванням). Часто стиль керівництва є суворим, авторитарним, таким, що вимагає чіткого дотримання правил на робочому місці та контролем за діями підлеглих. Однак, якщо роботодавець з'ясовує причини невідповідності результатів роботи заявленим завданням, без принижень честі та

гідності працівника, надає необхідні роз'яснення для покращення якості роботи, тоді це виключає мобінг, хоча й може створювати особистісний дискомфорт для працівника чи колективу.

Діяння, які мають ознаки мобінгу з боку роботодавця, окремих працівників чи трудового колективу можуть проявлятися через психологічний та економічний тиск, формами яких законодавець визначив наступні:

створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери (погрози, висміювання, наклепи, зневажливі зауваження, поведінка загрозливого, залякуючого, принизливого характеру та інші способи виведення працівника із психологічної рівноваги);

безпідставне негативне виокремлення працівника з колективу або його ізоляція (незапрошення на зустрічі і наради, в яких працівник, відповідно до локальних нормативних актів та організаційно-розпорядчих актів має брати участь, перешкоджання виконанню ним своєї трудової функції, недопущення працівника на робоче місце, перенесення робочого місця в непристосовані для цього виду роботи місця);

нерівність можливостей для навчання та кар'єрного росту;

нерівна оплата за працю рівної цінності, яка виконується працівниками однакової кваліфікації;

безпідставне позбавлення працівника частини виплат (премій, бонусів та інших заохочень);

необґрунтований нерівномірний розподіл роботодавцем навантаження і завдань між працівниками з однаковою кваліфікацією та продуктивністю праці, які виконують рівноцінну роботу (ч. 2 ст. 2-2 КЗпП України).

Психологічний та економічний тиск на працівника на робочому місці здійснюються з конкретно визначеною метою, зазвичай бажаною для особи, яка його вчиняє, а це зміна поглядів, прийняття рішень, дій або активна поведінка. Метою цілеспрямованого і методичного переслідування працівника роботодавцем, членами трудового колективу є примушування особи до звільнення з роботи.

Кожен працівник, стосовно якого вчиняються дії, що мають ознаки цькування на робочому місці, порушення його права на гідне ставлення на роботі має право на захист.

У системі права на захист трудових прав ключове місце належить судовому захисту, однак адміністративна форма захисту через діяльність Державної служби України з питань праці (Держпраці) також є ефективною. Тому, закон гарантує право на звернення до Держпраці та до суду щодо визнання фактів мобінгу (цькування), дискримінації, упередженого ставлення у сфері праці та їх усунення (без припинення працівником трудової діяльності на період розгляду скарги, провадження у справі), а також відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок таких дій та/або бездіяльності, на підставі судового рішення, що набрало законної сили (ст. 5-1 КЗпП України).

Тобто особа, щодо якої здійснювався мобінг на робочому місці може звернутися до Держпраці із скаргою, додавши до неї всі докази психологічного чи економічного тиску на неї (накази про преміювання, про переведення, записи розмов, електронне листування тощо) або безпосередньо

до суду. Факт цькування на робочому місці має бути підтверджений рішенням суду. Воно є підставою для притягнення винної особи до адміністративної відповідальності за систематичне застосування різних форм мобінгу до працівника (ст. 173-5 Кодексу про адміністративні правопорушення).

Законодавством також гарантується відшкодування витрат на лікування у разі ушкодження здоров'я працівника через мобінг, та моральної шкоди працівнику у разі якщо порушення його законних прав, у тому числі внаслідок дискримінації, мобінгу (цькування), факт якого підтверджено судовим рішенням, що набрало законної сили, призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя (ч. 2 ст. 173, ст. 237-1 КЗпП України). Працівникові, який вирішив звільнитися через мобінг, закон гарантує виплату вихідної допомоги у розмірі не менше тримісячного середнього заробітку за рахунок роботодавця (ст. 44 КЗпП України).

Аналіз судової практики свідчить, що нормативна прогалина у правовому регулюванні мобінгу щодо працівника на робочому місці, яка мала місце до 16 листопада 2022 року, ускладнювала факт доведення цькування при виконанні трудової функції мобінгу та відповідний захист права працівника на гідне ставлення.

Проведений у 2021 році Аналітичним центром ЮрФем аналіз судової практики свідчить, що в Україні доволі розповсюджене насильство працівників на робочому місці. Так, у період з 2011 по 2021 рр. було зафіксовано 130 судових справ де розглядалось питання про насильство на робочому місці, причому з кожним роком динаміка звернень до суду щодо фактів мобінгу збільшувалася [6].

Вивчення судових рішень, в яких використовуються поняття «мобінг», «цькування», «утиск» «дискримінація» під час виконання трудової функції працівником, свідчить про те, що такі факти мають місце, однак не встановлюються судом як самостійні діяння, а зазвичай розглядаються у контексті спорів, що виникають із трудових правовідносин про скасування наказу про звільнення та поновлення працівника на роботі або скасування наказу про застосування дисциплінарного стягнення.

Як видається, справи про цькування на робочому місці є складними у доказуванні з процесуальної сторони. Незважаючи на закріплення у ч. 2 ст. 81 ЦПК України, обов'язку доказування позивачем фактичних даних, які підтверджують що дискримінація мала місце, зазначений спосіб не використовується через те, що позивачі не обґрунтовують власне факт утиску як форму дискримінації. Крім того, складність у доказуванні виражається також труднощами у наданні сукупності доказів про те, що вчиняється психологічний та економічний тиск на працівника.

Так, у справі №523/904/20 до Товариства з обмеженою відповідальністю «Луї Дрейфус Компані Україна» про зобов'язання вчинити певні дії, позивач, працівник товариства, обґрунтовуючи незаконність дій відповідача щодо укладення колективного договору, посилається на створення відносно нього керівництвом відповідача несприятливої психологічної обстановки та морального переслідування. Крім того, позивач зазначає, що як по відношенню до нього, так і до інших працівників, відповідач

систематично практикує мобінг та такий його різновид як босинг, а саме застосовує психологічне насильство до працівників з метою їх подальшого звільнення. А саме, керівництво відповідача намагалося примусити особу начебто добровільно звільнитися, однак, зрозумівши, що позивач не має такого наміру, до нього почалось застосування ряду негативних практик та акцій. Даний факт виявився у тому, що позивача ізолювали від колективу, заблокували корпоративні засоби зв'язку, почали не визнавати його професійні досягнення та формувати відносно нього негативну суспільну думку, ігнорувати будь які форми діалогу з позивачем та постійно приховували від нього корисну інформацію. Цікаво, що суд у рішенні дав визначення мобінгу попри його відсутність на той час у законодавстві, назвавши його «формою гоніння, переслідування на робочому місці». Регулярні випадки негідних чи неприязельських дій по відношенню до деяких працівників принижують честь і гідність особи настільки, що часто провокують звільнення людини з місця її роботи, важку депресію або й самогубство. Проте, дослідивши документи, які позивач надав суду в підтвердження факту мобінгу щодо нього, не може визнати їх належними доказами, оскільки такі не містять інформацію щодо предмету доказування у даній справі, тобто не факту мобінгу щодо працівника, а перешкод у ініціюванні позивачем питання підготовки та проведення загальних зборів працівників товариства [7].

На сьогодні, після набрання чинності закону № 2759-IX щодо мобінгу на робочому місці, у провадженні Центрального районного суду м. Миколаєва перебуває справа № 490/1661/22 за позовом медичної сестри до директора КНП ММР «Міська стоматологічна поліклініка» про визнання незаконними фактів дискримінації щодо позивача у сфері праці з особистих мотивів, за ознаками соціального походження, майнового стану, будь-якими іншими ознаками; про усунення дискримінації шляхом визнання дій і рішень відповідача формами психологічного тиску у вигляді цькування позивача як співробітника у колективі, з метою її звільнення з займаної посади; поновлення порушених і обмежених прав людини і громадянина; припинення дій які порушують ці права; відшкодування збитків, майнової і моральної шкоди. Позовна заява з зазначеними вимогами надійшла до суду 16.05.2022 року, однак ухвалою Центрального районного суду м. Миколаєва від 23.05.2022 року позовну заяву залишено без руху та надано строк для усунення виявлених недоліків. 07.07.2022 року позивач виконала вимоги цієї ухвали, а тому 18.07.2022 року суд прийняв справу до розгляду і лише 07.02.2023 відбулось підготовче судове засідання, яке через необхідність виклику для допиту свідків відкладене на 24 квітня 2023 року [8]. Такий довготривалий розгляд суд мотивує великим навантаженням. Враховуючи зміни до трудового законодавства щодо мобінгу наприкінці минулого року, сподіваємось це сприятиме встановленню факту мобінгу на робочому місці, а відповідно й прийняття судом рішення щодо відшкодування моральної шкоди особі, яка зазнала відповідного цькування, а судові рішення щодо цієї справи буде одним із перших в Україні, який підтверджуватиме вчинення мобінгу на роботі.

Висновки. Проаналізувавши поняття мобінгу, яке визначене у ст. 2-2 КЗпП України, можна визначити його основні ознаки, а саме: 1) це систематичне тривале діяння, яке виражається у психологічному чи економічному тиску на працівника; 2) мобінг завжди є умисним діянням, метою якого є пониження на посаді, безпідставне позбавлення виплат, змушування працівника до звільнення з роботи; 3) суб'єктом мобінгу є роботодавець, окремі працівники або група працівників трудового колективу.

Література

1. Сербина Н.В. До проблеми визначення поняття та ознак дискримінації у сфері праці. *Прикарпатський юридичний вісник* Випуск 1(22). том 2. 2018. С. 100–104.
2. *Кодекс законів про працю. Затверджується Законом № 322-VIII від 10.12.71 р. ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375.*
3. *Європейська соціальна хартія від 03.05.1996 Ратифіковано Законом №137-V від 14.09.2006, ВВР, 2006, N 43, ст. 418.*
4. Гончарук В.В. Протидія мобінгу у трудових правовідносинах. *Вісник ХНУВС – Bulletin of KhNUA*. 2020. № 3(90). С. 70–77.
5. Кравченко Олена. Мобінг у трудовому праві. *Вісник АПСВТ*. 2018. №3. С. 90–91.
6. *Звіт за результатами моніторингу судової практики у справах про мобінг. Асоціація жінок-юристок України ЮрФем URL: <https://jurfem.com.ua/?s=%D0%BC%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%B3>*
7. *Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа №523/904/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95187508> (дата звернення 15.03.2023р.)*
8. *Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 490/1661/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108818572> (дата звернення 15.03.2023р.)*

Анотація

Павловська Л. В., Романюк А. Б. Поняття мобінгу за трудовим законодавством України. – Стаття.

У статті розглядається нове для вітчизняного трудового права поняття мобінг, тобто цькування на робочому місці. Обґрунтовується що мобінг є однією з форм дискримінації в сфері праці. Мобінг виражається у порушенні права працівника на гідне ставлення на роботі, яким доповнено офіційно трудове законодавство України. Мобінгом є систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність. Враховуючи визначене законодавцем визначення, сформульовані основні ознаки мобінгу. Досліджено мету цілеспрямованого і методичного переслідування працівника роботодавцем, членами трудового колективу – це примушування особи до звільнення з роботи. Встановлено, що кожен працівник, стосовно якого вчиняються дії, що мають ознаки цькування на робочому місці, порушення його права на гідне ставлення на роботі має право на захист. У системі права на захист трудових прав ключове місце належить судовому захисту, однак адміністративна форма захисту через діяльність Державної служби України з питань праці також є ефективною. Проаналізовано судову практику щодо встановлення факту мобінгу на робочому місці. Справи про цькування на робочому місці є складними у доказуванні з процесуальної сторони. Складність у доказуванні виражається також труднощами у наданні сукупності доказів про те, що вчиняється психологічний та економічний тиск на працівника.

Ключові слова: працівник, основні трудові права, право на гідне ставлення, дискримінація, мобінг.

Summary

Pavlovska L. V. Romaniuk A. B. The concept of mobbing according to the labor legislation of Ukraine. – Article.

Mobbing is one of the forms of discrimination in the field of work. Mobbing is expressed in the violation of the employee's right to decent treatment at work, which is supplemented by the official labor legislation of Ukraine. Mobbing is systematic (repeated) long-term intentional actions or inaction by an employer, individual employees or a group of employees of a labor team, which are aimed at humiliating the honor and dignity of an employee, his business reputation, including with the aim of acquiring, changing or terminating his labor rights and obligations relationships manifested in the form of psychological and/or economic pressure, in particular with the use of electronic communications, creating a tense, hostile, offensive atmosphere for the employee, including one that makes him underestimate his professional suitability. The main signs of mobbing are formulated. The purpose of purposeful and methodical harassment of an employee by the employer and members of the work team is analyzed – this is forcing a person to resign from work. It is established that every employee who is subjected to actions that have signs of harassment at the workplace, violation of his right to decent treatment at work has the right to protection. In the legal system for the protection of labor rights, the key place belongs to judicial protection, but the administrative form of protection through the activity of the State Service of Ukraine on labor issues is also effective. The judicial practice on establishing the fact of mobbing at the workplace has been analyzed. Cases of harassment in the workplace are difficult to prove from the procedural side. Difficulty in proving is also expressed by difficulties in providing a set of evidence that psychological and economic pressure is being exerted on the employee.

Key words: employee, basic labor rights, right to decent treatment, discrimination, mobbing.

УДК 341.1:614.2

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v32.2023.14>*О. О. Сурілова***МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я**

Постановка проблеми. Глобальні проблеми та виклики з якими людство стикнулося на початку третього тисячоліття являють собою екзистенційні загрози існуванню цивілізації та потребують пошуку ефективних механізмів та засобів реагування з метою їх подолання.

Триваюча глобалізація має наслідки не лише для світової економіки, але й серйозно впливає на здоров'я як населення, так і окремих людей у всьому світі. Незважаючи на те, що нещодавня криза, пов'язана з COVID-19, продемонструвала, що інфекційні захворювання продовжують становити серйозну загрозу для глобальної охорони здоров'я, існують нові та різноманітні глобальні проблеми охорони здоров'я, які також потребують вирішення, зокрема глобальне зростання неінфекційних (хронічних) захворювань. Нерівність у здоров'ї всередині та між націями зростає. Багато країн продовжують боротися зі згубними наслідками для здоров'я погіршення якості навколишнього середовища, зміни клімату, урбанізації та внутрішніх конфліктів. Міжнародна торгівля та зростання впливу транснаціональних корпорацій призвели до змін у моделях захворювань, які пов'язані зі способом життя. Все це свідчить на користь підвищення уваги до глобальної охорони здоров'я, врахування ролі глобальної та національної нерівності, забезпечення доступу до медичної допомоги та лікарських засобів, а також мінімізації впливу на здоров'я міжнародних та національних надзвичайних ситуацій і збройних конфліктів.

Так безпрецедентною кризою у сфері охорони здоров'я була пандемія COVID-19. Організацією охорони здоров'я (ВООЗ) було оголошено у зв'язку з цим надзвичайний стан у сфері охорони здоров'я. І, хоча у травні 2023р. ВООЗ заявила про закінчення пандемії [1], довгострокові її наслідки тривають до сьогодні. Агресія РФ в Україні ще більше посилює проблему, виявила недоліки світової системи охорони здоров'я, поставила перед необхідністю її реформування та формування нових засобів та механізмів на основі сучасних цивілізаційних цінностей, система яких формується навколо ядра – прав людини. Криза в сфері охорони здоров'я призвела не тільки до порушення права на життя та права на здоров'я та охорону здоров'я, але переросла в кризу всієї системи прав людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика права людини на здоров'я (охорону здоров'я) є добре розробленою в юридичній науці, що не означає її вичерпності, адже такі сьогоденні реалії як глобалізація, науково-технічний прогрес, соціальна несправедливість наповнюють її новим змістом та потребують нових підходів до її опрацювання. Так, дискусійним питанням є визначення категорій право на здоров'я, право на охорону здоров'я, виявлення співвідношення між ними, характеристика міжнародно – правових засобів їх забезпечення та визначення шляхів їх вдосконалення. Серед вітчизняних та зарубіжних фахівців, наукові пошуки яких стосувалися нашої тематики, слід відзначити З. Скалецьку, Ю.В. Назарко, І.О. Буряк, С.Ю. Путрова, І.Я. Сенюту, О.А. Чабан, О.М. Шамича, М. Gerisch, Al. Ely Yamin, В. Toebes.

Метою статті є висвітлення ціннісних та змістовних характеристик міжнародно-правового врегулювання права на охорону здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правові засади регулювання охорони здоров'я швидко розвивалися протягом другої половини ХХ ст. та на початку ХХІ ст. оскільки охорона здоров'я відображає нагальну соціальну потребу, якій необхідно надати більшого значення на міжнародному рівні в рамках міжнародних організацій. Існує нагальна потреба врівноважувати такі інтереси, як міжнародна торгівля, промисловість і комерція, інтереси ведення війни з одного боку, а з іншого – інтереси захисту прав людини, охорони громадського здоров'я, перш за все з огляду на ціннісні орієнтири сучасної світової цивілізації.

Здоров'я людей слід розглядати в якості цивілізаційної цінності. Вивчення здоров'я як цінності передбачає дослідження двох основних аспектів проблеми. Передусім це аналіз самого аксіологічного аспекту здоров'я. З іншого боку – аналіз правових норм, що формують правове регулювання охорони здоров'я.

Концепція цінності здоров'я є дуже важливою в кількох різних теоретичних підходах. Здоров'я ми розглядаємо як інтегральну характеристику, що обумовлює якість життєдіяльності індивіда та сталість суспільства та з цієї точки зору являє собою фундаментальну цінність, яка розуміється у двох значеннях. Щодо особистості, ВООЗ визначає здоров'я як стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів [2]. Громадське здоров'я, як суспільну цінність доцільно розуміти, як сферу знань та організовану діяльність суб'єктів системи громадського здоров'я щодо зміцнення здоров'я, запобігання хворобам, покращення якості та збільшення тривалості життя [3]. Здоров'я належить до розряду вищих, універсальних цінностей, оскільки має всеосяжне і позачасове значення. Водночас, як зазначає С.Ю. Путров, здоров'я є умовою існування ще більш значущої цінності – життя [4].

Право на охорону здоров'я, як зауважує Ю.В. Назарко, є природним, невід'ємним, невідчужуваним і непорушним правом людини, що сприяє особистій свободі, тобто можливості безперешкодного вибору різноманітних варіантів поведінки у межах соціальних відносин, що є однією з умов активної життєдіяльності людини [5]. Ми не можемо погодитися з цією

дослідницею. Природним є право людини на здоров'я, оскільки належить кожній людині від народження, є невідчужуваним, таким, що перебуває під захистом держави та являє собою загальноцивілізаційну цінність.

Право на здоров'я є фундаментальною частиною прав людини та власного розуміння гідного життя. Дискусійним питання є право на здоров'я людей з обмеженими можливостями. На нашу думку слід розрізняти право на здоров'я, яке належить всім без винятку від народження та рівень здоров'я, який є індивідуальним, притаманним кожній особистості. Щодо права на охорону здоров'я, то його не можна вважати природним. Це позитивне право, яке є визначеним законодавством у рамках конкретної правової системи, тобто правом, чинним в даному суспільстві [6].

Право на охорону здоров'я пройшло у своєму розвитку шлях від відносно вузького, спрямованого на регулювання відносин між пацієнтами та постачальниками медичних послуг до поширення на набагато ширшу сферу, що охоплює доступ до медичної допомоги та забезпечення здорових умов життя, питання соціального захисту та справедливості.

На міжнародному рівні передумови формування права на здоров'я вперше було запроваджено в Конституції 1946 р. Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), в преамбулі якої визначено поняття здоров'я, як такого, а також зазначено, що насолода найвищим досяжним рівнем здоров'я є одним із основних прав кожної людини незалежно від раси, релігії, політичних переконань, економічного чи соціального стану [2].

Підвалини права на охорону здоров'я містяться в Загальній декларації прав людини 1948 р. Декларація встановлює право на рівень життя, достатній для здоров'я та благополуччя самої людини та членів її сім'ї, включаючи право на медичне обслуговування забезпечення у разі хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини (ст. 25). Разом з цим, Декларація не визначає компоненти права на здоров'я, однак в будь-якому випадку воно виходять за межі медичної допомоги [2].

Право на здоров'я було включено у розширеному вигляді до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, ст. 12 якого чітко встановлює право на здоров'я та визначає кроки, які держави повинні вжити для «поступового досягнення» найвищого досяжного рівня здоров'я, включаючи зниження рівня мертвонароджуваності та дитячої смертності та здорового розвитку дитини; покращення всіх аспектів екологічної та промислової гігієни; профілактику, лікування та боротьбу з епідемічними, ендемічними, професійними та іншими захворюваннями та створення умов, які б забезпечували всім медичне обслуговування та медичний догляд у разі хвороби [8].

Оскільки право на здоров'я має реалізовуватися не тільки в медичній, але і в соціальній сфері, це означає, що детермінанти здоров'я не є суто біологічними чи «природними», а також є факторами суспільних відносин. Отже, як слушно зауважує А.Є. Ямін, перспектива розвитку права на здоров'я пов'язана з встановленням соціальних детермінант як фундаментальних причин захворювань [9]. Держави мають відігравати лідуючу роль

у вирівнюванні соціальних умов, детермінуючих рівень здоров'я. Однак є чинники, які знаходяться поза контролем держави.

Поняття найвищий досяжний рівень здоров'я враховує біологічні та соціально-економічні властивості індивіда, а також наявні в державі ресурси.

Держава не може забезпечити захист від усіх можливих причин погіршення здоров'я людини. Генетичні фактори, ведення нездорового або ризикованого способу життя може суттєво впливати на здоров'я людини. Отже, право на здоров'я слід розуміти як суб'єктивне право на користування різними можливостями, благами та послугами необхідними для реалізації найвищого досяжного рівня здоров'я. Крім того, найвищий досяжний стандарт обов'язково розвиватиметься з часом у відповідь на медичні винаходи, а також демографічні, епідеміологічні та економічні зміни.

Огляд міжнародних інструментів і документів дає зрозуміти, що право на здоров'я, як воно закріплене в міжнародному праві, поширюється далеко за межі регулювання надання медичної допомоги і включає основні передумови для здоров'я, такі як питна вода та адекватні санітарні умови та харчування [10, 11, 12].

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав який є відповідальним за моніторинг Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права визначив більш докладно основні детермінанти здоров'я, а саме: безпечна питна вода та відповідні санітарні умови; безпечне достатнє харчування; житло; здорові умови праці та навколишнього середовища; освіта та інформація, пов'язана зі здоров'ям; гендерна рівність [13].

Право на здоров'я містить свободи, які включають свободу бути вільним від лікування без згоди, медичних експериментів та досліджень або примусової стерилізації, а також бути вільним від тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність лікування чи покарання. Право на охорону здоров'я передбачає права на систему охорони здоров'я, яка забезпечує рівні можливості для кожного насолоджуватися найвищим досяжним рівнем здоров'я; право на профілактику, лікування та контроль захворювань; доступ до основних ліків.

Право на охорону здоров'я також передбачає наявність права брати участь у прийнятті рішень, що стосуються здоров'я людини, і тому пов'язує питання здоров'я з активною соціальною громадянською позицією. Крім усього іншого, визнання права на охорону здоров'я передбачає забезпечення рівності доступу до медичної допомоги та вимагає усунення системної дискримінації. Крім того, міжнародні норми, що стосуються права на охорону здоров'я, пропонують стандарти для оцінки дій уряду та механізми встановлення певного рівня відповідальності.

Право на охорону здоров'я в усіх його формах і на всіх рівнях базується на взаємопов'язаних принципах, зміст яких залежить від умов та ресурсів, наявних у державі. Це такі принципи:

1) Доступність. Діючі заклади охорони здоров'я, товари та програми повинні бути доступні в достатній кількості в межах держави, а їх перелік залежить від багатьох факторів, включаючи рівень розвитку держави-учасниці. Вони включають основні детермінанти здоров'я такі, як безпечна

питна вода, санітарно-гігієнічна інфраструктура, кваліфікований персонал, ліки визначені Програмою дій ВООЗ щодо основних лікарських засобів, економічна доступність.

2) Недискримінація: медичні заклади, товари та послуги повинні бути доступні для всіх, особливо для найбільш уразливих або маргіналізованих верств населення, етнічних меншин, корінного населення, людей похилого віку, тощо в безпечних фізичних межах охоплення, зокрема в сільській місцевості.

3) Доступність інформації – право шукати, отримувати передавати інформацію та ідеї без шкоди особистій конфіденційності.

4) Прийнятність. Усі заклади охорони здоров'я, товари та послуги повинні відповідати медичній етиці та поважати культуру людей, меншин, народів та спільнот.

5) Якість. Послуги мають бути відповідними з наукової та медичної точки зору та якісними.

6) Доступ до ефективних судових або інших відповідних засобів захисту в разі порушення права на здоров'я та охорону здоров'я як на національному, так і на міжнародному рівні.

7) Координація зусиль для реалізації права на здоров'я та посилення взаємодії між усіма зацікавленими учасниками, зокрема ВООЗ, Управлінням Верховного комісара ООН з питань біженців, Міжнародним комітетом Червоного Хреста/Червоного Півмісяця, ЮНІСЕФ, а також неурядовими організаціями, включаючи Лікарі без кордонів і Oxfam, приватними суб'єктами, фармацевтичною промисловістю, широким спектром державно-приватних партнерств, які були створені для боротьби з інфекційними захворюваннями, а також неурядовими організаціями та національними медичними асоціаціями.

Міжнародні організації, органи державної влади та організації громадянського суспільства все частіше успішно використовують міжнародні стандарти для досягнення справедливості у сфері охорони здоров'я.

Держави зобов'язані реалізувати право на охорону здоров'я на національному рівні виходячи з міжнародного права людини на здоров'я, однак імплементація та дотримання міжнародного права охорони здоров'я залишається проблемним. Основна складність полягатиме в тому, щоб, як зауважує Б. Тоебес, узгодити сферу його застосування, яка є дуже широкою та спирається на інструменти та норми з різних галузей міжнародного права [14]. Серед цих галузей міжнародне право навколишнього середовища, міжнародне гуманітарне право, міжнародне інформаційне право, тощо. Вихід може бути у кодифікації міжнародно-правових норм що врегульовують право на охорону здоров'я.

Висновки. Хоча важливо визнавати багато вимірів права на здоров'я та на охорону здоров'я (основним з яких є аксіологічний) і, таким чином, вийти за межі простого «фізичного благополуччя» та «відсутності хвороб», існує небезпека, що в результаті такого підходу ця сфера стане занадто широкою та втратить ефективність. Право на охорону здоров'я являє собою комплексний інститут міжнародного права який охоплює доступ до медичної допомоги, забезпечення здорових умов життя, організацію сис-

теми органів управління в галузі охорони здоров'я та медичної допомоги, фінансування охорони здоров'я, а також соціальний захист та справедливість. У цьому контексті пропонуємо визнати природне невід'ємне «право на здоров'я» ключовим об'єднуючим чинником, на якому базується позитивне право на охорону здоров'я.

Література

1. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/emergencies/diseases>
2. Constitution of the World Health Organization. URL: <https://www.who.int/about/governance/constitution>
3. Закон України Про систему громадського здоров'я від 06.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text>
4. Путров С. Ю. Цінність здоров'я особистості як об'єкт філософського пізнання. Нова парадигма. 2012. Вип. 112. С. 116-122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nora_2012_112_16
5. Назарко Ю. В. Конституційне право на охорону здоров'я в Україні та державах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 – Право] / Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019. 249 с.
6. Позитивне право. ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с. С. 110.
7. Universal Declaration of Human Rights URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
9. Alicia Ely Yamin, The Right to Health Under International Law and Its Relevance to the United States URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1449334/>
10. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments>
11. Convention on the Rights of the Child. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments>
12. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents>
13. General comment no. 14 (2000), The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) URL: <https://www.ohchr.org/en/resources/0>
14. Brigit Toebes International health law: an emerging field of public international law. *Indian Journal of International Law*. volume 55, p. 299–328 (2015) URL: <https://link.springer.com/article>

Анотація

Сурілова О. О. Міжнародно-правові механізми охорони здоров'я. – Стаття.

У статті висвітлюються проблемні теоретичні питання міжнародно-правового забезпечення права на здоров'я та охорону здоров'я. Аналізуються аксіологічні аспекти права на здоров'я, наголошується на його власній цивілізаційній цінності та гарантії права на життя та гідність. Наголошується на виокремленні права на здоров'я та права на охорону здоров'я в системі прав людини. Право на здоров'я характеризується як природне право людини, право на охорону здоров'я є позитивним правом, в межах якого запроваджені інструменти та механізми правового регулювання відносин в сфері охорони здоров'я. Право на здоров'я передбачає право на його найвищий з досяжних в даних соціально-економічних умовах рівень, а також певні свободи, зокрема свободу бути вільним від лікування без згоди, медичних експериментів та досліджень, жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність лікування. Право на охорону здоров'я передбачає право на систему охорони здоров'я, яка забезпечує рівні можливості для кожного насолоджуватися найвищим досяжним рівнем здоров'я; право на профілактику, лікування та контроль захворювань; доступ до основних ліків, право брати участь у публічному адмініструванні системи охорони здоров'я, зокрема у прийнятті рішень що стосуються забезпечення гідного рівня громадського

здоров'я. Підсумовано, що право на охорону здоров'я базується на взаємопов'язаних принципах, які покликані забезпечити соціальну справедливість у сфері охорони здоров'я, зміст яких залежить від рівня економічного та соціального розвитку держави, а також, наявних умов та ресурсів. Наголошується на тому, що право на охорону здоров'я являє собою комплексний інститут міжнародного права який охоплює доступ до медичної допомоги, забезпечення здорових умов життя, організацію системи органів управління в галузі охорони здоров'я та медичної допомоги, фінансування охорони здоров'я, а також соціальний захист та справедливість.

Ключові слова: права людини; право на здоров'я; право на охорону здоров'я; право на життя; аксіологія; право на медичну допомогу; міжнародне право охорони здоров'я; при-родне право; принципи міжнародно- правової охорони здоров'я.

Summary

Surilova O. O. International legal mechanisms of health care. – Article.

The article highlights problematic theoretical issues of international legal protection of the right to health and health care. The axiological aspects of the right to health are analyzed, its own civilizational value and the guarantee of the right to life and dignity are emphasized. Emphasis is placed on separate rights to health and rights to health care in the human rights system. The right to health is characterized as a natural human right, the right to health care is a positive right, within which tools and mechanisms of legal regulation of relations in the field of health care are introduced. The right to health includes the right to the highest attainable level in given socio-economic conditions, as well as certain freedoms, including the freedom to be free from treatment without consent, medical experiments and research, cruel, inhumane or degrading treatment. The right to health care includes the right to a health care system that ensures equal opportunities for everyone to enjoy the highest attainable standard of health; the right to disease prevention, treatment and control; access to basic medicines, the right to participate in the public administration of the health care system, in particular in decision-making related to ensuring a decent level of public health. It is summarized that the right to health care is based on interrelated principles that are designed to ensure social justice in the field of health care, the content of which depends on the level of economic and social development of the state, as well as the available conditions and resources. It is emphasized that the right to health care is a complex institution of international law that covers access to medical care, provision of healthy living conditions, organization of the system of management bodies in the field of health care and medical care, financing of health care, and as well as social protection and justice.

Key words: human Rights; right to health; the right to health care; right to life; axiology; the right to medical assistance; international health law; natural law; principles of international legal health protection.

НАШІ АВТОРИ

Басюк Ю. М., студент II курсу магістратури Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Бондар В. С., кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для підрозділів поліції Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ

Бондар І. В., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Боровик А. В., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Бунчук О. Б., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії права та прав людини Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Денисюк М. М., аспірантка кафедри кримінального права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

Качур А. С., аспірант кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України

Лагутіна І. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія»

Латковська Т. А., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного і фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Латковський П. П., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Магновський І. Й., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Максимюк О. Д., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії прав та прав людини Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Мішина Н. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Настюк А. А., кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму

Павловська Л. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Романюк А. Б., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного та господарського права і процесу Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Сурілова О. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІСТ

<i>В. С. Бондар</i> Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України	3
<i>І. В. Бондар, Ю. М. Басюк</i> Свобода вираження поглядів адвокатами: теоретико-прикладний аспект.....	15
<i>А. В. Боровик</i> Мета як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони посягань на представників влади	22
<i>О. Б. Бунчук, О. Д. Максимюк</i> Ознаки, сутність та значення принципу недискримінації.....	30
<i>М. М. Денисюк</i> Зв'язок віктимізації та булінгу в освітньому закладі: кримінальний аспект	38
<i>А. С. Качур</i> Адміністративні правовідносини у сфері надання медичних послуг	49
<i>І. V. Lagutina</i> Right to strike in the mechanism of ensuring labour rights	56
<i>Т. А. Латковська</i> Принцип верховенства права та судові правові позиції у податкових спорах	63
<i>П. П. Латковський</i> Сучасний погляд на принципи цифрової трансформації податкової системи	73
<i>І. Й. Магновський</i> Конституційність нормативних актів крізь призму верховенства Основного Закону держави	85
<i>N. V. Mishyna</i> Decentralization: European court of human rights' judgements implementation.....	94
<i>А. А. Настюк</i> Політика трансферу княжої влади в дохристиянський період та її вплив на динаміку становлення княжих родів	100
<i>Л. В. Павловська, А. Б. Романюк</i> Поняття мобінгу за трудовим законодавством України.....	113
<i>О. О. Сурілова</i> Міжнародно-правові механізми охорони здоров'я	120

CONTENTS

<i>Bondar V. S.</i> Circumstances to be established in criminal proceedings on criminal offenses are provided for in Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine	3
<i>Bondar I. V., Basyuk Yu. M.</i> Freedom of expression of views by lawyers: theoretical and applied aspect	15
<i>Borovyk A. V.</i> Purpose as a mandatory feature of the subjective side of assaults on representatives of the authorities.....	22
<i>Bunchuk O. B., Maximyuk O. D.</i> Signs, essence and significance of the principle of non-discrimination.....	30
<i>Denisyuk M. M.</i> The Connection Between Victimization And Bullying In An Educational institution: the criminal-legal aspect.....	38
<i>Kachur A. S.</i> Administrative legal relations in the field of medical services.....	49
<i>Lagutina I. V.</i> Right to strike in the mechanism of ensuring labour rights	56
<i>Latkovska T. A.</i> The principle of the rule of law and judicial legal positions in tax disputes.....	63
<i>Latkovsky P. P.</i> Modern view of the principles of digital transformation of the tax system	73
<i>Mahnovskyi I. Y.</i> Constitutionality of normative acts through the prism of the supremacy of the Basic Law of the state	85
<i>Mishyna N. V.</i> Decentralization: European court of human rights' judgements implementation.....	94
<i>Nastyuk A. A.</i> The Policy of Knyaz's Power Transfer in the Pre-Christian Period and Its Impact on the Royal Families Formation of Northern and Southern Rus`.....	100
<i>Pavlovska L. V., Romaniuk A. B.</i> The concept of mobbing according to the labor legislation of Ukraine.....	113
<i>Surilova O. O.</i> International legal mechanisms of health care	120

Сайт видання:
www.naukovipraci.nuoua.od.ua

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 18900–7680 ПР від 14.11.2011

Редактор-коректор *І. Чудеснова*
Технічний редактор *С. Кузнєцов*

Тираж 100 прим.

Адреса редакції
вул. Академічна, 2, каб. 1009 м. Одеса, 65009, Україна
Телефон. + 38 095 301 17 48
E-mail: editor@paukovapraci.nuouua.od.ua

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.